

Год. I.

Ноемврий 1924

Кн. II.

МАКЕДОНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И КУЛТУРЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА
МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ.

REVUE MACÉDONIENNE

ÉDITION
DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN

СОФИЯ — SOFIA

ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — IMPRIMERIE P. GLOUCHCOFF

HARVARD

Год. I.

Ноемврий 1924

Кн. II.

МАКЕДОНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И КУЛТУРЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА

МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ.

REVUE MACÉDONIENNE

ÉDITION

DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN

ДАРЪ

ОТЪ

МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

СОФИЯ — SOFIA

ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — IMPRIMERIE P. GLOUCHCOFF

МАКЕДОНСКИ ПРЕГЛЕД

СЪОБЩЕНИЕ ЗА НАУКА, КУЛТУРА И ИСТОРИЯ

МАКЕДОНСКИ НАУЧЕН ИСТОРИЧЕСКИ

REVUE MACÉDONIENNE

DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN

МАКЕДОНСКИ

МАКЕДОНСКИ НАУЧЕН ИСТОРИЧЕСКИ

СОФИЯ - 1954

ИЗДАВАНА ОТ МАКЕДОНСКИ НАУЧЕН ИСТОРИЧЕСКИ

МАКЕДОНСКИ НАУЧЕН ИСТОРИЧЕСКИ

ДАРЪ

отъ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

Съдържание.

1. Проф. В. Н. Златарски. — Къмъ историята на мѣнастиря Св. Наумъ въ Македония	стр. 1
2. Проф. Ж. Радевъ. — Географска и етнографска Македония (Срѣдецътъ на Балканския полуостровъ)	15
3. Хр. Шалдевъ. — Гр. Прилѣпъ за своитѣ училища	39
4. В. Думевъ. — Изъ споменитѣ на две учителки въ Македония.	52
5. А. П. Стоиловъ. — Единъ документъ по църковната борба въ с. Доленъ (Неврокопско)	67
6. П. Чилевъ. — Едно писмо на Константинъ Миладиновъ до архимандритъ Хрисантъ	71
7. Калчо Деляковъ. — Български народни пѣсни отъ Костурско.	74
8. Проф. Л. Милетичъ. — Въ полуразрушения Мелникъ. (Пѣтни бележки отъ 1914 година)	85
9. Г. Вестителевъ. — Градъ Воденъ	105
10. Хр. Коцевъ. Страници изъ споменитѣ ми	123

Рецензии и научни вѣсти.

11. A Vaillant. — Les parlers de Nivica et de Turija (Macédoine occidentale) (вж. Revue des études slaves, т. IV, стр. 53—56, Paris 1924). — Проф. Л. Милетичъ	143
12. The Nations of To-day. A New History of the World. Edited by John Buchan. Bulgaria and Romania. — Проф. Д-ръ Ив. Георговъ.	147
13. Fritz Goebel. Eine geologische Kartierung im mazedonisch-albanischen Grenzgebiet beiderseits des Ochrida-Sees. Berichte über die Verhandlungen der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig. Math—Phys. Kl. 71. Band, 1919, стр. 257—276. — Д-ръ К. Дрончиловъ	158
Статиитѣ въ резюме на френски езикъ	164

Table des matières.

	Page.
1. Prof. V. N. Zlataski. — De l'histoire de St. Naoum en Macédoine.	1
2. Prof. J. Radeff. — La Macédoine au point de vue géographique et ethnographique. (Centre de la péninsule)	15
3. Chr. Chaldeff. — La ville de Prilep pour ses écoles	39
4. V. Doumeff. — Extrait des mémoires de deux institutrices en Macédoine	52
5. A. P. Stoïloff. — Un document relatif à l'époque de la lutte ecclésiastique à Dolen (Région de Nevrocop)	67
6. P. Tchileff. — Une lettre de Constantin Miladinoff à l'archimandrite Chryssanthe	71
7. Kaltcho Déliakoff. — Chansons populaire bulgares de la région de Kostour (Castoria)	74
8. Prof. L. Miletich. — Devant les ruines de Melnik (impressions de voyage de 1914)	85
9. G. Vestiteleff. — La ville de Vodena	105
10. Chr. Cotzeff. — Memoires	122

Comptes-rendus.

11. Les parlers de Nivica et de Turija (Macédoine occidentale) par A. Vaillant (Revue des études slaves, t. IV, pp. 53—56. Paris 1924). Compte-rendu par le professeur L. Mitetich	103
12. The Nations To-day. A New History of the World. Edited by John Buchan. Bulgaria and Romania. Compte-rendu par le prof. Iv. Guéorgoff	147
13. Fritz Goebel. Eine geologische Kartierung im mazedonisch-albanischen Grenzgebiet beiderseits des Ochrida—Sees. Berichte über die Verhandlungen der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig. Math-Phys. Kl 71. Band 1919 pp. 257—276. Compte-rendu par le Dr K. Drontchiloff	158
Les articles de la Revue en résumés en français	164

Проф. В. Н. Златарски.

КЪМЪ ИСТОРИЯТА НА МЪНАСТИРЯ СВ. НАУМЪ ВЪ МАКЕДОНИЯ. *)

Въ известното словенско житие на св. Наума, ученика на словенския първоучител св. Методия, отъ XVI. вѣкъ¹ пасажътъ, въ който се разказва за сждбата на Методиевите ученици следъ смъртта на учителя имъ, се завършва съ думитѣ: таже расеаше се овы по Мын'сїю (вм. Ми(v)сїю, ср. мв-сїнскы), а овы по Дал'матїю и Дакїѣ и слово Божїе оумножише пов'сѣдѣ сторыцкю, и веднага подиръ тѣхъ съобщава следното твърде важно и интересно известие за основаването на манастиря Св. Наумъ, за неговото мѣстонахождение и за посвещението на църквата му:

Наѡмъ же и Климентъ прїидошѣ къ странахъ илїрїнскихъ и лихнїдон'скихъ² и въ Ликанїѣ дѣвол'ское прї краи езера охрїт'скаго града междѣречїе великѣю (ржкп. великою) обитѣль Наѡмъ съткараетъ и храмъ чинѡначел'ника Мїхана архангела и кѣхъ сил' небеснихъ съ богатѣствомъ и поклѣнїемъ благочыстнаго цара влѣгар'скаго Мїхана Бориша и сына его Сумїона цара, тогда текѣщо лѣто 488 г. (стр. 3).

*) Извлѣчение отъ статията ни „Словенското житие на св. Наума отъ XVI. вѣкъ.“

¹ Издадено твърде неудовлетворително отъ Л. Ковачевич, Неколико прилога за црквену и полит. историју јужнихъ словена. „Гласник“ кн. 63 (1885), стр. 1-4. Житието носи надсловъ: мѣсеца декемвриа .жг. паметъ прѣподокнаго от'ца нашего Наѡма, великаго чудотвор'ца, иже въ Ликанїѣ дѣвол'ско, канъ града Охрида.

² Покойникътъ сръбски историкъ П. Средковичъ, който прѣвъ съобщилъ за тоя паметникъ и го използва (вж. неговата „Историја српскога народа“. Београд 1884, т. I, стр. 303 и бел.), не пропустилъ да изопачи тая дума, като я предава мн(р)лихнїдон'скихъ, и следъ това прави своето заключение, че св. Климентъ и Наумъ посетили страни, които били населени отъ сръбското племе.

Въ това известие на първо мѣсто обръща внимание изразътъ „и къ Ливаніѣ дѣвол'скоѣ, който предава, очевидно, гръцкия *τὸ Λιβάνισκον Διαβόλεως* въ надслова на гръцкото житие на св. Наума, издадено въ Мосхополь въ 1740 год. заедно съ службата му.¹ Тукъ *τὸ Λιβάνισκον* едва ли може да се приеме за нѣкое географско или топографско собствено име, защото то досега не е намѣрено въ никой другъ книжовенъ или епиграфиченъ паметникъ. Вече присъствието на суфикса *ισκ* въ това название показва, че *τὸ Λιβάνισκον* е умалително име отъ *ὁ Λίβανος* и означава „Малъкъ Ливанъ“; съ него съставителятъ на споменатото гръцко житие нарекълъ мѣнастиря Св. Наумъ и мѣстността около него, може би, по изобилието на кедритѣ, като при него прибавилъ опредѣлението *Διαβόλεως*, което означава, де се е намирало *τὸ Λιβάνισκον*, именно въ областта „Деволъ“ или по право „Малъкъ Деволъ“ по горното течение на р. Деволъ отъ изворитѣ му подъ планина Грамосъ до влизането му въ ез. Маликъ,² за отличие отъ историческия Ливанъ въ Сирия. Съставителятъ обаче на словенското житие, безъ да подозира, че тукъ има уподобително име, и приемайки това название за географско, въ транскрипцията запазилъ само ср. родъ Ливаніѣ дѣвол'скоѣ, като притурилъ за по-точно опредѣление на мѣстонахождението му въ надслова на житието **близъ града Охрида**, а въ приведения пасажъ — **прѣ краи изера Охрид'скаго града междуреч'ѣ**, т. е. че мѣнастирьтъ се намира при южния край на Охридското езеро между рр. Волорекъ на западъ и Черова на изтокъ, които

¹ Това е *Ἀκολουθία τοῦ ὁσίου καὶ θεοφόρου πατρὸς ἡμῶν Ναοὺμ τοῦ θαυματουργοῦ, τοῦ δὲ τῷ Λιβάνισκῳ Διαβόλεως κειμένου. Νεωστὶ τελεωθεῖσα δαπάνη μὲν τῶν εὐσεβῶν χριστιανῶν. Διορθώσει δὲ τοῦ Πατρισταύτου καὶ λογιστάτου ἐν Ἱεροδιδασκάλοις καὶ ἡ Γρηγορίου τοῦ Μοσχολοίτου τοῦ δὲ τοπογράφου, καὶ Ἀφιερωθεῖσα τῷ μακαριωτάτῳ Ἀρχιεπισκόπῳ Ἀχριδῶν καὶ τῷ Ἰωάννῃ. Ἐν Μοσχολόλει 1740. Житието заема стр. 26—32. — Въ 1742 г. тая *Ἀκολουθία* била преиздадена заедно съ служби и житията на св. Климента, св. Йоанна-Владимира, на 15-тѣ Тивериуполски мчченици, на св. Еразма, св. Никодима и свв. Седмочисленици, пакъ въ Мосхополь, стр. 52—71. — Отъ това житие, както и отъ службата има и новъ славянски преводъ, който обаче не е пълненъ и точенъ. Издаденъ е отъ П. А. Лаврова, Житія св. Наума Охридскаго и служба ему. Извѣстія отд. рус. яз. и словест. т. XII (1908), кн. 4, стр. 49.*

² Подробно за тая областъ вж. В. Н. Златарски. Де се намиралъ гр. Деволъ. Извѣстія на Истор. Д-ство въ София, кн. V (1922), стр. 38—39.

се вливатъ въ сжщото езеро, и при изворитѣ на р. Дримъ.

Преди да разгледаме съдържанието на интересувашия ни тукъ пасажъ отъ въпросното житие, считаме за нужно да изтъкнемъ, че пунктуацията, която издателятъ на последното дава въ самия текстъ, не може да се приеме: той туря следъ думата „междуречие“ точка и почва новъ редъ, като по тоя начинъ съвсемъ измѣнява смисъла. Подобно разкъсване на текста е недопустимо, па и невъзможно, защото, докато думитѣ „въ странахъ илїрїйскихъ и лихнїдон'скихъ“ се намиратъ въ тѣсна свръзка съ гл. *прїидошѣ* и показватъ мѣстата, дето сж дѣйствували общо двамата светители, думитѣ „и въ Ликанїе дѣвол'скоє . . . междуречїе“, които опредѣлятъ по-точно мѣстото, дето Наумъ построилъ своя манастирь, очевидно, се отнасятъ къмъ гл. *сѣткварїѣ* и поради това тѣ не могатъ да се отдѣлятъ съ никакъвъ знакъ отъ следното изречение, макаръ, може би, въ ръкописа и да стои на това мѣсто точка.

Подробноститѣ, които дава нашето известие за основанието и мѣстонахождението на манастиря и за посвещението на църквата му, се напълно сходятъ съ даннитѣ, които ни съобщава старото словенобългарско Наумово житие отъ X. вѣкъ, дето между другото се казва: *сѣткори сѣ (Наоумъ) манастирь на исхода въ клѣто езера црква сѣхъ архїггѣ*¹. Подобно сходство се установява и между хронологическитѣ данни, които даватъ и двата тия книжовни паметника. Споредъ старото житие, Наумъ умрѣлъ шестъ години по-рано отъ Климента, т. е. въ 910 (=916—6) година, а живѣлъ въ манастиря си десетъ години, следов. той го построилъ и се поселилъ въ него въ 900 година, следъ като учителствувалъ въ Кутмичевица вмѣсто Климента седемъ години, т. е. отъ края или есента на 893 год.², когато Наумъ, следъ закриването на преславския съборъ, заминалъ заедно съ Климента, вече епископъ дебричко-бѣлички, за юго-западна България (днешна Македония). Нашето известие поставя постройката

¹ П. А. Лавровъ, *каз. ст.*, стр. 4, pp. 15—17. — Йор. Ивановъ, *Български старини изъ Македония*. София 1908, стр. 52, pp. 15—17.

² П. А. Лавровъ, *п. т.*, стр. 41—42. — Йорд. Ивановъ, *п. т.*, стр. 52, pp. 18—26; ср. стр. 56—57. — Ср. В. Марковић, *Православно монаштво и манастири у средновековној Србији*. Карлови Срем 1920, стр. 7, бел. 46.

на манастиря и църквата, а оттука и поселението на Наума у него въ 6413 год. отъ С. М. Ако приемемъ, че тая година е изчислена по византийската ера (съ 5500) или по цариградската (съ 5508), то последовно ще получимъ 913 и 905 г. г. отъ Р. Хр., отъ които нито една не се сходя съ изведената 900 година възъ основа на хронологическитѣ данни въ старото Наумово словено-българско житие. Оттука ясно става, че 6413 година не била изчислена по казанитѣ две ери, обаче по старобългарското лѣтоброение тя дава тъкмо 900 год. И наистина, $6413 - 6185 (= 5505 \text{ отъ С. М. до Р. Хр.} + 608 \text{ години отъ Р. Х. до първата година на българската ера}) = 228$ лунна година, която дава 221 ($= 228 - 7$ интеркалация) слънчева година отъ Б. Е., или отъ Р. Хр. 901 ($= 221 + 680$) слънчева септемврийска година, която се продължавала отъ 1. септемврий 900 до 31. августъ 901 г., т. е. Наумъ завършилъ постройката на манастиря си и отишълъ да живѣе въ него между 1. септемврий и 31. декемврий 900 год. или презъ есенъта на 900 година.

Изтъкнатото обаче тукъ сходство между дветѣ словенски житиета едва ли могатъ да ни дадатъ основание да приемемъ, че съставителътъ на новото житие отъ XVI. вѣкъ се е ползувалъ отъ старото, защото въ такъвъ случай той би почерпналъ отъ последното много повече факти за живота и дѣйността на Наума и не би се обръщалъ да търси материалъ както въ пространното Климентово житие, тъй и въ споменатото по-горе гръцко Наумово¹. Очевидно, той е ималъ подъ ржка другъ нѣкой изворъ, а какъвъ билъ той, показватъ думитѣ: съ когатѣсткѣмъ и поклѣнѣмъ благочестиваго цара блжгар'скаго Мѣхана Бориша и сына его Симеона цара тогдѣ текѣщо лѣто „Ѣ Ѣ Г Г“. Тия думи, както и цѣлото извѣстие и по форма, и по съдържание носятъ характера на спомененъ надписъ, нанесенъ върху нѣкоя отъ стениѣ на манастирската църква, или пъкъ на нѣкоя приписка въ нѣкой старъ ржкописъ, написана пакъ възъ основа на подобенъ паметникъ. Че нашето извѣстие е почерпнато отъ старъ писменъ изворъ — епиграфиченъ или книжовенъ, се доказва вече отъ изтъкнатитѣ му сходства съ словено-българското Наумово житие,

¹ Че съставителътъ на словенското житие отъ XVI. вѣкъ се ползувалъ отъ тия две житиета, ние установяваме на друго мѣсто.

което потвърждава неговата вѣрностъ, и особено отъ при-
сѣтствието на годината 6413, която, освенъ че се схожда,
както видѣхме, съ хронологическитѣ данни на старото житие,
но и несъмнено води своя произходъ не по-късно отъ X.
вѣкъ, когато старобългарското лѣтоброение било въ употрѣ-
бение¹. Наистина, въ старото словено-българско житие не се
споменува, на чии средства и по чия заповѣдь Наумъ по-
строилъ манастиря си, но това се обяснява съ обстоятел-
ството, че за неговия съставителъ, който е живѣлъ въ сѣ-
щата епоха и билъ, може би, по-младъ съвременникъ, и който
е изобщо много кратъкъ въ фактическо отношение, изграж-
дането на църкви и манастири съ средствата и по заповѣ-
дитѣ на тогавашнитѣ владетели било най-обикновено явление
на времето, и затова той не счелъ за нужно да го отбелѣжи,
когато въ споменнитѣ надписи тия подробности съставляли
главното имъ съдържание и строго се отбелѣзвали въ всички
времена и страни презъ средневѣковието и по-сетне, па и
до днесъ.

Освенъ това разгледваното известие се явява и истори-
чески вѣрно: въ 900 г. Борисъ билъ живъ и следъ отрича-
нето си отъ престола всецѣло се предалъ на религиозно-
просветното дѣло въ държавата си, като залѣгалъ, споредъ
свидетелствата на домашни и чужди извори,² да се покрие
страната съ църкви и манастири. Той въ съгласие съ сина
си Симеона, тогавашния владетелъ български, който не по-
малко е работилъ въ сѣщата посока, могълъ е да заповѣда
да се отпуснатъ нужнитѣ средства за постройката на цър-
квата и манастиря, които Наумъ, по примера на своя братъ
во Христѣ и съученикъ-другаръ Климента, пожелалъ да въз-
дигне следъ седемгодишно учителствуване въ Кутмичевица.
Това съображение се явява още по-правдоподобно, като се
взематъ подъ внимание голѣмитѣ заслуги на Наума въ дѣлото
за прокарване решителната и важна реформа на Бориса —
въвеждането на словенския езикъ въ държава, църква и учи-
лище. Тукъ може да се породи само едно съмнение, именно,

¹ Вж. V. N. Zlatarski, Die bulgarische Zeitrechnung, въ *Journal de la Société Finno-Ougrienne*. Helsingfors, XL, 1 (1924), S.-Ab., S. 5—6.

² Вж. „Чудо св. Георгия о болгаринѣ“, издан. на Хр. М. Лопаревъ Петроградъ 1894, стр. 20. — *Theophylactus bulg.* въ житието на Тивериуполскитѣ мѣченици. *Migne, Patrol. gr. t. 126, cap. 35.*

че и Борисъ, и Симеонъ сж наречени „царе“, когато въ 900 г. и следъ нея тѣ сж носили титлата „князь“;¹ но подобни измѣнения се често срещатъ въ по-късни средневѣковни паметници отъ второто царство, когато понятието „князь“ въ смисълъ на независимъ владетель съвсемъ изчезва въ титлитѣ на българскитѣ господари и на членоветѣ отъ царстващата фамилия и се замѣня съ „царь“, което преминало и въ посетнешнитѣ поколѣния. Въ дадения случай или измѣнението принадлежи на самия съставителъ, защото въ главнитѣ му извори — пространното житие на Климента и гръцкото Наумово — и Борисъ, и Симеонъ сж наречени *ἄρχων* и *ἀρχηγός*, или пъкъ титлитѣ сж били измѣнени въ предполагадения книжовенъ паметникъ, въ който е било записано горното известие и който, ако се сжди по израза **тогда текѣщо лѣто** **вм. тогда текѣше лѣто**, срещанъ повечето въ паметниците отъ XIV. вѣкъ,² ще трѣба да се отнесе къмъ тоя вѣкъ.

Най-сетне самото посвещение на мѣнастирската църква посочва на тѣсната ѝ свръзка съ нейниятъ царственъ ктиторъ. Днесъ мѣнастирътъ се нарича „Св. Наумъ“, защото тамъ се намира гробътъ на тоя светитель — въ крайната дѣсна камара на тѣсния коридоръ между църквата и притвора ѝ; въ сжщностъ обаче църквата му е посветена въ името на „чиноначалника Михаила Архангела и на всички небесни сили“, както това свидетелствуватъ и дветѣ словенски Наумови

¹ Вж. приписката на Тудора черноризецъ Доксовъ отъ 907 г. къмъ превода на 4-тѣ слова на Атанасия Александрийски противъ арианитѣ. Горскій и Невоструевъ, Описание славян. рукописей Москов. Синод. библиотеки. Москва 1859, отдѣл. II, 2, № 111, стр. 32-33, дето Борисъ, макаръ и да се бѣ отказалъ отъ престола, все пакъ е нареченъ съ титлата „князь“ (кагоуѣрнѣи госпо наш княз болгарскѣ именемъ корнѣсь, христѣаное же имя емѣ миѣхана), както и владеющиятъ тогава неговъ синъ Симеонъ (повелѣнѣемъ княза нашего болгарска именемъ сѣмѣона). — Вж. и приписката въ хронографа отъ XV. вѣкъ, който съдържа хрониката на Ивана Малала, помѣстена предъ историята за падането на Троя (при кнзи болгарскѣмъ симеоне сѣе корнѣши). И. Е. Евсѣевъ, Григорій пресвитеръ, переводчикъ времени болгарскаго царя Симеона. Извѣстия отд. рус. яз. и слов. т. VII (1902), кн. 3, стр. 356-357.

² Както, напр., въ московския переписъ на Манасиевия лѣтопись: **въ лѣто теченна** *ѣ ѿ ѿг*; или въ Кърсоновото евангелие № 153: **лѣто текѣщо** *ѣ ѿ ѿд*; или пъкъ въ Зографския апостолъ № 49: **лѣтоу сжщоу тогда текѣщоу** *ѣ ѿ ѿз*.

житиета. Следъ като построилъ манастиря и изградилъ църквата му, св. Наумъ отъ благодарностъ за оказаната нему материална помощъ, както и отъ уважение къмъ своя покровителъ кн. Михаила-Бориса посветилъ църквата въ името на неговия християнски патронъ.

И тъй, щомъ се установява старината на извора, отъ който е почерпано нашето известие, а заедно съ това и неговата достовѣрностъ, то и самиятъ фактъ, че манастирътъ билъ построенъ съ средствата и по заповѣдта на Бориса и сина му Симеона, остава вънъ отъ всѣко съмнение. Впрочемъ това се потвърждава и отъ други данни — археологически.

Сегашната зография на манастирската църква, „изписана съ иждивението и надзора на катигумена Стефана отъ Пловдивъ, новъ ктиторъ“, датира отъ 1806 г.¹, когато легендата за основанието на манастиря отъ Юстиниана I (527—565) въ името на пророка Наума² била вече пусната въ ходъ отъ гръцкото духовенство. Но главно се възползували отъ тая легенда манастирскитѣ игумени, които получавали управлението на манастиря отъ мѣстния гръцки митрополитъ и отъ турския паша срещу единъ годишенъ вносъ

¹ Споредъ надписа надъ входнитѣ врата, вж. П. Н. М и л ю к о в ъ, Християнскія древности Западной Македоніи. Извѣстія Рус. Арх. Ин-та, т. IV (1899), стр. 62. — Й о р. И в а н о в ъ, Българ. старини, стр. 218.

² F. Pouqueville, Voyage dans la Grèce. Paris 1820, vol. II, p. 395—396: on arrive à la source de Saint-Naum. Tout auprès, on trouve le monastère bâti sous l'invocation de ce prophète par l'empereur Justinien, qui le dota suivant une bulle d'or (*χρυσόβουλλα*), en vignobles, champs labourables et moulins, dont les revenus, joints aux produits des troupeaux, s'élèvent maintenant à près de cent bourses, qui servent aux frais du culte, à l'entretien de soixante moines et aux aumônes répandues sur ceux, qui réclament les secours des ces pieux hospitaliers. — Твърде намѣсто по поводъ на тия думи забелѣзалъ архим. Антонинъ, Изъ Румелии. С.Петербургъ 1886, стр. 90-91 и бел., че пжтешественикътъ дава горнитѣ сведения споредъ разказитѣ на гръцкитѣ калугери-игумени, и поради това съ пълно право той се осъмнилъ въ съществуването на въпросния Юстиниановъ хрисовулъ, или, ако наистина такъвъ е имало, то той ще е билъ нѣкой фалшификатъ. Сега, обаче, следъ като документално се установи, кога и отъ кого билъ построенъ манастирътъ, не само се потвърждаватъ съмненията на архм. Антонина, но и споменатата легенда сама по себе си пада, макаръ че напоследъкъ тя се предава все още като традиция, на нищо не основана. Вж. въ *Μακεδονικὸν Πνευματολόγιον* за 900, стр. 184—189, у В. Марковића. п. т., стр. 7, бел. 46.

отъ 15 хиляди пиастри¹, съ цель да отнематъ мѣнастиря отъ ржцетѣ на епитропитѣ-охридчани и да отклонятъ тѣхния контролъ, та по тоя начинъ самоволно да изкористятъ мѣнастирскитѣ доходи. Но въпреки това съществуващиятъ и днесъ още образъ на „българския царь Михаила“ въ църквата на лѣво отъ входа, т. е. образътъ на Михаила-Бориса, представенъ като ктиторъ на мѣнастиря,² ясно свидетелствуватъ за тѣсната свръзка на последния съ името на тоя български господарь.

За стенната живопись на църквата В. И. Григоровичъ, който споходилъ мѣнастиря презъ 1845 год., пише следнето: „Внутри стѣны покрыты зеленоватою живописью, поновленною, какъ говоритъ надпись, въ 1711 г.“³ Подиръ двадесетъ години (1865) архимандритъ Антонинъ описва така същата: „Внутри вся церковь росписана кистью, сходною съ академическою только въ свободѣ рисунка. Какъ та напяливаетъ древнимъ святителямъ греческимъ русскія митры на головы, обравивъ послѣднія длинными по плечи волосами и пр., такъ эта разставляетъ глаза угодника Божія на такое пространство, что между ними еще можетъ помѣститься пара глазъ. Одна дѣлаетъ по невѣдѣнію, а другая — по неумѣнію. . . . Изъ памятной замѣтки видно, что розписалъ церковь (т. е. окончилъ свою работу) 6 сентября 1806 г. нѣкто Константинъ изъ Корицы (Гюрдже — по турецки и Гѳрчи — по албански. А по славянски?). Производилась же работа при Митрополитѣ преспскомъ (а не охридскомъ?) Калликъ и Игуменѣ Стефанѣ изъ Филиппополя, „новомъ ктиторѣ“. Замѣтка сдѣлана по гречески“.⁴

¹ В. И. Григоровичъ, Очеркъ путешествія по Европейской Турціи 2-е изд. Москва 1877, стр. 111—112.

² Пакъ тамъ, стр. 109. — Въпреки това, че Б. Нушић, Крај обала Охридскога језера, Београд 1894, стр. 102—103, пише: „На зиду који дели препрату од храма, измалена је слика некога владара са грчким надписом који је толико искваран да се не да ни решифровати ни прецртати“, Н. В. П. охридскиятъ митрополитъ Борисъ, който специално изучавалъ фрескитѣ, ни съобщи, че самъ видѣлъ образа и прочелъ ясна надпись около него: *Μιχαήλ ὁ ἀδικοκράτορ Βουλγαρόν*.

³ В. И. Григоровичъ, п. т., стр. 109.

⁴ Архм. Антонинъ, п. т., стр. 90. — У покойния архимандритъ обаче се вмъкнала една грѣшка: споредъ изданията на сжщия надпись следъ него, изографисалъ църквата не Константинъ, а неговиятъ

И тъй, не само впечатления, които стенната живопись произвела на двамата пѣтници, се оказватъ различни, но и подновяването ѝ се отнася отъ тѣхъ къмъ разни години. Тукъ недоразумение има по-скоро у В. Григоровича, защото мжчно може да се приеме, че надписътъ („памятная замѣтка“ у архим. Антонина) надъ входнитѣ врата е могълъ да изплъзне отъ неговото опитно око; очевидно, той посочва на 1711 год., съ която е датиранъ днесъ съществуващиятъ църковенъ иконостасъ,¹ поставенъ тогава следъ пожара въ църквата презъ първитѣ години на XVIII. вѣкъ, така че едвали е допустимо, какво въ 1845 г. стенната живопись е изглеждала само подновена, а не и на ново изписана (зографисана). Тукъ може да се предположи едно, именно, че образътъ на Михаила-Бориса, на който В. Григоровичъ обърналъ особено внимание като едничка, намерена отъ него тамъ, славянска старина, но който останалъ, както се види, незабелѣзанъ отъ архим. Антонина поради краткото му престояване въ мѣнастиря, иначе той не би пропусналъ да спомене за него, — билъ е, може би, само подновенъ, и подъ влиянието на това впечатление Григоровичъ ще да е поставилъ 1711 година.

Както и да било, но, ако игуменътъ Стефанъ, очевидно, пловдивски грѣкъ съ присвоената отъ него титла „новъ ктиторъ“ въ противоположность на стария, въ 1806 г., когато гърцизмътъ бѣ пусналъ дълбоки корени въ българскитѣ земи и въ домогванията си да погълне българската народност системно изстребвалъ всички паметници на българското историческо минало, се решилъ да унищожи стария споменъ надписъ на църквата и да промѣни надписитѣ изобщо на стенната живопись отъ старобългарски на грѣцки, то той не посмѣялъ да затрие това, което дълбоко бѣ залегнало въ българската народна паметъ и въ традицията на околното население — образа на царствения постройтель на църквата, на Михаила-Бориса, първия ктиторъ на Наумовия мѣнастирь.²

синъ Търпо. Сжщо нему останало неизвестно и българското име Корча за Корица. — Вж. П. Н. М и л ю к о в ъ, п. т., стр. 62. — Й о р. И в а н о в ъ п. т., стр. 218.

¹ П. Н. М и л ю к о в ъ, п. т. стр. 62.

² Че въ края на XVIII. и самото начало на XIX. вѣкъ, т. е. преди унищожението на старитѣ фрески, а заедно съ тѣхъ и споменния надписъ въ църквата, се е знаело не само въ мѣнастиря и българскитѣ

Що се отнася до самата църква като архитектурен паметникъ, то В. И. Григоровичъ я описва така: „Посреди монастырскога двора небольшая, ветхая, осѣвшая церковь во имя святаго Наума (sic). Предполагаю, что она построена въ X столѣтіи, хотя свидѣтельства объ этомъ не имѣю. Наружность церкви неизящная. Она украшена двумя куполами, не имѣетъ колоколни и раздѣлена, какъ и святогорскія церкви, на двѣ паперти и храмъ (*naos*)“.¹ Архим. Антонинъ само белѣжи: „Домъ Божій оказался очень древнимъ, хорошей византійской архитектуры, но очень маленькихъ размѣровъ.“² Б. Нушичъ пъкъ пише: „Манастир (*разбир.* църквата) је зидан циглом, опеком, узан је и мален, а осмострано кубе на њему диже се, сразмерно, доста високо. Храму је додата и мало шириа припрата са онижим опет осмостраним кубетом, која се, и по начину зидања, види да је доцније грађена“.³ Археологическиѣ пъкъ изучвания напоследъкъ възъ основа на нѣкои архитектурни детайли посочиха на X.—XI. вѣкъ, а по техническия строежъ на кубетата — на XIII.—XIV. вѣкъ като на време, когато е била построена църквата.⁴ Обаче, ако се сѣди по външния базиликообразенъ видъ и по плана на църквата,⁵ не е мжно да се установи, че притворътъ билъ пристроенъ отпосле къмъ нея, а пъкъ пълното сходство въ техническия строежъ и характеръ на дветѣ кубета ясно

земи, но и вънъ отъ тѣхнитѣ предѣли, какво манастирътъ Св. Наумъ билъ построенъ отъ българския князь Михаилъ-Бориса, показва следниятъ фактъ, който съобщава г. Баласчевъ въ рапорта до директора на Руския Арх. Институтъ въ Цариградъ за резултатитѣ отъ пжтуването си по Македония прѣзъ 1899 г. „Презъ петдневното си престояване въ Битоля, пише той, азъ успѣхъ да разгледамъ десетъ (10) документа, които се намиратъ въ частни ржце и сж издадени отъ влашкитѣ князе на манастиря „Св. Наумъ“ презъ миналото столѣтие. Осемъ отъ тия актове се отнасятъ къмъ периода отъ 1784 до 1804 г. и принадлежатъ на воеводитѣ Сутцо и Ипсиланти. Въ единъ отъ тѣхъ се говори, че манастирътъ „Св. Наумъ“ е построенъ отъ христолюбивия царъ Бориса (?). Написани сж на ромънски езикъ съ грѣцки и славянски букви“. Извѣстія Рус. Арх. Ин-та въ Кон-полѣ, кн. VI (1900) стр. 458

¹ В. И. Григоровичъ, п. т., стр. 109.

² Архим. Антонинъ, п. т., стр. 90.

³ Б. Нушичъ, п. т., стр. 102.

⁴ П. Н. Милюковъ, п. т., стр. 62.

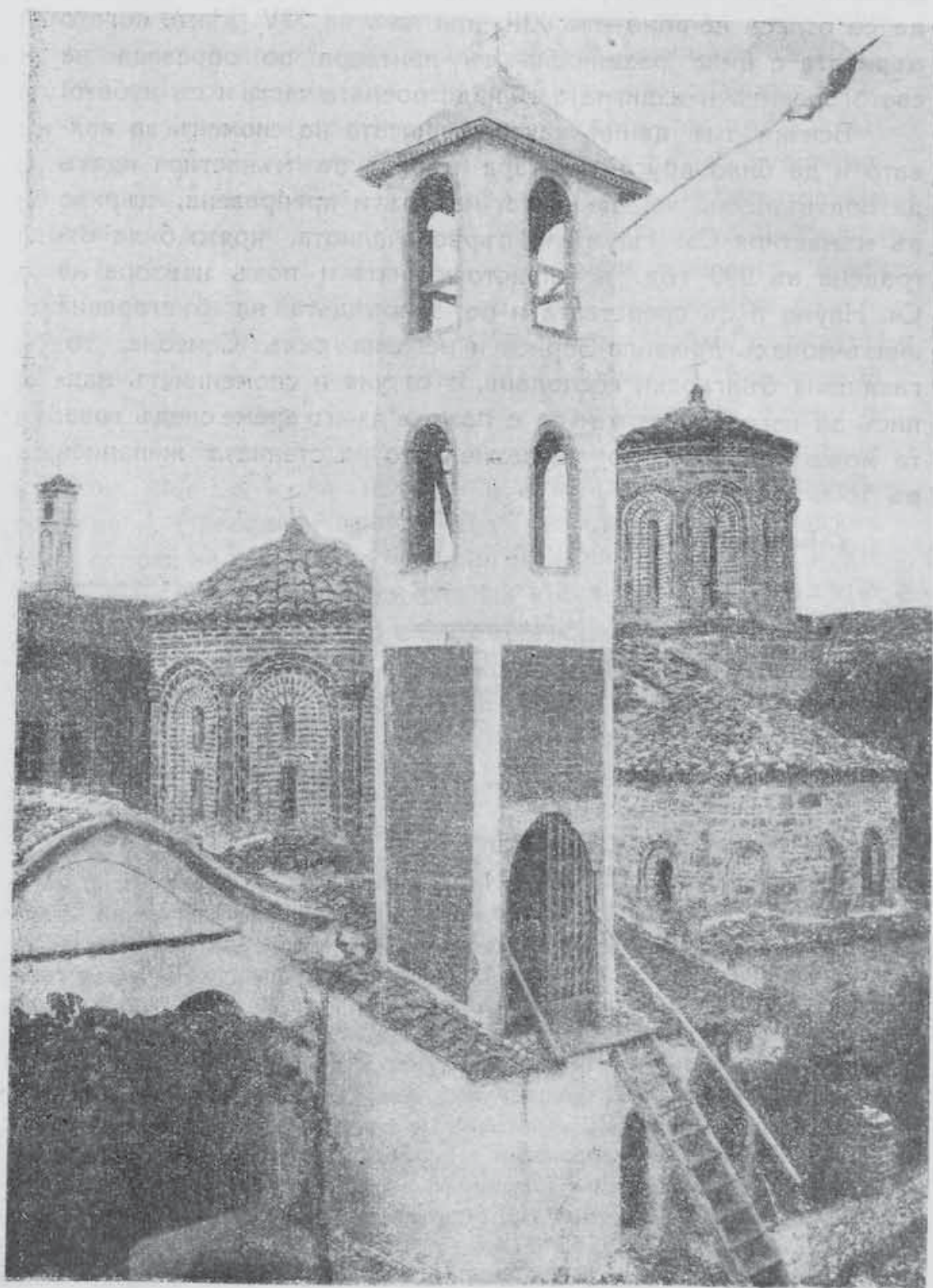
⁵ Вж. тук въ края приложенитѣ таблици, а плана у архим. Антонина, п. т., въ края на книгата таблица II.

доказва тяхния едновременно произходъ, който не може да се отнесе по-рано отъ XIII. или нач. на XIV. вѣкъ, когато църквата е била разширена съ притвора по образа на светогорскитѣ и издигната съ надстроената частъ и съ кубето.

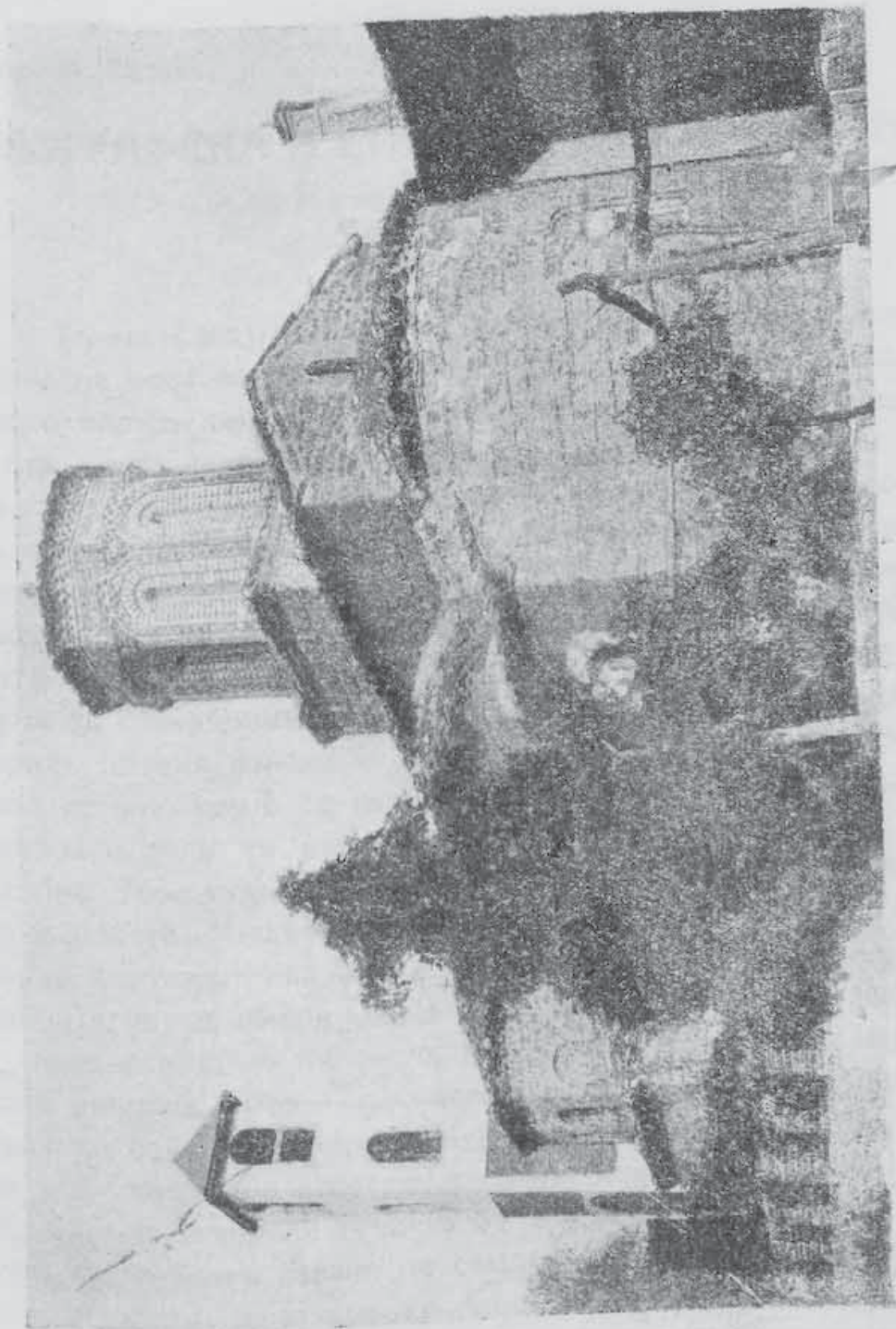
Всички тия данни, както и липсата на споменъ за каквато и да било друга по-стара църква въ манастиря идатъ да потвърдятъ, че днешната, макаръ и преправена, църква въ манастиря Св. Наумъ е първоначалната, която била изградена въ 900 год. по пристояванията и подъ надзора на Св. Наума и съ средствата и по заповѣдта на българския князь-монахъ Михаила-Бориса и неговия синъ Симеона, тогавашния български господарь, а оттука и споменниятъ надписъ за изграждането ѝ се е пазилъ дълго време следъ това, та може би дори до унищожението на стенната живописъ въ 1806 г.

с. Банки 30.VIII. 1924.

Църквата на манастиря Св. Наумъ отъ юго-западъ.

Църквата на манастиря Св. Наумъ отъ юго-изтокъ,

Проф. Ж. Радевъ.

ГЕОГРАФСКА И ЕТНОГРАФСКА МАКЕДОНИЯ

(Срѣдецътъ на Балканския полуостровъ)

Уводъ.

Тъкмо следъ свѣтовната война националното самосъзнание на отдѣлнитѣ народи тъй много се повдигна, толкова много народи се обособиха въ отдѣлни политически единици и отъ друга страна толкова други, които по особното географско положение на тѣхнитѣ земи не можаха да се сдобиятъ съ собствена държава, водятъ ожесточени борби за политическа и стопанска независимостъ, а отъ това и държави и народи тъй много сж утекчавани и заглушени отъ непрестаннитѣ викове и оплаквания около тѣзи борби, та че като стане дума за Македония, за нейнитѣ национални права и искания, страхъ обзема всички нейни синове, дали истината, обективната истина, която се изнася, ще може да стигне тамъ, дето трѣбва и дали тя ще бжде изслушана и преценена, както трѣбва. Този страхъ се подхранва и засилва и отъ опититѣ на миналото. Мнозина инородни учени, отъ висотата на своята наука и авторитетъ, нито преди, нито презъ, нито пъкъ следъ войната не сж имали мъжеството да изказватъ винаги обективната истина. И по чисто географски и по чисто народностни въпроси, предъ опасността на една неопредѣленостъ за края на войната, презъ това време въ по-вече отъ писанията на тѣзи инородни етнографи по народностнитѣ отношения на Македония, въпреки това че сж имали време и случай да видятъ и проучатъ всичко на самото мѣсто, изпъква една неопредѣленостъ, едно въздържание. Следъ дългото имъ съюзничество съ българитѣ, не сж единични случаитѣ, когато още презъ това време отъ немски автори да се употребява за македонското население нещастното, изковано отъ заинтересовани учени, понятие македонски славяни, размесомъ съ името българи.

Тъкмо срещу тази неопредѣленостъ, срещу тази неясностъ и несигурностъ трѣбва да се изтъкне географския елементъ, физическия геофакторъ, който отъ вѣкове е работилъ за едно народностно единство на македонската земя, единство, което е устояло на толкова много и усиленни околни и вътрешни старания и систематична работа за македонската народностна промѣна.

За да се изтъкне географското положение и значение на Македонската земя, азъ ще дамъ първо единъ общъ прегледъ на Балканския полуостровъ въ морфо-географско отношение. Следъ това ще се постарая да изтъкна географскитѣ и геоморфологични единства въ него, като особно наблегна на централнитѣ и южни части на полуостровната земя, дето е и македонската географска областъ.

На второ мѣсто ще приведа нѣкои исторически и геоморфологични особености, които земята, обитавана отъ македонскитѣ българи, притежава и съ това се налага като една сръдищна земя на полуострова.

На трето мѣсто, следъ като се спра на културнитѣ влияния и зони върху сръдѣца и посоча на етническитѣ нашествия и влияния върху основнитѣ поселци на тази земя, ще се постарая да дамъ една бѣгла бждаща картина и върху политическата ѣ сждба.

Географско положение на Балк. п-въ

„Denn gross ist die Macht des Meeres“.
(Защото велика е мощта на морето).
Thukydides.

Съ тѣзи думи се започва втората частъ „Морскиятъ свѣтъ“ отъ книгата на Ernst Kapp „Vergleichende allgemeine Erdkunde“ 1868 год.

Около скутитѣ на тази велика мощъ на ориента е затупалъ първия пулсъ на културата на стария свѣтъ. Около източната половина на Сръдиземно море, дето тѣсно се обгръщатъ тритѣ голѣми стари континенти, се заражда и първата историческа мощъ на ориента. Отъ тамъ южната половина на Европа черпи своята жизнена сила. Чрезъ Сръдиземно море се всмуква майчиното млѣко на ориенталската култура отъ тѣй мощно развитѣ се по-послѣ Атинска и Римска държави.

Чрезъ него тѣзи държави придобиватъ своето културно надмощие и политическа самостоятелностъ.

Придобивките, които е имала културата на обитателите на Срѣдиземноморските земи се дължатъ на две обстоятелства: първо на особните климатични отношения въ тѣзи земи и второ на особното географско положение, на централитета на това море. Макаръ новите способности за плаване, новите политически очертания на държавите на Европа, създадените нови поселения въ Америка и изобщо новата материална култура на човѣчеството и да измѣсти центъра на морските превози и съобщения въ Атлантическия океанъ, все още се запазва и централитета на Срѣдиземно море. И днесъ още по водите на това море опиратъ земите на по-големата частъ отъ културния свѣтъ на Европа. Покрай него се заражда отново северната културна мощъ на Африка, то си остава отъ антични и до днешни времена опорната база на предноазиатската самобитна култура.

Цѣлиятъ историченъ и културенъ животъ на народите отъ срѣдиземноморската областъ или се крепи и подхранва изобщо отъ широките връзки на тѣзи земи съ морето, или пъкъ на отдѣлни пунктове отъ това море. Благодарение на тѣзи здрави пунктове отъ крайбрежието на Срѣдиземно море неговата засебна духовна и материална култура е успѣла да се разшири далечъ не само въ земите на това море, но и още по-далечъ въ околвръстните земи. Тѣзи централни мѣста сж опора на създалата се самобитна култура и до нашите времена.

Ислямътъ намѣри голѣмо разпространение на своята мощъ въ предна Азия, Арабия и сев. Африка, но се закрепилъ здраво, следъ като стѣпилъ крепко на Босфорските тѣсини. И до днесъ центъра на тази мощъ си остава все тамъ.

Руската империя се шири почти въ половината на два материка, но при все това у нея и до днесъ се поддържа максимата, какво Босфора и Дарданелите сж „ключътъ“ на нейната кжща, великата порта на нейната земя.

Франция упражнява своята завоевателна политика въ сев. зап. Африка, своята колонизаторска мощъ спрѣмо предна Индия и по морето на източния Китай като яко се държи въ Тулонъ. Това пристанище за нея е по-скжпо отколкото Шербургъ и Брестъ.

Английското знаме се вѣе навсѣкжде по свѣта, но английскитѣ орждия въ Гибралтаръ не преставатъ да пазятъ потока и благодарение на тѣхъ, на укрѣпената линия по Срѣдиземно море при Малта и на здравото държание на Суецкия каналъ, Англия може да използва богатствата на Индия, Египетъ и Австралия.

Отъ стари времена та и до день днешенъ Срѣдиземно море си остава географски фокусъ за свѣтовната история и култура. Само едно сж промѣнили новитѣ времена у него, а то е, че неговитѣ културно-географски лъчи сж се удължили твърде много, че то твърде много е разширило своята културно-географска периферия.

Въ сферата на това влияние припадатъ напълно и земитѣ на Балкански п-въ. Той е частъ отъ южна Европа. Докато при опредѣляне границитѣ, напр. между западна и срѣдна, срѣдна и източна Европа или пъкъ Европа и Азия може да става и става споръ кжде да се поставятъ, съ огледъ на физикогеографски или чисто политически елементи, то за южна Европа такъвъ споръ не може и да сжществува. Въ южна Европа влизатъ изцѣло тритѣ южно-европейски п-ви, които отъ своя страна не само спадатъ напълно въ Срѣдиземноморскитѣ области, но съставятъ тѣхната най-сжществена частъ. Чрезъ посрѣдството на Срѣдиземно море Балканскитъ п-въ припада още и къмъ други два континента — къмъ Азия и Африка. Връзката на нашия п-въ съ отсрещнитѣ материци е тъй голѣма, че съ пълно право може да се зададе въпроса, кому той прилѣга по-тѣсно, дали на своя материкъ или на отсрещнитѣ два материка. И наистина, физикогеографскитѣ, климатични и културно-исторически връзки и единства на Балканския п-въ сж въ твърде тѣсна принадлежностъ на земитѣ на Средиземноморието, отколкото па тѣзи отъ континента.

Връзкитѣ, които Балканския п-въ има съ отсрещнитѣ земи и земитѣ на срѣдиземноморието сж по-тѣсни, отколкото връзкитѣ съ останалитѣ части на неговия континентъ. Тѣзи връзки се дължатъ на тѣсната принадлежностъ на срѣдиземноморскитѣ земи едни къмъ други чрезъ посрѣдството на морскитѣ води.

Нѣко по-вече, чрезъ посрѣдството на Балканския П-въ е ставало въ древнитѣ времена, а и днесъ още, свързването на

отдѣлнитѣ части, на отдѣлнитѣ клетки на голѣмата Срѣди-земноморска депресия. Особно южната частъ на нашия п-въ е играела и играе ролята на важна посрѣдница между източната и западна култура. Чрезъ нашия п-въ не само се пренасѣла източната култура, но тя се спирала тукъ и следъ това прѣработвана и пригодена за мѣстни условия, се е предавала понататѣкъ на другитѣ южноевропейски полуострови и навѣтре въ континента. Изобщо Балканскиятъ П-въ се явява най-здрава и най-стабилна мостова твърдина, която свързва тѣсно цѣлата централна и юго-източна частъ на Европейския материкъ съ предна Азия и съ сев. Африка. Тѣснитѣ протоци на Босфора и Дарданелитѣ иматъ по-вече характеръ на рѣки, отколкото на морски тѣсини. Чрезъ посредството на Балк. п-въ си подаватъ рѣка три континента. Чрезъ него става и днесъ обмѣната на духовната и материална култура, съприкосновението на народитѣ на тѣзи материци.

Геотектонично пѣкъ и геоморфолочно Балканскиятъ п-въ притежава дветѣ типични особности на другитѣ два южноевропейски полуострова. Както Иберийския и Апенинския п-ви, и нашия п-въ се състои отъ една основна, стара геологическа маса и отъ една надиплена планинска земя. Само че, докато останалитѣ п-ви сж изградени отъ по единъ старъ геологически отломъ — за Иберийския Мезета, а за Апенинския — Тиренския, и отъ нагънатитѣ пояси—за Иберийския—Пиренейско-Кантабрийския, а за Апенинския—Апенинитѣ, то Балканскиятъ п-въ се състои отъ старата Централнородопска маса, която завзема протежението отъ Егейско море, презъ Македония до устието на Морава и отъ дветѣ нагънати зони Старопланинската и Илирийско-Гръцката. Типичнитѣ особности на другитѣ две полуостровни южноевропейски земи, които сж проявени и свързани заедно въ нашия п-въ сж: На западъ, обширна нагънатя земя, съ надлъжни планински системи, въ срѣдището — старъ геотектониченъ отломъ, съ стари геологически материали, и по северо-изтока пакъ нагънатъ планински поясъ. По централната си частъ той твърде много се доближава до Иберийския п-въ, а по западнитѣ си и южни части — стѣсненъ и заетъ отъ надиплени планински системи, прилича на Апенинския п-въ. Въ централната си отломъчна земя нашиятъ п-въ има тази особностъ, че тамъ той, впоследствие, чрезъ голѣми

дислокации (хлътвания и повдигания) е заетъ отъ многобройни котловидни хлътнатини. Тѣзи последнитѣ, задълбани и свързани чрезъ рѣчнитѣ долини на тази областъ, служатъ днесъ като удобни мостове за връзката на централна Европа съ предна Азия.

Геоморфологични черти на Балканския п-въ.

Разбира се, тукъ ще става дума за тѣзи едри земноповърхнини форми, които иматъ решително влияние върху климатичнитѣ и съобщителни отношения, а чрезъ това сж отъ голѣмо значение за културата и народностнитѣ поселения на страната.

Почти презъ срѣдата на Балк. п-въ се протяга една надлъжна низина, която започва отъ Дунава, та свършва въ Солунския з-въ. Това е Моравско-Вардарска низина. Тя съ малки изключения огражда откъмъ западъ старата основна (Родопска) маса на Балкана. Почти по срѣдата на тази низина, тамъ дѣто Шарската система чрезъ Черна-гора (Карадагъ) се прехвърля къмъ Осоговъ и Краище, е най-низката седловина, по която става най-удобната връзка на дветѣ долини — Моравска и Вардарска. Докато земята, която отстои на западъ отъ Вардаръ образува преходната зона между Родопската маса и Динарско-Албанскитѣ нагънати планински системи, източно отъ тази долина и до низината на Марица се разтила все земята на тази Родопска маса. Значи последната обхваща Краище съ Осоговията и Бѣласица съ Халкидика и отъ друга страна Пиринъ съ Рила и цѣлата снага на Родоп. Задъ Маришката низина и Софийско и Пиротско полета се разтила дългата верига на нагънатата Стара-Планина, а още по-на северъ до Дунавъ е Българската Дунавска Столова земя.

Както въ преходната зона на западъ, така сжщо и въ сжщинската Родопска маса на изтокъ, тектонични и ерозионни процеси сж образували множество затворени котловинни полета и тѣсни долини, които предаватъ на земята твърде типиченъ ландшафтъ. На западъ отъ Вардарската долина се задълбаватъ нейнитѣ дѣсни приточни долини: Треска, съ нейното Кичевско поле, Черна — съ Битолско и Прилепско (Пелагония), Бистрица — съ Костурията, а като центрище на тѣзи последнитѣ се явяватъ голѣмитѣ депресии на Преспа и Охрида. На изтокъ отъ Вардарската долина земята сжщо

така е разседнала, но не вече въ надлъжни, а въ долини съ меридианска посока. Въ това отношение характерни сж долините на Струма и нейните полета — Пернишко, Радомирско, Кюстендилско, Дупнишко, Джумайско, Мелнишко, Сърско — и Места съ Разложко и Неврокопско полета.

Всички споменати до тукъ голѣми долинни и планински форми могат да се групиратъ въ три групи. Долинни голѣми форми, които отвеждатъ водите си къмъ Черноморския басейнъ, такива, които сж насочени къмъ Адриатика и долини, насочени къмъ Егейско море. А тѣхните начални части се започватъ: 1) отъ централната Родопска маса, 2) отъ переходната зона между тази последната и Динаро-Албанската верига и 3) отъ Ст. Планина. Въ ландшафтно, климатично и културно-географско отношение сж характерни планинските възвишения, които обхващатъ пояса отъ Шаръ, презъ Черна-Гора, Краище и Осоговъ и презъ Рила свършватъ въ Родопи и отъ друга страна тѣзи, които се спускатъ отъ Шаръ на югъ, като обхващатъ Охридската и Преспанска депресии и свършватъ къмъ Пиндъ планина. Въ сжщата смисълъ отъ значение е и веригата на Ст. Планина. Напрѣчните планински възвишения отъ Осоговъ и отъ Рила на югъ, — отъ двете страни на Струма, — не сж отъ голѣмо значение въ културно-географско отношение, тъй като тѣ не пречатъ съ нищо на Сръдиземноморското влияние въ Меридионалните долини на Вардаръ, Струма и Места.

Планинската зона Шаръ—Родопи може да се изтъкне като централна ось на оро-хидрографските отношения на Балканския п-въ. Тамъ става подѣлбата на Черноморския и Бѣломорския басейни, а Охридо-Преспанските депресии отдѣлятъ водите на Адриатическо отъ тѣзи на Егейско море.

Географски области въ Балканския п-въ.

Вече отъ така грубо изтъкнатите голѣми геоморфологични форми на Балканския п-въ се очертаватъ линиите на земите отъ този п-въ, които се приближаватъ и сж подъ силното влияние на Егейско море, на тѣзи, които припадатъ къмъ Адриатическо море и на тѣзи, които оставатъ вънъ отъ влиянието на тѣзи морета. По-долините на Вардаръ, Струма, Места и Бистрица Сръдиземноморското климатическо влияние се простира далечъ навътре въ земята на нашия п-въ. Въ тази

часть на полуострова то стига дори до високитѣ северни, западни и източни огради на басейнитѣ на горнитѣ долини. Въ тѣзи басейни се разтила почти изцѣло Македонската земя.

Ако се оградятъ най-отдалеченитѣ части на Балканския п-въ съ една кржгова зона, то въ срѣдата на този кржгъ ще спадне тъкмо Македонската земя. Не само това, но и централното положение на Македонската земя по отношение останалото разпространение на п-внитѣ земи изтъква голѣмата географска стойностъ на тази земя. Нейното значение се изтъква и отъ трето едно обстоятелство, а то е, че тя лежи въ центрището, а съ северната си незначителна часть се облѣга и на преходната зона на климатичното срѣдиземноморско влияние. Отъ друга страна презъ нея минава и тѣй важната климатична ось на Балканския п-въ (вижъ Ж. Радевъ. „Геоморфологични белези на българскитѣ земи и тѣхното значение за температурнитѣ и валежни отношения на страната, сп. „Естествознание и География“ 2. IV 97-128 стр.).

Отъ всичкитѣ оградни морета най-силно се приближава къмъ вжтрешността на полуостровната земя Егейско море съ заливитѣ Орфански и Солунски. А тъкмо тѣзи заливи сж на изхода на голѣмитѣ Струмска и Вардарска долини, които минаватъ презъ сърдцето на Македонската земя.

Северно отъ Македонската земя и въ протежението на планинската централна ось на Балкана се очертава високата часть на полуострова. Полетата Косовско, Скопско, Кюстендилско и Софийско обхващатъ тази висока земя. Не само въ географско и климатическо отношение е важна тази висока земя. Презъ нея минаватъ и най-значителнитѣ пѣтища, които свързватъ континенталната часть на п-ва съ Егейско море. Пѣтищата отъ Моравска долина, отъ Косово поле, отъ Дунавска България — презъ Нишко, Пиротско и Софийско полета — минаватъ презъ тази централна часть. Нея наричаме Висока България.

На изтокъ отъ Македонската земя и отъ Висока България се разтила обширната Тракийска земя, която завзема цѣлото порѣчие на Марица и до Черно море, а отъ друга страна цѣла Родопа и нейното Егейско крайбрѣжие. На западъ отъ Македонската земя се разтилатъ Албанската планинска земя и Адриатическитѣ крайбрѣжни низини.¹

¹ Тѣсната цель, която съмъ си задалъ, не ми позволява да влизамъ въ подробности на географско-областното раздѣление на останалитѣ земи, които лежатъ далечъ отъ Македония.

Поради геоморфологичния централитетъ, поради особното мѣсто, което заема въ срѣдиземноморското климатично влияние и поради мостовото си положение въ връзките на цѣлото балканско задземие съ Егейско море, Македонската земя ще нарека съ едно общо име срѣдецъ на Балския полуостровъ.

Географскитѣ области не сж произволни разтежения отъ земната повърхнина, каквито човѣкъ би желалъ да си отдѣли. Това сж области, които изтъкватъ свои засебни прояви на опредѣлени географски фактори. Обхванатитѣ въ една географска област географски реалитети по такъвъ начинъ се вплитатъ единъ въ други, така че тѣ по една необходимостъ се предаватъ и на биогеографскитѣ елементи на страната. Хармоничното разпространение на тѣсно свързани единъ съ други географски реалитети и свързанитѣ съ тѣхъ биогеографски елементи престава заедно съ нарушението на тази засебна хармоничностъ тамъ, гдето географскитѣ, геоморфологичнитѣ и климатични условия започватъ да се изтъкватъ въ по-други прояви. Въ тѣзи мѣста наставатъ и географскитѣ граници на областта, а това сж очертанията, които отбелезватъ крайнитѣ разпространения на една географска област.

Твърде рѣдко сж случаитѣ, когато една обширна рѣчна долина или пъкъ обширна планинска област могат да придаватъ необходимитѣ качества на географска областъ. Обикновено въ географски засебната областъ се изтъкватъ множество и разнообразни геоморфологични елементи, които така свързватъ отдѣлнитѣ нейни части и така вплитатъ отдѣлнитѣ географски реалитети, та че по необходимостъ образуватъ едно общо и голѣмо географско единство. Отдѣлнитѣ рѣки и рѣчни долини, отдѣлнитѣ планини и планински хребети въ такова географско единство не сж отъ естество да пречатъ на цѣлостта. Нѣщо повече тѣзи географски обекти усилватъ връзката и взаимозависимостта на отдѣлнитѣ части отъ географската областъ.

Етниченъ и културно-географски елементъ.

Въ географскитѣ области освенъ биогеографския отъ значение сж още и антропо и културно-географския елементи.

На дадени естествени и въ голѣма взаимозависимостъ едно отъ друго географски отношения, които съ своята хармоничностъ изтъкватъ земята като строго опредѣлена географска областъ, презъ течение на вѣковетъ се приспособява и съответния обитателъ. Това почива на чисто биологични закони. Тъкмо този обитателъ изтъква антропо и културно географския елементи. Въ такъвъ случай географската областъ отъ чисто географско се обръща въ народностно понятие—създадено и постепенно откърмено отъ обитателитъ на областта.

Антропо и културно-географскитъ елементи се проявяватъ въ национални, гѣворни (езикови), вѣрски, поселищни, стопански, съобщителни и пр. особености. А всичко това образува условия и връзки за едно здраво национално единство. Въ такива случаи между другитъ важни географски реалитети, като произходящъ и създаденъ отъ тѣхъ, ще трѣбва да се вземе и етнографския елементъ като съществень за изтъкване единството въ географската областъ.

Естествено, че границитъ на географската областъ — отдѣлени при използване и на етнографския елементъ би ни довело въ разни времена до разни очертания, тъй като новозародили се нужди и исторически моменти ставатъ причина за чести голѣми и масови разселвания. Обаче, гдето засебнитъ условия на здрава географска областъ сж откърмили съответни и необходими обитатели, гдето превратни исторически събития не сж могли и презъ дълги вѣкове да измѣнятъ националния обликъ на населението, въ такъва географска областъ етнографския принципъ има сжщо така решающе значение. Поради това и географскитъ области често носятъ името на своитъ обитатели. Въ това отношение винаги се прازی една разлика между една географска и една политическа областъ. Послѣдната се включва въ политическитъ граници на дадена държава. Напр. ние казваме Руска земя въ смисълъ на етнографска Русия и Руска държава въ политическа смисълъ. Казваме Английска земя — а това е метрополията, гдето населява английския народъ и Английска държава, гдето влизатъ земи и на други народи. Казваме Българска земя и Българска държава. Границитъ на тѣзи две понятия земя — въ смисълъ на географска областъ и държава — не се съвпадатъ.

Необходими дѣлове на Македонската географска областъ.

Цѣлостната Македонска географска областъ се състои отъ редица по-малки части. Тѣзи части се отдѣлятъ отъ геоморфологичнитѣ особности на земята. Надлъжнитѣ—насочени къмъ Егейско море—македонски долини не образуватъ едно равномерно разширение. Още отъ Халкидическия полуостровъ, пъкъ и по-насеверъ, се очертаватъ успоредни на крайбрѣжието планински протежения, които ограждатъ отдѣлни полета, и като стѣсняватъ рѣчнитѣ долини, образуватъ по тѣхъ, въ междиннитѣ части, широки котловини. По този начинъ Македонската земя се развива почти въ една кржгова форма, стѣпаловидно, съ общъ центъръ Солунския заливъ и Халкидика. Поради това и Егейското културно влияние се разтила навътре въ земята съ една постепенностъ. Това влияние почти следва постепенността на сръдиземноморското климатично влияние върху Македонската областъ. Обаче до като климатичното сръдиземноморско влияние престава напълно тепърва заедно съ очертаванията на Македонската областъ, то егейското културно влияние се разбива въ своята съществена частъ още при първитѣ напрѣчни планински протежения. Всички тѣзи климатични и културни влияния очертаватъ и обособватъ по-дребнитѣ части на географското цѣло.

Отъ югъ на северъ тѣзи части сж:

1. Старата (антична) Македонска областъ или Македония на Филипа и Александра. Тя започва на западъ отъ Бистрица и презъ Беръ (Верея) до туфознитѣ Воденски стѣпала, а отъ тамъ презъ Паякъ планина и Демиркапийската тѣснина (Просѣка) на Вардаръ стига до Бѣласица и Круша планина като обема на югъ и височинитѣ на Халкидика.

2. Сѣрско-драмскитѣ котловинни полета. Тѣ се явяватъ като източни продължения на стара (антична) Македония. Сжщо и тѣ опиратъ на северъ о една мощна планинска бариера, състояща се отъ Бѣласица, Сенгеловска, Шарлия и Боздагъ.

Тѣзи две части отъ Македонската географска областъ сж подъ силното и пълно сръдиземноморско климатично и егейско културно влияние.

Античната Македонска културна областъ се огражда

околовръстъ съ единъ поясъ на преходни климатични и културни влияния. Това сж котловинитѣ: Неврокопска, Струмска, Пеонска, Пелагонийска и Анаселица.

а) Неврокопската обхваща и Зърневското поле (закрита котловина) и се огражда отъ Драмския Боздагъ, отъ Алиботушкитѣ пирински разклонения, отъ южнитѣ издънки на Родопи и отъ Моминоклисурскитѣ тѣснини на Места.

б) Струмската обхваща почти цѣлата срѣдна частъ на Струмската долина, заедно съ Струмица, отъ Бѣласица и Сенгеловска планина и стига дори до Горноджумайско.

в) Пеония заема низинитѣ на Черна и Брѣгалница отъ дветѣ страни на Вардара, между Демиръ-капия (Просѣка) и Таоръ.

д) Пелагония заема полетата на Прилепъ и Битолско, между Баба и Селечка планина и на северъ Салаково — Каралжица.

г) Анаселица заема Костурската котловина дори до Бистрица.

Още по-насеверъ отъ този първи поясъ се реди втори я ограденъ поясъ на Македонската областъ. Той обхваща голѣма частъ отъ горното течение на Струма, цѣлото горно течение на Вардаръ и горното течение на Черни-Дримъ заедно съ Охридската и Преспанска депресии. Този поясъ може да се подраздѣли на Десаретска депресионна частъ, Дардания и Горна Струма. На западъ и северъ този втори поясъ се огражда отъ високитѣ Източно-албански планини, отъ Шаръ и Черна Гора, отъ планинитѣ на Краище, отъ Осогово и Рила планина.

Централно мѣсто заема Дардания, като обхваща цѣлото горно течение на Вардаръ до Таоръ. Този е, може да се каже, и най-важния дѣлъ отъ антична Дардания съ главния ѝ градъ Scupi (Скопие).

Срѣдиземноморското влияние въ този втори поясъ на антична Македония е съвсемъ слабо. Въ замѣна на това тукъ се усилюва значително континенталното влияние на полуострова, което иде отъ висока (централна) България. Изключение прави само депресионната Десаретска областъ. Тя лежи по срѣдата на Адриатическото и Егейско влияния, поради което тукъ се изработва и самостоятелна, отлична отъ южномакедон-

ската култура. Около деветото столѣтие следъ Христа тази Десаретска култура е била разнесена далечъ на западъ по долините на Шкумба и Деволъ.

Държавни граници. За да ни стане още по-ясна разликата между една географска областъ и едно държавно единство, азъ ще се спра за малко да дамъ нѣкои характерни белези, които съвременните държави се стремятъ да придобиятъ въ своите владѣния и въ тѣхните очертания. Съвременната материална култура на народите и изобщо твърде интензивния животъ, който отдѣлните народи и държави сж заставени да водятъ, по необходимостъ принуждава последните да придобиватъ или да иматъ въ владѣние земи и области, които съвсемъ не припадатъ въ тѣхни етнографски или географски единства. За подобни цели въ услуга на последните държави се явяватъ великодържавници и дипломати, които изтъкватъ необходимостта на единъ или други географски или геоморфологиченъ обектъ за стабилитетъ на държавната граница. Въ такива случаи великодържавната идея взима всичко въ съображение, но не вече и чисто географски реалитети и етнографски елементи. Излизайки отъ нуждите на единъ цѣлостенъ икономически и стопански животъ се измислиха необходими географски белези на така наречената органична държавна граница. По силата на тази органична необходимостъ тѣ включватъ въ своите държавни граници и съвсемъ засебни географски области съ чуждъ етниченъ елементъ, като обявяватъ последните за необходими области на цѣлостния свой стопански животъ — за съобщения, пазари, необходими сурови продукти, за индустрия и пр.

Други нарекоха такива държавни граници хармонични, като ги намиратъ необходими за хармоничното развитие на своята държава. Областите, които влизатъ или трѣбва да влѣзатъ въ органичните или хармонични граници на дадена държава, се обявяватъ като необходими за цѣлостния и правиленъ развой на последната. Въ този случай държавите се изтъкватъ като голѣми природни области, дето хармоничното разнообразие се изтъква за органично необходимо.

При това къмъ цѣлостния и хармониченъ стопански животъ се притуря и още единъ елементъ — именно необ-

ходимостта отъ сигурна и здрава държавна охрана, а това е стратегическата стойност на дадена граница (А. Penck. *Rektorsrede*, 1917 Berlin).

Елементитѣ, които изобщо се поставятъ като основа за опредѣлене на държавната граница, сж съвсемъ субективни. Успоредно съ културно-стопанското развитие на една държава, увеличава се и нейното население, установяватъ се нови стопански форми на живота, съобразно съ напредѣкъ на култура и техника. Въ такъвъ случай изпѣква една нова необходимостъ, именно да се придобиятъ нови земи, да се разширятъ границитѣ на държавата съ нови области, които биха отговаряли на новитѣ стопански, търговски, съобщителни и стратегически отношения. Този стремежъ е придобиване на така наречената субективна органична граница и то съ единствена целъ: да се придобие необходимо и сигурно мѣсто за една здрава пулсация на държавния животъ.

Субективно органичната граница е нѣщо, което може да се придобие и установи само съ груба сила, съ физическото надмощие на една държава спрѣмо друга. То е тъкмо протизно на обективно органичната граница, при която политическитѣ очертания на дадена държава се опредѣлятъ по необходимитѣ и строго опредѣлени географски и етнографски очертания на географската областъ. Географско-етнографския принципъ при очертаване разтеженията на политическитѣ единици е необходимъ, защото тъкмо той почива на обективно-органични основи. Само чрезъ него се постига една абсолютна справедливостъ въ държавнитѣ граници.

Въ рамкитѣ на голѣмитѣ държави, дето обитаватъ експанзивни народи и дето географскитѣ областни единства сж прекрачени и нарушени, елементитѣ на субективно-органичнитѣ държавни граници — стопанската хармония, търговски и стратегически региони, съобщителни необходимости — се явяватъ като необходимостъ. А тъкмо въ тѣзи елементи е и залогътъ за несъгласия, спречквания и войни между народитѣ. Докато обективно-органичнитѣ очертания на едно гео. етнографско единство опредѣлятъ крайнитѣ предѣли на областта въ очертания, дето стопанскитѣ, съобщителни и отбранителни съвокупности сж тѣсно свързани и вплетени едно съ друго, то субективно-органичнитѣ ограничения систематично прекъсватъ и разкъсватъ гео.-етнографски единства

и области, като съ това накърняват и разнебитват цѣлия стопански, исторически и народностен животъ на тѣзи единства, като разстройватъ стопанския съобщително-стратегиченъ и народностенъ битъ на поселцитѣ тамъ. Въ всички времена и при всички държави, дето при опредѣляне на държавни граници се държи смѣтка само за физичнитѣ геофактори, се правятъ груби насилия и накърняване правата и жизненитѣ интереси на поселцитѣ въ дадени географо-етнографски единства.

При опредѣлене разтеженията и границитѣ на една държава трѣбва да се излиза отъ основнитѣ елементи на това понятие. Тѣзи основни елементи сж два: земя и народъ. По силата на тѣзи елементи налага се отликата на два вида граници: първо, една чисто географска и геоморфологична и второ, чисто народностна граница.

Въ земи, дето самата природа тѣй щедро се е погрижила да създаде различия въ форми, височини, въ климатични отношения и съобщения, а въ сжщото време да свърже отъ тѣзи различия едно хармонично единство, дето историческа и географска необходимостъ е наложила едно по-тѣсно и по-прибрано съжителство на поселцитѣ, въ такива земи отдѣлнитѣ географски области сж поселени и съ опредѣленъ, чувствувашъ се единенъ етнически елементъ. Най-много, което въ такива разнообразни географски единства може да се случи то е, щото въ отдѣлнитѣ долини, планини или котловинни прикритости, поради исторически причини, да се обособятъ пакъ отъ сжщата народностна цѣлостъ на областта и засебни родови или групови единства. Но при този случай тѣсния груповъ или родовъ животъ не изключва народната цѣлостъ, на която тѣ се числятъ като необходими членове.

Културно-историченъ и етниченъ елементъ на Македонската географска областъ.

а) Историческо и стратегическо значение на сръдеца.

Като давахъ граничнитѣ очертания на Македонската земя, азъ я нарекохъ сръдецъ на Балканския п-въ. Въ сжщата смисълъ тя се схваща и означава отъ други като „Балканско

ядро" (Franz Heiderich, „Die Erde“ III Auflage, II. Teit. Erdkunde, 1923, Wien). Това особено положение и значение на Македонската земя не е ново нѣщо.

Като оставимъ настрана историческитѣ съобщения, какво отъ тази страна сж се отправили на югъ и истинскитѣ културни поселници на крайнитѣ южни части на Балканския п-въ, ние можемъ да изтъкнемъ здравината и срѣдищността на тази географска областъ, като посочимъ на редица исторически факти.

Господството на срѣдеца надъ Балканитѣ е най-здравия залогъ за господството надъ цѣлия Балкански п-въ

За пръвъ пѣтъ това стратегическо положение на Балканския срѣдецъ се изтъква въ времето на Филипа Македонски и неговия наследникъ Александра. Зародищѣтъ на Филиповата държава е Македонската земя — антична Македония, заедно съ ограждащитѣ я пояси. (Вижъ проф. Г. И. Кацаровъ „Макед. Ц. Фил. II).

Силата и влиянието на Филиповата държава се стабилизиратъ едва тогава, когато отъ континентална, тя заема здрава база въ Солунския заливъ и Халкидика и се обръща въ брѣгова държава. Това показва, какво хинтерландѣтъ на Македонската земя безъ нейнитѣ съответни крайбрѣжни области не съставя съвокупность на физични геофактори, нуждни за цѣлостна и хармонична географска областъ. Сжщото значение има и хинтерландѣтъ за крайбрѣжната земя. Безъ него съответното Егейско крайбрѣжие е откъсната и безъ жизнена географска стойность земя. Стремекътъ на Филипа е билъ да свърже тѣзи две необходими части на географското единство въ едно цѣло, въ една цѣлостна Македонска географска областъ. Ето защо едва при границитѣ на Македонската държава въ нейнитѣ географски очертания, тя придобива и съответната си сила и държавна мощъ. Следъ като опре здраво основитѣ на своята държава върху срѣдеца на Балканския п-въ, за Филипа бѣ лесно вече да разгърне своето господство далечъ въ вжтрешността и източнитѣ му части, като е стигналъ дори до устието на Дунавъ.

Докато базата на Филиповитѣ владѣния бѣше срѣдецѣтъ на Балканския п-въ, царството се закрепи и процѣвтѣ, обаче следъ експанзивната завоевателна политика на Александра

Македонски базата се измѣства, физическитѣ геофактори на срѣдеца на Балканитѣ преставатъ да упражняватъ своята сцелителна и стратегична сила и държавата при неговитѣ наследници се разпада.

Като втори исторически моментъ, когато срѣдецътъ се проявява съ своитѣ геофактори, е римското владичество на Балканитѣ. Македонската област е била за римлянитѣ необходима, защото презъ срѣдеца сж минавали най-важнитѣ и отъ жизнено значение за империята военни и търговски пѣтища.

Тѣкмо въ срѣдеца на Балканитѣ тѣ сж срещнали и най-голѣмъ отпоръ отъ наследницитѣ на Филипа IV при своитѣ завоевателни борби.

За трети пѣтъ се изтъква централитета на тази земя презъ време на Византийската империя. За да се осигури владичеството надъ Балканитѣ, срѣдецътъ се пази най-старателно. Достатъченъ е само единъ погледъ на историческата карта на българскитѣ владѣния въ полуострова, а сжщо и на борбитѣ имъ за политическо надмощие, за да се изтъкне значението на срѣдеца и презъ тази епоха. Цариградъ се заплашва едва следъ като се заема Македонската земя. Отъ тази земя е могло да се слезе на Егея и да се надникне презъ албанскитѣ планини въ Адриатика.

Турското владичество се закрепил на полуострова следъ голѣмата битка на Косово поле. А това означава пълно завладѣване на срѣдеца на п-ва. Този е четвърти отъ по-важнитѣ моменти, когато се изтъква голѣмото значение на срѣдеца за Балкански полуостровъ.

Като оставимъ настрана борбитѣ на сърби и българи презъ срѣднитѣ вѣкове за пълно господство надъ срѣдеца, неговото значение се изтъква още и отъ политическитѣ борби за тази земя презъ 19 и 20 вѣкъ. По-рано Австроунгарската монархия, а по-късно Сърбия, България и Гърция (пъкъ дори и Черна-Гора) имаха своя обектъ на разширение тѣкмо къмъ срѣдеца на Балканитѣ. Всички нови балкански държави, които се отдѣлиха отъ обширнитѣ турски балкански владѣния, се стремятъ все къмъ срѣдеца, дето се бѣха закрепили за сетенъ моментъ турцитѣ. Последната балканска война се почна, следъ като се разреши въпроса, какъ трѣбва да се подѣли срѣдецътъ, защото всички искаха да взематъ една

важна частъ отъ него. Междусъюзническата война се води тъкмо за владѣнието на срѣдеца.

Едно важно обстоятелство, което заслужава да се изтъкне, е това, че всички борби за срѣдеца на Балканигѣ сж водени само съ огледъ на неговитѣ геофактори, безъ да се държи смѣтка за етнографския обликъ на земята. Поради това тази земя е използвана като субективно-органическо владѣние, само съ силата на терора и насилственото подчинение на нейнитѣ поселци.

Като обективно-органично владение срѣдецътъ на Балканигѣ има всички държавни изгоди, само ако той се владѣе отъ държавата, която се състои отъ сжщит етниченъ елементъ, който населява и Македонската областъ.

Единъ бѣгълъ погледъ на политическитѣ владѣния на коя да е отъ европейскитѣ държави ще ни позволи да видимъ, какво всѣки народъ си има едно срѣдище, което се смѣта за грѣбнакъ на държавата. Парижката равнина за Франция, Виенското коритище за Австрия, срѣдното течение на Волга за Русия. Както и да се развива и разширява една държава, каквито исторически сждбини и да претърпѣва тя, все пакъ въ най-решителни за нацията моменти, географското положение на нейната етнографска цѣлостъ съ своя централитетъ ще каже тежката си дума. Най-типиченъ за това примеръ ни дава новата политическа история на Русия. За да се запази отъ явна погибелъ, тя напусна тъй изгодното мѣсто на Петербургъ и се прибра въ своя етнично-географски срѣдецъ — срѣдното течение на Волга — като въздигна старо-славната Москва отново за главенъ градъ. Този последенъ исторически примеръ ни показва най-ясно, какво геофакторитѣ на една географска областъ сж отъ значение за владѣние на една държава, ако тази държава има за себе си и душата на земята — етническиятъ елементъ. Особно силно се изтъква значението на етническиятъ елементъ на географскитѣ области презъ и следъ голѣмата свѣтовна война. Маса народи следъ тази война се обособиха като отдѣлни държави.

„Целесъобразнитѣ“ граници на една държава иматъ продължително значение само тогава, когато вънъ отъ географския елементъ се вземе подъ внимание и етническиятъ. Въ днешнитѣ времена, когато националното съзнание, изразено преди всичко въ майчиния езикъ, въ народността, въ обичаи, въ

еднаква култура, въ еднакво историческо минало и сждбини, е тъй високо подигнато, „целесъобразно“ ще бжде, когато се опредѣлятъ политическитѣ граници, да се спазва покрай геофизичния още и елемента на говора, на националността. Въ тази посока ни се дава достатъчно поука отъ последната свѣтска война. „Естественитѣ“ държавни граници и „субективно-органичнитѣ държавни необходимости“ се явиха твърде слаби предъ народностния и езиковъ елементъ.

б) Народностенъ обликъ и промени въ Македонската областъ.

Като става дума за националенъ елементъ на дадена географска областъ не трѣбва да се мисли, какво националността на поселцитѣ въ такъва земя ще бжде меродавна само при условие, когато е по всичкитѣ нейни части поддавяюще мнозинство. Отъ народното гледище, въ географската областъ се различаватъ една централна частъ и друга периферна. Първата е почти чиста и запазена етническа областъ, съ съвсемъ слаби околни влияния, когато перифернитѣ части сж подложени на странични народностни и културни влияния и смѣшения. Политическото завладѣване на една географска областъ, се повтаря и отъ етнично завладѣване отъ страна на народитѣ, заселващи околноститѣ на такъва областъ. Наредъ съ усилията да се завладѣе Македонската земя по политически пжтъ, съ организирани политически средства, и околнитѣ народи сж работили въ сжщата посока — да изтласкатъ и заематъ мѣстото на заседналитѣ тукъ и образуващи едно яко национално цѣло поселци. Отликата на народностното нашествие отъ това на политическото завладѣване се състои въ средствата, които се употребяватъ при едното и при другото. Политическото завладѣване се прави съ организирана сила и е придружено съ насилия, когато народностното завладѣване се върши по миренъ културенъ начинъ. При такова именно нашествие и проникване се турятъ на изпитание силата и стойността на географската областъ, като хармонично единство, силата и стойността на нейнитѣ геофактори, както и народностната и културна мощъ на нейнитѣ обитатели по отношение на околнитѣ народи.

Народностната карта на Македония ни открива поразителната картина на борбитѣ и устойчивостта на македон-

скитѣ българи по отношение на страничните народности и културни нашествия. Съ изключение на западната частъ, навсѣкжде се отбелезва едно дълбоко навлизане на чужди народности въ Македонската област по долините и по естествените пѣтища.

По южната периферия се промѣква грѣцкия елементъ, като носи и своята егейска материална и духовна култура. Откъмъ изтокъ по голѣмите долинни пѣтища идатъ турцитѣ съ своята ориенталска култура. Като владѣтелско племе, турцитѣ навлизатъ навжтре по долините на Македония твърде дълбоко. Тѣ се настаняватъ и по главните пѣтища на страната.

Този процесъ на мирно нашествие къмъ Македонската земя се продължава редъ вѣкове, обаче презъ това време имало е случаи, когато и притѣсненото въ собствената му кжща българско население е показвало известна експанзивностъ. Последната се проявява съ постепенното слизание на това население отъ планините къмъ полетата и особно къмъ Срѣдиземноморските посоки. Около края на 19 и началото на 20 вѣкъ такъва една експанзивностъ бѣше увеличила силно българското население въ Солунъ.

Здравиятъ етниченъ елементъ на Македонската област показва твърде силенъ отпоръ и на албанското разселническо движение на западъ. Позната е голѣмата експанзивностъ на албанцитѣ и тѣхния неудържимъ стремежъ да слизатъ отъ планинските си обиталища къмъ долините и полетата. Силни човѣшки вълни слизатъ отъ албанските планини и заематъ постепенно мѣсто въ прилежащите имъ части на полетата Охридско, Дебърско, Тетовско, Скопско, Кумановско. Навсѣкжде почти се забелезва единъ естественъ и необходимъ пѣтъ на разселвания и заселвания на албанцитѣ. Отъ прилежащите тѣмъ полски склонове, тѣ постепенно преминаватъ околорѣстъ на полето и по отсрещните височини, докато започнатъ да се отбелезватъ и по самите полета.

Този пѣтъ на разселвания и заселвания на албанцитѣ открива едно важно обстоятелство, а то е, че последните дирятъ и избиратъ за поселване винаги мѣстата, които оказватъ най-слаба съпротива на тѣхното движение. Тази слаба съпротива на мѣстните поселци произлиза или отъ нестабилната и несигурна стопанска стойностъ на поселищните земи или пъкъ отъ слабата ет-

ническа съпротива. Слаба е етническата съпротива по мѣстата, дето настава пояса на смѣшение на българския съ сръбския народностни елементи. Западнитѣ възвишения на Българска Морава, заедно съ тѣхното продължение на югъ презъ Черна-Гора до Шаръ, съставятъ зоната на смѣсена сръбска и българска националности. Тъкмо тази зона, по силата на своето етническо смѣшение, оказва най-слабо съпротива на разселническата албанска вълна и последнитѣ успѣватъ да се промъкнатъ по политѣ на Шаръ, презъ Черна-Гора и Косово поле и да заселятъ височинитѣ, западно отъ Българска Морава. Картата на Hahn¹ ни показва много ясно картината на албанскитѣ поселения презъ втората половина на 19 вѣкъ².

Разселническата експанзивностъ на албанцитѣ води на-

¹ Hahn, Reise von Belgrad nach Salonik.

² Този разселнишки пѣтъ на албанцитѣ показва и сжщинската граница между българи и сърби. Албанската разселническа зона показва отъ друга страна, какво разпространението на македонския етниченъ елементъ напълно съвпада съ геоморфологичнитѣ граници на тази географска областъ. Отъ нѣкои изследвачи такъвъ преходенъ поясъ — между сърби и българи — се смѣта и Косово поле (N. Krebs „Festband Albrecht Penek, 1918, S. 321). До 1878 г. албанцитѣ сж имали чести поселения, които стигали дори западно отъ Нишъ, обаче следъ като тѣзи земи се предадоха на Сърбия, албанцитѣ бидоха изгонени почти насилствено отъ новата сръбска земя (сжщо S. 321).

При заселване на Балканския п-въ съ славянски елементъ, особно значение за процеса на заселването сж имали физикогеографскитѣ и геоморфологични елементи и отношения тукъ. Излизайки отъ това положение, може да се изтъкне обстоятелството, какво не сж случайни етнографскитѣ граници между сърби и българи. Тъкмо тамъ, дето става смѣна на геоморфологичния обликъ — именно дето престава верижната Ст. Планина и отъ друга страна, тамъ, дето свършватъ западнитѣ части на Висока България, която обема важния балкански тригълникъ, между Софийско, Нишко и Скопско полета, — настава смѣна и на етнографскитѣ отношения. Отъ Ст. Планина и отъ тригълника на Висока България на западъ населватъ сърбитѣ. Клиновидното вдаване на романскитѣ поселения южно отъ Дунава, въ предѣлитѣ на Мирочъ планина, сж едно повторение на отношенията западно отъ Българска Морава. И тукъ преходната зона между сръбската и българска народности е оказала най-слаба съпротива на разселнишкото ромжнско движение южно отъ Дунава. Значи допирното мѣсто между сръбския и български народъ ще трѣбва да се дири по линията отъ ромжнскитѣ компактни поселения, южно отъ Дунава, до Скопска Черна-Гора и Шаръ планина.

чалото си още отъ 17 вѣкъ (Д. Иширковъ „Западнитѣ краища на българската земя. София, 1915 год.). Обаче на тази албанска експанзивностъ се противопоставя народностно здравото македонско българско население. За тази съпротива доста допринесоха и новитѣ народностни струи, които се разнесоха навсѣкжде следъ френската революция. Упрѣсненъ и отъ националнитѣ борби на сърби и гърци, македонскиятъ български народъ започна да оказва яка съпротива на албанското разселване.

Вънъ отъ тази етнографска картина на македонската географска областъ, която показва тѣжни штрихи на нашествия на чужди народностни елементи по околорѣстнитѣ ѝ части, а сжщо така и дълбоко проникване по долинитѣ навътре, все пакъ централнитѣ части си оставатъ здраво вържцетѣ на тѣхнитѣ жиливи обитатели, българитѣ.

Това етническо запѣстриуване на околорѣстнитѣ части на Македонската етнографска областъ, както и проникването на инородни елементи дълбоко по централнитѣ ѝ мѣста не може да обезцени географската стойностъ на областта, защото и никжде другаде сжщо така не може да се наблюдава строго математични линии на очертания на географски или етнографски единства. Винаги въ перифернитѣ части се отбелезва една преходна зона. Тя се отнася и до геофакторитѣ на областта пѣкъ и до народностния елементъ. Това е така наречената географска структурна граница на областта.

Още по-изразително може да се представи тази граница, ако си послужимъ съ едно сравнение.

Тѣй както морскитѣ трансгресии нахлуватъ отъ всичкитѣ страни на една постепенно хлѣтваща земя, по сжщия начинъ се разтилатъ и народностнитѣ и културни влияния отъ вънъ къмъ центрището на географската областъ. Тѣ навлизатъ по низки и удобни пѣтища къмъ низини, долини и полета, както би направила и морската трансгресия и оставятъ своитѣ етнически и културни седиментации. По крайнитѣ части, гдето културни и народностни вълни сж подложени на голѣми колебания, отайкитѣ сж твърде разнообразни. Състоящи се отъ груби материали—мѣняващи се често по пространство и стабилитетъ, тѣзи нови седиментации сж отъ твърде несигурно и неопредѣлено естество. Тѣкмо отъ такова естество сж и

културнитѣ и етнични промѣквания и отайки по крайнитѣ части на Македонската област, а сѣщо и тѣзи, включени, дълбоко на вжтре по нейнитѣ голѣми долини. Перифернитѣ отайки съставятъ географската структурна граница на областта.

Една печална страница, гдето се отбелезватъ борбитѣ на македонскитѣ българи за отстояване на своето национално единство и запазване на земята на Македонската географска област, съставятъ днитѣ следъ голѣмата свѣтска война. Новитѣ политически владѣтели на тази земя се мжчатъ съ една голѣма настойчивостъ да турятъ здрава ржка на пжтищата, които водятъ отъ Морава, презъ Нишкото и Кумановско полета и отъ Рашчани, презъ Косово поле, за Скопие, а отъ тамъ по долината на Вардаръ къмъ Солунъ. Модернитѣ държави, за да установятъ здраво политическо господство надъ завладѣни области, стремятъ се преди всичко да национализиратъ, да заселятъ съ свои собствени народностни поселци тѣзи области. Денационализацията на завладѣнитѣ области се започва най-първо отъ околноститѣ на голѣмитѣ пжтища, които водятъ за и презъ новата географска област.

**Македония — срѣдецътъ на Балканския полуостровъ —
самостояно политическо цѣло.**

Независимо отъ днешнитѣ политически граници на Балканския полуостровъ, Македонската географска област — срѣдецътъ на Балкана, спада въ сферата на потребноститѣ като необходима земя за стопански и търговски нужди на четири балкански държави, които опиратъ о нея. Това сж България, Югославия, Албания и Гърция. При днешнитѣ политически отношения Македонското географско и етнографско единство не можеше да бжде владѣно отъ една само държава. Поради това то трѣбваше да бжде подѣлено между околнитѣ държави. Тази подѣлба е въ ущърбъ и за интереситѣ на тѣзи държави, които иматъ по едно парче земя отъ Македонската област и за самата географска и етнографска Македония. Ето защо на Македония, като географска и народностна цѣлостъ, предстои да се даде самостояно автономно управление. Само единна Македония, като географско понятие и като етнографско единство, може да носи въ себе си залозитѣ за необходима политическа и стопанска стабилностъ.

Политическото и стопанско значение на автономна Македония за Балканскитѣ държави ще бжде това, което има Швейцария за околнитѣ държави. Автономна Македония, — това е Швейцария на Балканитѣ. Тѣй както Швейцария е възелния пунктъ на голѣмитѣ европейски държави: Германия, Франция, Австрия, Италия; така и автономна Македония по силата на своето географско положение, ще бжде възеленъ пунктъ на всички балкански държави. Съ това, освенъ че ще се тури край на великодържавническитѣ стремежи на тѣзи държави къмъ срѣдеца на полуострова, но ще имъ се създадатъ по-лесни търговски и стопански сношения къмъ Егейско море. Заедно съ това ще се тури край и на стихийната албанска експанзивностъ къмъ македонскитѣ низини и полета; ще се помири и България, която въ лицето на новата автономна Македония ще срещне една нова самостоятелна политическа организация на свои родни братя, организация за миренъ държавенъ и стопански животъ и напредъкъ. Най-после съ възстановяването на автономна Македония ще могатъ напълно да се използватъ всички геофактори въ битието на полуострова.

ГРАДЪ ПРИЛЪПЪ ЗА СВОИТЪ УЧИЛИЩА

(Продължение отъ кн. I)

II.

Следъ арестуването и интернирането на Иос. Ковачевъ и Н. Ганчевъ въ живота на прилѣпскитѣ училища настѣпила реакция, която се протакала цѣло десетолѣтие. Презъ 1877 г. се обяви Руско-Турската война, а презъ 1885 г. стана обединението на Източна Румелия съ княжество Бѣлгария. Освобождението и обединението на Бѣлгария привлече нѣкои интелегентни сили отъ неосвободенитѣ бѣлгарски земи и, настанили се на по-доходни дѣржавни служби, не мислили вече да се връщатъ; пѣкъ и външни интелегентни сили мѣчно е могло да се намѣратъ предъ видъ бедственото материално положение, въ което се отзовали македонскитѣ общини следъ голѣмата освободителна война. Отъ друга страна турското правителство е преследвало бѣлгарската интелегенция, на която гледало като на главна виновница на нещастията, които постигнали Отоманската империя, и поощравало и подпомагало пропагандитѣ, които целели разпокъсването на бѣлгаритѣ въ Македония. Като добавка къмъ това трѣбваше да се появи и конфликта между Прилѣпската община и Екзархията, който отъ своя страна допринесълъ твърде много на тая реакция. Конфликтътъ се появилъ по въпроса, какъ да се управляватъ прилѣпскитѣ училища: по централистиченъ или по децентралистиченъ начинъ. Отъ една страна Екзархията, като най-висше духовно народно учреждение, бѣ си поставила за цель да ръководи както църковното, тѣй и учебното дѣло въ Македония по централистиченъ начинъ, за да може да дава една обща насока на учебното дѣло въ образователно и възпитателно отношение, поради което при нея се учреди специаленъ институтъ — Училищенъ Отдѣлъ, който да изработва училищни закони и правилници,

както и да назначава учители. Отъ друга страна Прилѣпската община ревниво е пазила правото си да ръководи учебното дѣло въ града на чисто автономни начала, както е било по-рано, избѣгвайки даже и формалнитѣ връзки съ учредения при Екзархията институтъ. По тоя споръ съществува цѣла преписка между Общината и Екзархията, както и много протоколни решения. Като се прибави къмъ всичко това още крайния формализъмъ и скритата подозрителностъ, съ каквито се отличава прилѣпчанина, ще ни стане ясно положението на учебното дѣло въ града презъ тоя периодъ и се оправдаватъ думитѣ на единъ по-сетнешенъ директоръ на прилѣпскитѣ училища, изложени въ едно писмо до Екзархията, какво „при тамкашнитѣ (прилѣпскитѣ) условия и понятия за законъ и дисциплина екзархийскитѣ училищни наредби мѣчно се прилагатъ“. Нека за тоя споръ си послужимъ съ факти изъ официалната преписка на общината.

На писмото, съ което Училищниятъ Отдѣлъ препоръчва на общината въвеждането на правилника за четирикласнитѣ училища, последната отговаря: „При всичкитѣ ѝ (на общината) старания да приложи въ дѣйствиe изпратенитъ правилникъ за управлението на екзархийскитѣ училища, оказа се за невъзможно приспособяването му въ мѣстното ни народно класно училище. Главнитѣ препятствия сж, че правилника е изработенъ за класни училища и че той отнима ония права на общината и училищното настоятелство (к. н.), които тѣ трѣбва да имагъ надъ училищата и учителския персоналъ. . . Освенъ това, общината утвърди още въ началото на учебната година изработения отъ училищното настоятелство правилникъ, който е доста съгласенъ съ мѣстнитѣ условия (к. н.) и който за сега е въ действие“.¹ А на друго писмо, съ което Училищниятъ Отдѣлъ запитва общината за причинитѣ на уволнението на двама учители² отъ прилѣпскитѣ училища, последната отговаря: „Общината, като мисли, че учителитѣ зависятъ прямо отъ нея, считала е за излишно да иска съгласието на почитаемото Училищно Попечителство“. Пазенето автономнитѣ

¹ Писмо № 120 отъ 5.III. 1884 г.

² Думата е за уволненитѣ презъ годината учители К. Толевъ и В. Данковъ.

права на общината и училищното настоятелство по нѣкога достигали до своеобразностъ и отъ директоритѣ на прилѣпскитѣ училища, не желаеики да даватъ даже и статистически сведения за броя на ученицитѣ и учителитѣ въ училищата, както и да не допускатъ на ревизия екзархийския училищенъ инспекторъ. На подобни отговори и поведение Екзархията е заплашвала общината съ прекратяване на отпусканата отъ нея субсидия, състояща се въ заплатата на директора и нѣкои класни учители: „Вследствие категоричното отказване на директора Ви г. Хр. Ивановъ да даде рапортъ за изтеклото полугодие, Училищното Попечителство реши, да не отпуска останалата частъ отъ пособието на почитаемата Прилѣпска община, до дето тя не заповѣда г-ну директору да изпрати рапорта за състоянието на прилѣпскитѣ училища презъ първото полугодие на настоящата учебна година“.¹ Последницата отъ тоя споръ, както и отъ посоченитѣ по-горе причини, е била тая, че животътъ на учебното дѣло на прилѣпскитѣ училища презъ времето отъ 1877/78 до 1887/88 години е билъ ненормаленъ, че назначаванитѣ отъ Екзархията или отъ общината директори не сж могли да престоятъ повече отъ една година на мѣстата си, както е случая съ Ст. Минчовъ, Б. Кушевъ, Хр. Поповъ Ивановъ, Стеф. Обрейковъ, Н. Бобатановъ, Протоиерей П. Ненковъ, Йорданъ Кусевъ и Ив. Дейковъ и че следователно, последнитѣ сж нѣмали физическа възможностъ да проучатъ неджзитѣ на училищата и да приложатъ мѣрки за премахването имъ. Броятъ на ученицитѣ презъ учебната 1878/79 година чувствително намалѣлъ; броятъ на учителския персоналъ достигналъ до 6 души, годишната заплата на които варираше между 400—4,000 зл. гроша, а годишниятъ училищенъ бюджетъ възлизалъ на 15,800 зл. гроша, срещу двойно по-голѣмия презъ 1876/77 г.

При все това, грижитѣ на общината за подобренieto на учебното дѣло се проявяватъ ведната следъ приключването на военнитѣ дѣйствия и сключването на мирния договоръ между Турция и Русия. Така, училищното настоятелство презъ 1879 г. моли общината да позволи да се изпрати въ България единъ отъ настоятелитѣ, който „да бара (гърси) главенъ учитель за училището“. Общината отъ своя страна,

¹ Писмо на Учил. Отдѣлъ при Екзархията № 684 отъ 1.VI. 1884 г.

„като разисква тоя важенъ въпросъ, реши съ първо да се побара таковъ достоенъ учителъ по овдешнитѣ страни (въ Турция) и, после, ако не е възможно да се наиде таковъ, да се бара дето е потрѣбно“¹. Но въ Турция мжчно е могло да се намери „достоенъ“ главенъ учителъ и до учебната 1880/81 година такъвъ билъ П. Д. Орловъ, бившъ основенъ учителъ при Н. Ганчевъ и Иосифъ Ковачевъ, както се вижда отъ издаденото му отъ училищното настоятелство свидетелство: „подписанитѣ изповедуваме, че г. Пейко Д. Орловъ отъ с. Бобища (Костурско) служилъ въ мѣстното ни народно училище като главенъ учителъ сега наредъ цѣли три години, както и по-напредъ четири години и две години като учителъ въ девическото ни училище и като членъ въ армоническия хоръ въ църквата ни. Понеже заслужилъ въ града ни, за което сме отъ више доволни и благодарни отъ службата и поведението му, заради това му даваме настоящето, потвърдено съ общинския ни печатъ, съ което и го препоръчваме на всѣкжде и на всѣкого“.²

За уч. 1880/81 година общината увеличила броятъ на училищнитѣ настоятели на 12 души, на които възложила: „1. да надзираватъ училищата и да се грижатъ за подобренieto и снабдяването имъ съ способни учители, 2. да се грижатъ и прилагатъ всичко, което е полезно за народното образование и 3. да турятъ въ дѣйствие решенията, които ще имъ повѣрѣва общината“. Отъ друга страна, общината, виждайки отпадъка на училищата „поради неспособността на старитѣ учители“ и неразполагайки съ достатъчни материални средства „за издръжка на способни“, се отнесла до Екзархията съ писмо да ѝ се пратятъ „двама способни учители даромъ“ (к. н.).³ Понеже писмото има характеръ на рапортъ, та да се види положението на прилѣпскитѣ училища презъ уч. 1880/81 година, ще цитираме нѣкои по-важни мѣста отъ него. „При всичко че даваме по 400 л. т. годишно само за учители, при всичкитѣ неуморими грижи на училищното настоятелство за порядъка въ училищата ни, пакъ всички жертви оставатъ суетни, като нѣма двама или поне

¹ Писмо на общината отъ 14. VI. 1879 г.

² Издадено на 20. VII. 1881 г. Изъ изход. на уч-то настоятелство.

³ Писмо на общината до Н. Бл. Иосифъ I, отъ 5. V. 1881 г.

единъ способенъ учитель, който да отговаря на званието си, да може като директоръ да управлява и да държи училищата ни въ нужния порядъкъ. Отъ неспособността на сегашнитѣ учители повечето отъ ученицитѣ, които свършиха втори класъ, излѣгоха отъ училището безъ да пожниятъ нѣкакъвъ плотъ отъ трудоветѣ си. Отъ всички ученици, които завършиха II класъ, само 12 се изпратиха въ Битоля. . .

„Въ днешното разстроено положение училищата ни сж въ следното състояние :

1. Забавачницата има	130	ученика съ 1	учитель, запл.	3,000	гр.
2. Звукарското отдѣление има	120	" "	1 " "	3,500	"
3. Тритѣ предуготовителни "	240	" "	3 " "	15,000	"
4. Първи класъ	85	" "	1 " "	5,000	"
5. Втори "	60	" "	1 " "	7,000	"
6. Девическото уч-ще	130	" "	2 " "	3,000	"

Всичко 765 ученика съ 9 учителя, запл. 37,000 гр

„Много голѣма полза щеше да има ако градътъ ни беше въ състояние да подържа ако не IV, то поне III класъ. По настоящемъ Македония има голѣма нужда отъ учители. Битолската и Солунската гимназии наистина ще принесатъ голѣма полза, но тѣ не ще бждатъ въ състояние да удовлетворятъ въ кратко време въпиющата нужда на Македония. Ако има нѣкой градъ въ Македония, който да може да удовлетвори въ кратко време тая нужда, то той е Прилѣпъ, градъ съ чисто българско население, съ жители по-патриоти и по-ученолюбиви отъ другитѣ македонски градове. При едно добре уредено четверокласно училище само отъ градътъ ни могатъ да се събератъ не по-малко отъ 400 ученика, когато въ Солунската и Битолската гимназии не може това, защото се иска голѣма издържка отъ родителитѣ. Въ 2—3 години Прилѣпъ може да даде на Македония 40—60 учители и 5—10 учителки, които ще бждатъ съвършенно способни да наводнатъ Македония съ скромно възнаграждение. И сегашнитѣ учители по Македония сж излѣзли повечето отъ това училище, когато беше снабдено съ способни учители, като Ковачевци, Ганчевци и пр. Денеска нашето училище отпаднало по причина, що нѣма способни учители, а пъкъ градътъ ни не е въ състояние да подържа поне единъ способенъ учитель, защото способнитѣ учители сж много скъпи и отъ голѣмитѣ разносики що ставатъ за училищата ни, обща-

та каса е праздна, а нуждата за способни учители е голѣма. За това се принудихме да молимъ Ваше Блаженство да благоволите да ни се издействуватъ и ни се прататъ даромъ двама способни учители, за да се открие трети класъ и да се устроятъ двата първи, за което благоволение крайно ще благодариме на Ваше Блаженство и ще останиме вѣчно благодарни". . .¹

W Экзархията отговорила благоприятно на горното писмо и съобщила, че изпраща Ст. Д. Минчовъ като директоръ и В. Карайововъ като преподавателъ при класното училище. И двамата новоназначени учители били възпитаници на американското училище „Робертъ Колежъ“ въ Цариградъ. Когато общината узнала деня на пристигането имъ въ Прилѣпъ, то тя имъ наредила тържественъ приемъ: нѣколко стотинъ души граждани начело съ общинаритѣ, училищнитѣ настоятели, учителитѣ и ученицитѣ излѣзли 2—3 км. вѣнъ отъ града по посока къмъ с. Плетваръ, за да кажатъ на многоочакванитѣ учители „добре дошли“. Приети и настанени били добре младитѣ пионери на класното училище, въ което въвели предметното преподаване и тъй нареченитѣ „орации“. Последнитѣ се състояли въ декламирање отъ ученицитѣ избрани стихотворения или разкази на научни въпроси, като: „що е капиталъ“, „значението на климата и почвата за здравето и поминъка на хората“, откъслеци изъ обща и отечествена история и пр. Декламациитѣ и разказитѣ ставали единъ пжтъ презъ седмицата предъ събрало се гражданство въ училището. За тая цель коридорътъ на долния етажъ на старото народно училище билъ разширенъ и обърнатъ на обширенъ салонъ, кждето до 1895 г., до изграждането на новото училищно помещение, ставали и годишнитѣ актове. Но въпреки направенитѣ нововъведения въ училищата, американскитѣ възпитаници не се харесали на общинаритѣ и гражданството съ държането и поведението си. И двамата били страстни любители на ловъ и, увеличайки се въ него, губили цѣли дни отъ работното време. „Отъ отавна искахме да Ви доставимъ сведения за поведението на г-да учителитѣ, които се подържаватъ отъ Св. Экзархия, нъ като бѣхми съ надежда, че тѣ сами ще се поправятъ, премълчавахме. При все що повелява

¹ Писмо на общината отъ 5. V. 1881 г.

Св. Екзархия да не напушатъ училищата безъ позволенieto на общината, тѣ оставатъ училището и остануватъ глухи на това повеление. Ето днесъ е четвъртий день отъ като г. г. учителитѣ С. Д. Минчовъ и В. Карайововъ напуснаха училищата".¹ Вънъ това първиятъ, безъ да обръща внимание на мѣстнитѣ нрави, отнасялъ се свободно къмъ дамитѣ, поради което въ края на учебната година и двамата били отстранени.

За презъ уч. 1881/882 г. директоръ на класното училище билъ назначенъ Б. Кушевъ, който поради конфликта му съ драгоманина на руското битолско консулство и силното настояване на самия консулъ билъ отстраненъ следъ приключването на училищната година.

Презъ тая учебна година мъжкото класно училище станало трикласно, а девическото — първокласно, директорка на което въ продължение на 2 години била г-жа Тима Икономова.

Понеже назначаванитѣ отъ Екзархията учители, притежавайки по-голѣмъ цензъ, получавали по-добра заплата отъ колкото онѣзи, които били назначавани отъ общината, то, за да се избѣгватъ нежелателни конфликти между еднитѣ и другитѣ, общината е поискала отъ Екзархията сумитѣ отъ заплатитѣ на предвиденитѣ екзархийски учители да се изпраща направо до общината, съ която тя да разполага. Училищниятъ отдѣлъ при св. Екзархия отговорилъ благоприятно: „Попечителството като взе предъ видъ безредицитѣ, произтичащи между общинскитѣ учители и учителитѣ, назначавани отъ Екзархията, отъ една страна, взискателността и стремлението на по-долнитѣ учители да се причислятъ и тѣ въ тая категория, отъ друга — реши: вмѣсто съ изпращане на учители да ви се помогне съ количеството отъ 6000 франка, което да послужи на общината за усазяне на учители и учителки въ класнитѣ училища".² По-голѣмата частъ отъ това пособие общината давала за заплата на условени отъ нея класни учители, а съ остатъка повишила заплатитѣ на основнитѣ. Но заедно съ това появила се перспектива да се открие IV класъ и следователно да се реализира плана ѝ — изложенъ въ цитираното по-горе писмо-рапортъ до Нег. Блаженство Екзарха,

¹ Писмо на общината отъ 4. I. 1882 г.

² Писмото на училищния отдѣлъ № 58 отъ 25 май 1883 г.

а именно да въздигне класното училище въ срѣдно учебно заведение, което да подготвява учители за цѣла юго-западна Македония. За тая цель общината свикала общо-гражданско събрание отъ представители на еснафитѣ, които съвмѣстно съ училищнитѣ настоятели и общинаритѣ решили, щото презъ уч. 1883/84 г. да се открие IV класъ и последователно да се дойде до VII. За издръжката на необходимиятъ учителски персоналъ, както и за набавянето на разни учебни помагала, събранието решило, щото всѣки ученикъ да плаща налогъ, като ученицитѣ отъ забавачницата и отдѣленията плащатъ отъ 1—5 гроша, а ония отъ класнитѣ училища — мъжкото и дѣвическото — отъ 1 до 2 бѣли меджедията, всѣки споредъ материалното състояние на родителя¹⁾. Разхвърлянето и събирането на тоя налогъ било възложено на училищното настоятелство. Въ сжщото общогражданско събрание се решило мъжкото класно училище да се именува гимназия, а дѣвическото — срѣдно училище. Отпечатани били изящни свидетелства съ фигури около рамкитѣ и съ надписи: „Богатството се изгубва — науката остава, люби народа си — отечеству служи, Бога бой ся — почитай царя“, а отъ горе подъ разтворена книга два ангела държатъ обтегната лента съ надписъ: Прилѣпска гимназия. Въ свидетелството се изброяватъ 30 учебни предмети — разпредѣлени на 3 стълбци, както следва: 1) Законъ Божий, Български езикъ, Словесность, Отечествоведение, Всеобща история, Черковна история, Педагогика, Славянски езикъ, География и Физиология; 2) Аритметика, Алгебра, Геометрия, Тригонометрия, Бухгалтерия, Логика съ стихология, Турски, Френски, Гръцки и Немски езици, и 3) Физика, Химия, Зоология, Ботаника, Минералогия, Нотно пѣние и Гимнастика. Цифрената оценка на успѣха се означавала по десетобалната система. Решението на общо-гражданското събрание, обаче, не е могло да се реализира поради липса на подготвени преподаватели за IV класъ. Четвърти класъ билъ откритъ презъ 1886/87 година, но поради липса на средства и подготвени учители билъ закритъ следъ едногодишно функциониране.

За учебнитѣ 1882/83, 1883/84 и 1884/85 години общината последователно е назначила за директори на класното мъжко

¹⁾ Протоколъ на общината отъ 30 юни 1883 год.

училище Хр. Ив. Поповъ, Стеф. Обрейковъ и Н. Бобатановъ. Първиятъ поради конфликта му съ Екзархията по непредставяне полугодишенъ рапортъ за състоянието на учебното дѣло въ града, както и поради разправиитѣ му съ отстраненитѣ отъ училишното настоятелство учители К. Толевъ и В. Донковъ¹⁾, билъ принуденъ да напусне длъжността си следъ приключването на учебната година, безъ да допринесе нѣщо особено за подобренieto на училищата. Последниятъ Н. Бобатановъ билъ способенъ и енергиченъ човѣкъ и оставилъ добри спомени, но и той поради обявяването на сръбско-българската война презъ 1885 г. зимиалъ за България и не се върналъ вече. Презъ неговото директорствование било турено начало на физически, химически и естествено-исторически кабинети, въ която му помагали двамата млади свършили Пловдивската гимназия учители Т. Шойлековъ и Н. Дончевъ.

Преди настѣпването на учебната 1885/86 г. Екзархията уведомила общината, че презъ идната учебна година въ Прилѣпъ ще се открие свещеническо училище²⁾, за което ще бѣдатъ уведомени всички общини въ Македония и подканени да изпратятъ въ Прилѣпъ по 2—3 ученика, които като свършатъ двегодишния курсъ и се задомятъ да встѣпятъ въ духовно звание, тъй като „нуждата на църквата отъ просвѣтени духовници е била въпиюща“. За директоръ на свещеническото училище билъ назначенъ протоерей П. Ненковъ, свършилъ Московската духовна семинария и ржкоположенъ въ свещенически чинъ въ Цариградъ презъ 1884 г.; за преподаватели пъкъ били назначени К. Самарджиевъ и Доброплодний. Презъ м. августъ почнали да пристигатъ ученици отъ разни краища на Македония, броятъ на които достигналъ до 23. Тѣ били настанени въ кжщата на Тоше Тенекеджията, наета отъ общината за пансионъ. Но училището едва е могло да завърши учебната година. Поради обстоятелството, че общината не изкарала нужното позволително (рухсатнаме), както и поради това, че двамата преподаватели не притежавали подтвърдени отъ меарифа (Министерството на просвѣтата) дипломи, пансионътъ билъ закритъ по нареждане на мѣстнитѣ административни власти, а двамата учители —

¹⁾ Вижъ в. „Марица“ 1884 г. брой 588, 603, 630.

²⁾ Писмо на училищния отдѣлъ № 139 отъ 30 юний 1884 г.

К. Самарджиевъ и Добропладний били извикани въ Битоля и теглени подъ отговорностъ за учителствуване съ неподвърдени дипломи. Въ края на учебната година свещеническото училище било премѣстено въ Одринъ, за кждето заминали всички пансионери и учители¹.

Какви разходи е направила общината по обзавеждането и издръжката на пансиона, точно не се знае, защото липсватъ отъ общинската архива пълни данни. Запазени сж само два листа. Въ единия съ надписъ „Инвентаръ на покъщнината и разнитѣ вещи въ прилѣпския пансионъ“, като се изброяватъ закупени вещи: чинии, лъжици, вилици, казани, лампи и пр., изкарва се разходъ, възлизащъ на 2,212 гроша; а въ другия — „Смѣтка за третото тримѣсечие на разходътъ въ прилѣпския пансионъ“ — разходитѣ за храна, прислуга и наемъ за пансиона възлизатъ на 6,241 гроша и 35 пари.

Съ писмо отъ 25. VII. 1885 г. подъ № 325 общината изказва съжаленията си за закриването на свещеническото училище. Въпреки всички направени отъ нейна страна постъпки предъ мѣстнитѣ власти да остане то и за въ бждаще; явява още, че е направила потрѣбното за изпращането на ученицитѣ пансионери и учителитѣ и моли Екзархията да позволи на протоиер. П. Ненковъ да остане въ Прилѣпъ, като директоръ на класното училище. Екзархията отъ своя страна отговаря, че нѣма нищо противъ, ако общината се ангажира съ изплащане на заплатата му.²

За директори презъ уч. 1886/87 и 1887/88 г. г. били назначени последователно Йорд. Кусевъ и Ив. Дейковъ. Презъ директорствуването на Йорд. Кусевъ — 1886/87 г. трикласното училище станало IV класно; но четвърти класъ поради липса на средства и подготвени учители функциониралъ само една година; следъ това то до завзимането на града отъ сърбитѣ, до 1912 г., останало трикласно.

Последнитѣ две години 1886/87 и 1887/88 сж били особено тежки за учебното дѣло въ Прилѣпъ поради появяване на сръбската пропаганда въ града. Последната е намерила благоприятна почва благодарение на спора между жителитѣ отъ Варошката махала и общината. Понеже черквата „св. Богородица“ за жителитѣ отъ Варошката махала била доста

1. Писма на св. Екзархия подъ №№ 126 и 922 отъ 5 и 6 VII 1885 г.

2. Писмо на Екзархията подъ № 534 отъ 1. VIII. 1885 г.

далече и трѣбвало да минаватъ презъ чаршията, която отдѣлела махалата отъ другитѣ части на града, то тѣ поискали да се построи нова черква или на първо време параклисъ. Общината неиска да удовлетвори желанието на махаленците, защото „прилѣпската община, както се казва въ писмото ѝ до св. Екзархия, — до сега е била силна само, защото църквата е била една, следователно, и касата една“¹.

Недоволството е достигнало до тамъ, че 160 домакинства отъ Варошната махала, както уведомява Екзархията общината, подали заявление, че желаятъ да станатъ унияти.²

Въ туй време въ Прилѣпъ пристигнали трима сръбски учени пропагандатори, които успѣли да привлѣкатъ нѣкои отъ недоволниците, между които билъ Д. Шапчевъ. Тѣзи пропагандатори успѣли да привлѣкатъ на своя страна и нѣкои лица отъ турската административна властъ въ Прилѣпъ и Битоля, предъ които набидили нѣкои отъ българскитѣ учители, като свещ. П. Ненковъ, Т. Шойлековъ и К. Кочовъ въ бунтарство. И тримата били извикани отъ каймаканина и подъ конвой изпратени за следствие въ Битоля, кждето престояли повече отъ месецъ време. Основата на сръбската пропаганда въ Прилѣпъ била турена презъ 1886 г., безъ обаче да успѣе да разцепи гражданството, като не се смѣтатъ нѣколцина презрени отъ всички подкупени сърбомани. Обаче, появата на пропагандата раздвоила усилията и вниманието на общината и предизвикала отслабване на сръдствата ѝ въ ущърбъ на издръжката и уредбата на учебното дѣло за нѣколко години.

За забелезване е още факта, че общината презъ всичкото време на това десетолѣтие, ревниво грижейки се за преуспѣването на класното училище и непосредствено наблюдавайки живота му, често игнорирала прекитѣ училищни началства—училищното настоятелство и директора, както и Училищния Отдѣлъ при Св. Екзархия. Така, тя си извоювала правото сама да избира и назначава не само учители, но и директори на училището; нѣщо повече, тя реагира предъ Училищния Отдѣлъ, когато последниятъ безъ знанието на общината назначавалъ учители и въ селата: „понеже с. Маврово се намира въ прилѣпското окръжие, то жалателно би било при-

¹ Писмо на общината до Екзархията, № 257 отъ 25. XI. 1887 г.

² Писмо на Екзархията, № 637 отъ 10. XI. 1887 г.

лѣпската община да се извести за назначаването отъ училищното попечителство на Левъ Василевъ, за да може въ такъвъ случай тя да гарантира предъ мѣстната власть.¹ Въпреки сжществуването на 12 членно училищно настоятелство, на което било поръчено съ одобренъ правилникъ надзора и ръководството на училищата въ града, общината делегирала трима свои членове съветници, които да я представляватъ при взимането на разни решения. Подобни вмѣшателства предизвиквали незадоволството на уч. настоятелство съ недобри последици за учебното дѣло. „Последното писмо на почитаемата община до училищното настоятелство съ дата 6. VII. 1887 г. упълномощава трима п. членове отъ поч. община да действуватъ въ настоятелството при улавянето на учителитѣ и да иматъ всичкитѣ права, които ги има общината; сжщо се задължава уч-то настоятелство да дава отчетъ и да иска потвърждение на училищния бюджетъ. Това писмо на поч. община обезсилва членоветѣ 1, 2, 12, 13, 14, 15 и 16 отъ устава на училищното настоятелство, за това правото и длъжноститѣ на уч. настоятелство падатъ, следователно и самото настоятелство пада... За това чрезъ настоящето известяваме поч. община, че за напредъ нѣма да се считаме членове на уч. настоятелство.“² Най-после и по отношение дѣйността на директора на училището тя е била твърде взискателна, не позволявайки му безъ нейно знание да дава на уч. отдѣлъ сведения, както и да прилага каквито и да сж наредби. Директорътъ Йор. Кусевъ, като излага положението на училищата, въ годишния си рапортъ прави следното заключение: „при това, г-не председателю, бждете увѣрени, че единъ директоръ, който и да е той, при настоящитѣ условия не би могълъ да направи нищо; защото той е само по име директоръ, — директоръ само съ длъжности и отговорности, но не и съ права.“³

Естествено е, че при тѣзи условия назначаванитѣ отъ общината директори мжчно могли да останатъ повече отъ година като такива на прилѣпскитѣ училища и при всичкото имъ

¹ Писмо на общината, № 121 отъ 14. II. 1885 г.

² Писмото на уч. н-во отъ 13. VII. 1887 г.

³ Рапортъ на Д-ра под. Г. Кусевъ, 9 юни 1887 г.

желание не могли да допринесатъ нѣщо повече добро за училищата. Трѣбвало е да се яви такъвъ директоръ, който, познавайки психологията на прилѣпскитѣ общинари, както и мѣстнитѣ традиции и условия, и подпомаганъ отъ първитѣ, съ интелекта и волята си да преодолѣе всички формални спънки и да постави учебното дѣло въ своя нормаленъ пжтъ, за да върви то съ бързи крачки напредъ. Такъвъ именно се яви въ лицето на А. Наумовъ, съ назначаването на който за прилѣпскитѣ училища настѣпва нова ера.

В. Думевъ.

ИЗЪ СПОМЕНИТЪ НА ДВЕ УЧИТЕЛКИ ВЪ МАКЕДОНИЯ.

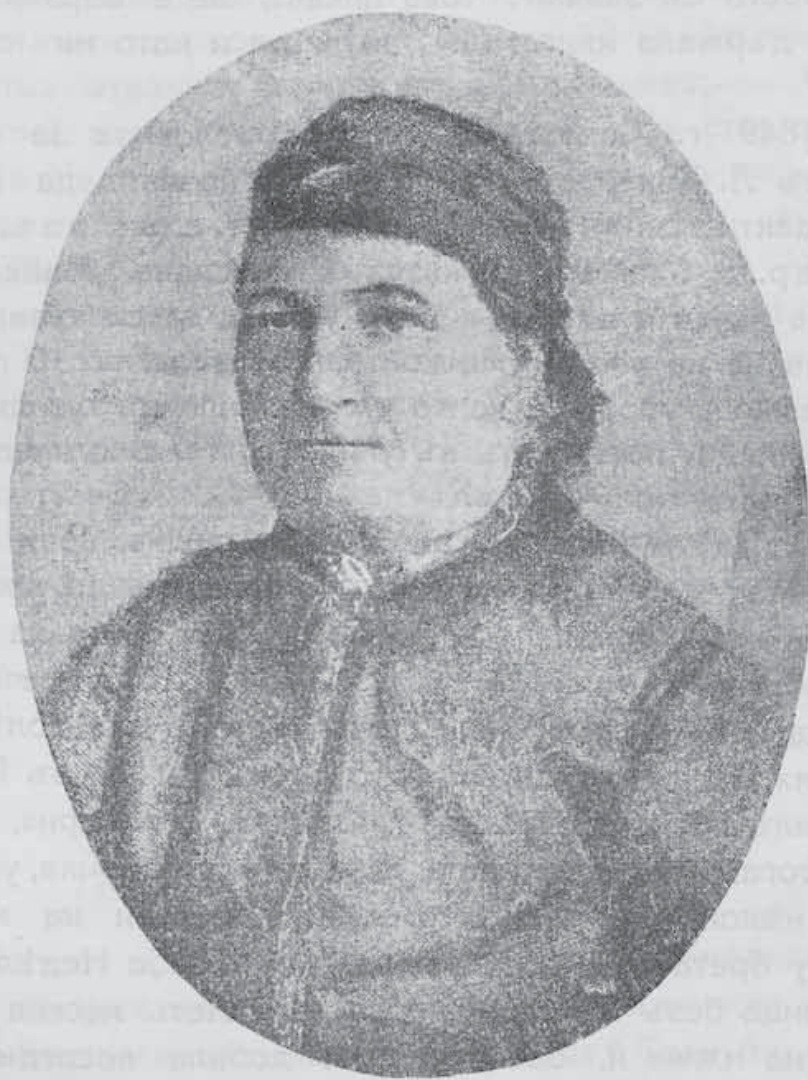
I.

„Днесъ има и училища и библиотеки и всякакъвъ видъ образователни заведения, въ нашето врѣме ги имаше твърде рѣдко“ — така почва споменитѣ си г-жа Станислава Кара-Иванова, известна въ Македония подъ името учителката Славка, родена на 8 юний 1853 г. въ Сопотъ. Тя е дъщеря на баба Недѣля, първа, както тя я нарича, учителка въ Македония. Признателната дъщеря започва споменитѣ си съ живота и дѣйността на майка си.

Баба Недѣля се е родила въ Сопотъ на 13 августъ 1826 г. Тя е съ 11 години по-млада отъ първата българска учителка, баба Анастасия Димитрова, родена на 12 май 1815 г. въ Плѣвенъ. Баба Недѣля била дадена на учение въ Сопотския девически мѣнастиръ, дето служила леля ѝ Теофания. Тамъ тя се учила на наустница и псалтирь въ продължение на три години. Леля ѝ искала да я покалугери, но майката на баба Недѣля се възпротивила и взела малката си дъщеря у дома. Младото момиче било много ученолюбиво, но нѣмало възможностъ да удовлетвори това хубаво влечение: по едно време отъ Пловдивъ писали, че се искатъ нѣколко момичета, за да бждатъ изпратени въ Русия на възпитание; баба Недѣля изявила горещо желание да бжде препоръчана, но първенцитѣ на Сопотъ изпратили три богати момичета. Баба Недѣля не се отчаяла, а продължила да задоволява любознателността си съ книги, които рѣдко ѝ попадали на ржка. По тоя поводъ дъщеря ѝ Станислава въ скромнитѣ си спомени се провиква: „Колко за окайване сж ония госпожици днесъ, които си губятъ златното време въ четене на разни не за възрастта имъ романчета, или скитосватъ по нескон-

чаеми и гибелни за тѣхъ срещи, безъ обаче да се свѣстятъ и обмислятъ за своето високо и свещено призвание!"

На 19 годишна възраст баба Недѣля била омжжена за търговеца Петъръ Кара-Ивановъ, внукъ на прочутия по онова

Баба Недѣля

време (четиридесетъѣ години на миналия вѣкъ) бунтовникъ Кара Иванъ, едъръ, красивъ и буенъ мжжъ, жененъ за хубавица ерменка. Въ негово отсъствие турцитѣ влѣзли въ кжщата и изнасилили жена му, която следъ две недѣли се поминала. Кара Иванъ събралъ чета отъ около 100 юнаци, хваналъ гората и почналъ да отмъщава за поруганата си честь: той избилъ много турци. Правителството оценило главата му за 100 лири и изпратило потери подиръ потери: следъ седемьмесечно гонене Кара Иванъ билъ заловенъ и главата

му, набучена на пржтъ, била разнасяна изъ Карлово три дни.

Семейни грижи налегнали младата булка, но тя не преставала да чете и да се саморазвива. „Напразно днесъ много млади госпожи, казва по тоя поводъ дъщеря ѝ Станислава, се оплакватъ, че поради кжщна работа и дѣца сж изгубили и това, което сж знаели: това никакъ не е оправдателно: майка ми държала книгата въ люлката и като ни кърмила, чела.“

На 1849 г. Сопотската община условила за учителъ Калистратъ Л. Кекеровъ, който прѣвъ почналъ да обучава „алилодидактически“ (взаимноучително), т. е. вм. азъ, буки, ве ди и пр. а, б, в и пр., казва Станислава. Майка ѝ пожелала да вкуси и отъ това ново учение, та си купила букваръ и давала на ученицитѣ, които познавала, по 10 пари, за да ѝ показватъ уроцитѣ, които сж научили въ училище, а, когато деверъ ѝ постжпилъ въ училище, тя използвала уроцитѣ, които той получавалъ.

Баба Недѣля била не само любознателна, но и жизнерада и весела жена; тия качества тя запазила до край, макаръ и да била отрупана съ грижи по отхраната на дѣцата си и тѣхното възпитание, а тѣ къмъ 1856 г. били вече 5. На тая година баба Недѣля била сполетена отъ най-голѣмо нещастие: мжжъ ѝ починалъ на 1856 г. отъ холера въ Пиротъ, кждето билъ по тжрговия съ гайтанъ и стѣклария, произвеждана тогава въ Сопотската стѣкларска фабрика, управлявана отъ нѣкой италиянецъ. Всичкитѣ смѣтки на мжжа ѝ останали у брата му, Хр. Кара-Ивановъ, и баба Недѣля останала вдовица безъ всѣкакви средства. Петъ месеца следъ смъртта на мжжа ѝ, баба Недѣля добила последното си дете, кръстено Петко (майоръ Петко Кара-Ивановъ, участникъ въ сръбско-българската война на 1885 г.). Единствена утѣха за баба Недѣля оставала майка ѝ, която, за нещастие, скоро се поминала отъ ударъ, оплаквайки тежкото положение на обичната си щерка, безъ време останала вдовица.

Останала съвсемъ сама съ 6 сирачета, баба Недѣля харизала едно на 1½ година на търговеца Хр. Апостоловъ отъ Мараша въ Пловдивъ. поболѣла се и едва спасили живота ѝ. Когато се приповдигнала и погледнала безпомощнитѣ си деца, тя заридала, но си дала куражъ „юнашки да се бори съ сждбата!“ Въ дѣлнични дни работѣла прежда за гайтанъ,

а въ празнични везела съ коприна иконата на Св. Богородица. Тая икона купилъ пловдивския грѣцки владика за 4 л. т. Съ тия пари баба Недѣля задоволила нѣкои отъ нуждитѣ си, но следъ 4-5 мѣсеци въпрѣки голѣмата икономия нѣмостията пакъ настѣпила: „често пѣти лѣгала гладна!“ казва щерка ѝ Станислава. Въ такъво положение баба Недѣля се отнесла къмъ църковния епитропъ за 10 гр. заемъ, но той ѝ отказалъ; отказалъ ѝ игуменътъ на мѣнастира Св. Спасъ, Авксентий, а той билъ богатъ. Излѣзла отъ стаята на игумена, баба Недѣля плакала изъ цѣлия пѣтъ до кѣщи, кѣдето я чакали гладнитѣ ѝ деца, които нѣмала съ какво да залѣже. Тѣкмо въ това положение съседката ѝ Иванка Гуджева я извикала и дала ѝ пари и брашно за нѣколко деня; а баба Недѣля срещу това станала дойка на детето ѝ.

Все по това време — къмъ 1857 г. общината условила и учителка рѣкодѣлка: баба Недѣля пожелала да използва сръчността ѝ, но нѣмало какъ. Като минавала единъ день край градината на Пенка х. Колева, която се прочула като първа учителка въ рѣкодѣлното училище, чула я, че пѣе:

„Добъръ юнакъ прошка проси
Отъ старата си майчица:
— Прости, майко, азъ отивамъ
Въвъ тая Стара-планина.
Безъ да слуша стара майка,
Грабна пушка и замина“.

Влѣзла при Пенка, баба Недѣля я замолила да ѝ покаже, какъ се шие презъ канва. Пенка извадила игла, дръпнала рѣжавъ и направила нѣколко бода! Това билъ първиятъ и последенъ урокъ за баба Недѣля: тя усвоила изкуството до тамъ, че почнала да шие и да везе по порѣчка. Попъ Христо отъ Карлово ѝ порѣчалъ да му извезе иконата на Св. Мина. Като отишла въ Карлово да му я занесе, срещналъ я рускиятъ консулъ отъ Пловдивъ, Н. Геровъ, и полюбопитствувалъ да види иконата; после накаралъ я да прочете и напише нѣщо и прѣдложилъ ѝ да стане учителка. Тя на драго сърце приела. Н. Геровъ ѝ казалъ да продаде покѣщнината си, да вземе нѣколко урока наедно съ по-голѣмата си щерка Нонка, а следъ 3 месеци пратилъ ѝ писмо и пари чрезъ Мичо Кючуковъ. Това било къмъ 1859 година.

II.

Баба Недѣля оставила едно отъ децата си въ Сопотъ у Хр. Караивановъ и тръгнала съ останалитѣ си 4 деца за Пловдивъ; тука оставила най-голѣмото си момиче Нонка да се учи френски и български и съ 3-тѣ други деца тръгнала за София, като първа българска учителка въ тоя градъ. Н. Геровъ я препоръчалъ на тамошния учителъ Сава Филаретовъ.

Понеже нѣмало специално здание за дев. училище, баба Недѣля събрала ученичкитѣ си въ кжщата на Хаджи Сусана Владишка, до самата Митрополия. Филаретовъ подпомагалъ работата на баба Недѣля съ двама отъ по-напредналитѣ си ученици, М. Боботановъ и Г. Анастасовъ; самъ Филаретовъ я наставлявалъ въ обучението по 2—3 пжти седмично. Следъ 1 година училището броило 280 ученички! На следната година Д. Трайковичъ направилъ специално училище (днешното стопанско училище „Мария Луиза“), въ което баба Недѣля обучавала момичетата още 2 години. Туркинитѣ завидѣли на работата ѝ, и единъ отъ турскитѣ първенци, внукъ на Мехмедъ-паша, поискалъ да затвори училището подъ предлогъ, че отъ него се гледало въ харема му. Пъкъ и самитѣ българи, старитѣ и бабитѣ сж обезкуражавали момичетата: „Срамота е бабини да ходите толкова голѣми моми на училище; я си седете у дома и гледайте си кжщната работа. Като не учихме ние книга, не остарѣхме ли?“ Думали тѣ на ученичкитѣ, които се връщали отъ училище. „И сега се намиратъ хора, които криво разбиратъ цельта на науката: тѣ се учатъ, или защото учението е на мода, или за нѣкоя спекулантска цель! Въ сжщностъ науката има за задача да извади човѣчеството отъ разни заблуждения — да го научи да разбира сжщинскитѣ причини на природнитѣ явления и да го улесни въ работата му. Затова трѣбва усърдие, наблюдения и опитъ“, казва по тоя поводъ дъщеря ѝ Станислава.

Презъ третата година (1861) на учителството ѝ въ София пристигналъ като митрополитъ Софийски владиката Доротей-фанариотъ. Нѣколко цинцари се повлѣкли по него и правѣли голѣми спънки на българитѣ; тѣзи гъркомани навсѣкжде манифестирали чувството си къмъ гръцкия „патрикъ“ и къмъ „мегали иклишия“. Учителътъ С. Филаретовъ събралъ първенцитѣ на София, обяснилъ имъ гибелнитѣ последици отъ стоенето на Доротея и ги подготвилъ да го

изпждятъ; но цинцаритѣ, а съ тѣхъ и първиятъ чорбаджия Хаджи Мано Стояновъ го защитили. Борбата почнала. Скоро се събрали много селяни отъ околията и се явили предъ валията съ виковетѣ: „Нечеме го владиката, нечеме го!“ Валията обѣщаль да отдалечи владиката и арестуваль х. Мано. Следъ нѣколко дена отново селянитѣ отъ цѣлата околия се събрали на площада предъ черквата (сега Св. Недѣля); тукъ М. Боботановъ прочель отъ една маса народно проклятие на х. Мано. Множеството викало; „Аминъ!“ Картиката била потресна.

Следъ свършека на третата учебна година баба Недѣля отишла въ Пловдивъ, за да види дветѣ си деца, оставени тамъ. Въ Пловдивъ тя получила писмо отъ Кюстендилската община, която я канѣла за учителка. Н. Геровъ ѝ обещаль да плаща една частъ отъ разносикѣ за издрѣжката на дъщеря ѝ Нонка. Баба Недѣля приела предложението на Кюстендилската община. „Ние съ мама, разказва г-жа Станислава, тръгнахме за Кюстендилъ. Това бѣше два дена предъ Р. Христово. Времето бѣше много студено (по него време нѣмаше ни желѣзници, ни свѣстни шосета, а файтони, или талиги не ни бѣха по кесията). Пазарихме кираджийски коне. Бѣше пазаренъ день. Потеглихме рано. Студътъ рѣжеше, а кираджията бѣше се напилъ и не свързалъ здраво денговетѣ, та на срѣдъ пѣтъ сандѣцитѣ паднаха отъ коня, на който яздѣхъ азъ; паднахъ и азъ, и преднитѣ зѣби ми се счупиха. Пазарджии ни помогнаха, та натовариха коня, метнаха и мене отгоре и така продължихме пѣтя до с. Цалапица. Кираджията изостаналъ надире, падналъ въ калъта и се върна късно, цѣлъ изцапанъ. Спахме тукъ и заранъта продължихме къмъ Пазарджикъ. Изъ пѣтя спрѣхме при единъ ханъ. Току-що бѣхме седнали да се посгрѣемъ, чуха се пушкания и викове; ханджията ни каза, че една турска чета бродѣла изъ пѣтищата и може да дойде въ хана, затова ни посѣветва да се качимъ на конетѣ и да продължимъ пѣтя си; но въ това време се изпрѣчиха предъ вратата 14 души въ разни облѣкла—кой въ бѣла фустанела и червенъ фесъ съ дълъгъ синъ пискюль, кой въ потури, кой въ европейски дрехи. Майка ми бѣше още млада, и разбойницитѣ почнаха да я заглеждатъ, но тя сериозно имъ посочи свидѣтелствата си, подписани отъ Валията, отъ руския и австрийския консули и отъ разни

еснафи; тогава началникътъ имъ изрѣмжа: „Бракънжзъ шу боку“ и се оттеглиха, а ние продължихме пътя за Пазарджикъ. Вечеръта стигнахме града и отседнахме у Шарлаганджиеви (сега ген. Пачеви), наши роднини. На другия денъ ношувахме въ Момина-кисура, а бждника щѣхме да правимъ въ Самоковъ. Бѣше св. Недѣля. Потеглихме рано. Завалѣ пороенъ дъждъ, който се превърна на снѣгъ. Вървѣхме изъ гората. Изви се страшна фуртуна, но ние продължавахме да вървимъ. Застигна ни единъ таксилдаринъ, изпсува кираджията, че не е спрѣлъ въ село и каза да вървимъ по стѣпките му; но скоро той се изгуби. Стигнахме мѣстността „Боричъ“; фуртуната бушуваше; смрачи се, и ние се въртѣхме съ конетѣ, до като задълбахме въ снѣжна яма! Разтоварихме конетѣ, кираджията имъ върза празни торби, мама постла възъ снѣга, и ние си легнахме. Снѣгътъ валѣше на парцали и ни покри добре. Цѣла нощъ слушахме виелицитѣ и вълчитѣ вие-ния. Тѣй осъмнахме на Бждни вечеръ. Утринъта ни събуди кучешки лай: ловджии турци се вкамениха, като ни видѣха въ снѣга! Тѣ почнаха да биятъ кираджията, помогнаха ни да натоваримъ конетѣ и ни упжтиха за Самоковъ. Утренниятъ студъ ни пронизваше. Мокритѣ ни дрехи замръзнаха и щръкнаха като малакофи. И боси по чорапи, пеши, понеже конетѣ потъваха въ преспитѣ, вървѣхме и къмъ обѣдъ стигнахме въ Самоковъ. Влѣзохме въ Паспалевия ханъ, кждето едва ни свѣстиха. Дойде Д. Смиркаревъ и ни отведе въ кжщата си“. Тая картина на учителския кръстъ не се нуждае отъ краски. На другия денъ баба Недѣля се готвѣла да заmine за Кюстендилъ, но Самоковската община решила да я спре въ Самоковъ и платила на кираджията. Баба Недѣля се съгласила. Училището се открило въ кжщата на Зографски съ 240 ученички. Поради голѣмия брой ученички, гражданитѣ решили да си построятъ удобно училищно помещение; Братя х. Гюрови и Сребърникови обаче не се съгласили да отпуснатъ пари отъ църквата, та х. Орѣшко подарилъ мѣсто, дѣдо х. Минчо продалъ кжщата си за 7000 гр., които далъ за на-права на училището, а и гражданитѣ събрали изпомежду си пари и направили девическо училище.

Следъ изпита баба Недѣля пакъ заминала за Пловдивъ, за да вземе харизаното си момиче, защото търговецътъ, който го билъ осиновилъ, изпадналъ. Платила му 10 л. т., взела

детето си и се върнала въ Самоковъ. На следната година довела въ Самоковъ и най-голѣмото си момиче, Нонка. Есень-та тя получила писмо отъ учителя въ Битоля В. Манчовъ, който ѝ предложилъ да се ожени, и баба Недѣля се съгласила, но къмъ края на годината (1864 г.) нѣкакъвъ търговецъ отъ Битоля ѝ наговорилъ много лошо за Манчова, и тя му отказала. Срещу това оженила дъщеря си Нона за Иванчо Хекимина, вдовецъ съ 4 сина.

На 1865/6 г. баба Недѣля учителствува вече въ Кюстендилъ. Дъщеря ѝ Нонка не могла да се помири съ неравния си бракъ, залинѣла и на 23. IV 1865 г. починала.

III.

Баба Недѣля не могла да издържи този ударъ и се полишила; въ такъво състояние тя тръгнала презъ Велесъ за Битоля: намѣрила кжщата на Манчова, влѣзла въ стаята му, грабнала подарената му отъ дъщеря ѝ Нонка кесия и припаднала. Добродушниятъ Манчовъ я свѣстилъ и утѣшилъ. По негово настояване и за да не се върне къмъ горчивитѣ спомени, баба Недѣля останала за учителка въ Прилѣпъ — 1 юлий 1866 г., осма година отъ учителствуването ѝ — по 3 години въ София и Самоковъ и 1 година въ Кюстендилъ, отъ 1859—1866 г. Еснафитѣ въ Прилѣпъ ѝ намѣрили „кжща за жилище, кжща за девическо училище, всички училищни потребности и редовно изплащане заплатата ѝ“; ала власитѣ-гъркомани не давали отъ черквата да ѝ се изплаща, понеже искали да си условятъ гръцка учителка. Освенъ това Битолскиятъ владика Венедиктъ билъ върлъ българомразецъ и причинилъ на българитѣ въ Македония толкова злини, че не могатъ да се изброятъ: по негови клевети сж били заточени много български учители; много свещеници били разпопени и сждени; бащата на сегашния художникъ Разпоповъ билъ грозно изтезаванъ, разпопенъ и изпжденъ. Като разправялъ за това, той казвалъ: „Ако сумъ живъ, кога се освободи Македония, ке ископамъ коститѣ на Венедикта и ке ги изгорамъ“.

Въ началото на учебната година баба Недѣля на нѣколко пжти молила архиер. намѣстникъ да отпусне свещеникъ за водосветъ, толко повече че въ Прилѣпъ за пръвъ пжтъ се откривало дев. училище, но той не отпускалъ. И домовладиката на училището — цинцаринъ каз-

валъ, че не може свещеникъ въ одежди да освещава българско тържество; баба Недѣля обаче му възразила: „А какъ може да погребва умрѣлитѣ българи?“ Въ края на краищата арх. намѣстникъ отстъпилъ, и училището било осветено въ единъ недѣленъ день при 180 ученички и многоброенъ народъ. Рано баба Недѣля повела ученичитѣ въ черква. Следъ излизане отъ черквата, придружани отъ свещеника Димитъръ, отъ псалта Илия и отъ народъ, стигнали въ училището, дето се извършилъ тържественъ водосветъ. Учителтъ Хр. Колчаковъ държалъ речъ, съ която изтъкналъ предъ народа целта на училището, ползата отъ задружната работа и го насърчилъ въ пжтя на учебното дѣло. Народътъ билъ възхитенъ. Следъ обѣдъ баба Недѣля извела всички ученички съ майкитѣ имъ вънъ отъ града, дето се веселили до късно. Вечерта тя завела разговоръ съ домовладиката — цинцаринъ — и похвалила задружната и народополезна работа на българитѣ отъ Прилѣпъ. Влахътъ не се стърпѣлъ: „Не бързай да хвалишъ твоитѣ българи. Нека чуе само владиката, нека изпрати само едно афорезмо, а пашата заточи нѣколцина българи, па ще видимъ, какъ всички ще се изплашатъ като гарги, кога хвърлишъ възъ тѣхъ камъни“. „Ехъ, отговорила баба Недѣля, ще дойде време, когато българитѣ не ще се плашатъ отъ владишко афоризмо, а правителството ще престане да слуша гръцкитѣ клевети!“

Тази година, 1867, за пръвъ пжтъ Прилѣпчани отпразнували деня на св. Кирилъ и Методия. Както празникътъ, така и годишниятъ актъ се извършили особено тържествено при сърдечно участие на всички българи. Само власитѣ-гъркомани не били доволни и кроили, какъ да попречатъ на напредъка на българщината. На върхъ 1867 г. власитѣ и нѣкои отъ по-старитѣ по духъ чорбаджии заявили на еснафитѣ, че тѣ ще условятъ учителката и че заплатата ѝ ще се изплаща отъ черквата. Събирали се нѣколко пжти, но нищо не свършили. Отъ много мѣста на България баба Недѣля получавала писма съ предложения за учителка, но тя не се решила да остави училището въ Прилѣпъ, което безъ нея рискувало да се закрие. Еснафитѣ, като предвиждали плана на власитѣ, сжщо я молили да не ги оставя. Най-после хазяинътъ ѝ Ташко, влахъ, ѝ съобщилъ, че власитѣ и чорбаджиитѣ искали да доведатъ гръцка учителка. Следъ 32 без

плодни събрания на последнитѣ, еснафитѣ повикали баба Недѣля въ Ачковия ханъ и я условили за учителка и за следъ 1867 година.

Презъ тази година голѣми неприятности изпитала баба Недѣля отъ повлашенитѣ българи. Училището било премѣстено въ друга ужъ българска кжща; това били две стаи отъ горния етажъ на х. Кочовата кжща; той побързалъ и далъ едната стая подъ наемъ, а за учебна стая останала само едната съ 2 прозоци, единия съ изпочупени стѣкла; подътъ на сжщата билъ замазанъ съ прѣстъ и посланъ съ рогозки. Въ тая стая баба Недѣля трѣбвало да прибере 180 ученички, насѣдали на пода (чинове нѣмало), стегнати толкова, че не могли да мръднатъ. Хазяйката била крайно нетърпелива и при най-малко потропване викала на учителката, защо не бие ученичкитѣ, а ги оставя да тропатъ „като кони“. Рогозкитѣ се скжсали, а настоятелитѣ не купили нови; прахъ задавялъ ученичкитѣ; печка нѣмало, вжглища не доставяли презъ цѣлата зима! Оплакала се баба Недѣля отъ немарливостъта на настоятелитѣ предъ Тоде Кусевъ. Хаджи Грашо, епитропъ, който трѣбвало да ѝ изплаща заплатата, я прашалъ при Деспотъ-векили (арх. намѣстникъ), но последниятъ въ съгласие съ общинаритѣ я прашалъ при тѣхъ. Тѣй се изминали 4 месеци. Единъ добъръ българинъ, Кузманъ, ѝ казалъ, че тая игра е на власитѣ, подучени отъ Венедикта, съ цель да я изпждятъ отъ Прилѣпъ и я посѣветвалъ да се оплаче на каймакамина. Каймакамътъ повикалъ Хаджи Попа и трима отъ общинаритѣ и ги питалъ, защо не ѝ заплащали, а тѣ отговорили, че нѣмали разрешение отъ владиката; арх. намѣстникъ добавилъ, че владиката имъ писалъ да ѝ платятъ само за прослуженото време и да я изпратятъ, защото народътъ не я искалъ. Каймакамътъ обаче се заинтересувалъ и изпиталъ работата, като повикалъ нѣколко граждани; тѣ му заявили, че цѣлия народъ обича учителката си; „какъ може да не я обича, когато тя имъ учи 200 деца и ето вече втора година?“ добавили тѣ. Тогава самъ каймакамътъ подучилъ гражданитѣ да подадатъ махзаръ отъ името на населението противъ общинаритѣ. Махзарътъ билъ изпратенъ въ Битоля до Димко паша (Д. Радевъ); сродникътъ на владиката, Димитраки, като се научилъ за махзара, убедилъ Димко паша да не го дава на валията, че той самъ щѣлъ

да пише на арх. наместникъ въ Прилѣпъ и ще уреди въпроса. Следъ 2—3 седмици платили частъ отъ заплатата на баба Недѣля, и тя продължила тежката си работа. Тѣй се свършило това сблъскване между народа и представителитѣ на гърцизма въ Прилѣпъ.

Прилѣпчани чувствували нужда отъ дев. училище и свикали събрание, на което събрали 10 х. гр., които предали на Мирчо Бомболъ да купи материалъ. На мѣстото, дѣто щѣли да градятъ, имало едно голѣмо орѣхово дърво, което власитѣ не давали да се отсѣче. По това време изгорѣлъ и мѣнастирътъ Св. Богородица: власитѣ съ още единъ претекстъ се възпротивили да се почне граденето на училището; по тѣхно настояване, материалътъ, приготвенъ за девическо училище, билъ употребенъ за съграждане на мѣнастира „Тръскавецъ“, нареченъ така поради грѣма, който падналъ върху него следъ съграждането му. Той е съграденъ въ живописна мѣстность съ много старини наоколо: една пещеря въ земята съ много изкусно изработени камъни; стари каменни гробове, стари книги и др.; а на вратата е изрисуванъ Крали Марко. За тоя мѣнастиръ едно отъ преданията казва: когато турцитѣ привзели бѣлгарското царство, Султанътъ взелъ за жена Шишмановата щерка Мария, която наричали Кали-Мария. Тя пожелала да отиде въ тоя мѣнастиръ и пристигнала тамъ съ много турска войска; калугеритѣ, обаче, не я допуснали да влѣзе въ мѣнастира, понеже била потурчена. Мария се разсърдила и заповѣдала на войската да погуби всички калугери, на брой 70 души. Тогава се поселилъ нѣкакъвъ звѣръ, който дълги години не пропускалъ никого въ мѣнастира. Единъ день падналъ грѣмъ върху олтара на мѣнастира и убилъ звѣра, който живѣлъ тамъ. Когато баба Недѣля посетила мѣнастира, срещнала тамъ единъ старецъ на 112 години, който помнѣлъ много събития отъ живота на мѣнастира. Той ѝ разправялъ, че въ пещерата имало голѣмъ орѣховъ сандѣкъ, украсенъ съ седефъ и пълненъ съ стари славянски книги, писани възъ заяшка кожа. При едно посещение, което направилъ грѣцкиятъ владика на мѣнастира, видѣлъ сандѣка и заповѣдалъ да изгорятъ всички книги: три дни горѣли книгитѣ, а владиката все прашалъ слугитѣ да потикватъ огъня, за да изгори всичко.

Свършила се и втората учебна година въ Прилѣпъ

Баба Недѣля рѣшила да напусне града, защото пречкитѣ отъ гъркоманитѣ били голѣми, а лишенията ѝ нетърпими.

На панаира въ Прилѣпъ — 1868 г., дошли Охридчани и я поканили за учителка въ Охридъ. Условието било направено тайно, за да не разбере владиката Мелетий Охридский. Подъ предлогъ на болестъ тя заминала за мѣнастира Св. Наумъ и тамъ написала условното. Получила писмо и отъ Кюстендилската община съ 15 подписи, съ което канили за учителка по-малката ѝ дъщеря Станислава. Баба Недѣля се съгласила, но Димко Радевъ отъ Битоля я разубедилъ, като ѝ писалъ: „Ако си народна жена, трѣбва да доведешъ работници, а не да изведешъ. Кюстендилци ще си намѣрятъ учителка, а ние си нѣмаме. Ето три години, какъ г. Тошковъ праща по три хиляди гроша за дев. училище, но като нѣмаме учителка, нѣмаме и училище.“

IV.

Станислава тогава встъпвала въ 15-та си година и била назначена за първа българска учителка въ Битоля — есенъта на 1868 г. съ заплата 3000 гр. и жилище; обаче за такъво послужила стаята, въ която щѣла да учи децата! Условието било подписано отъ Д. Радевъ, Н. Робевъ, Д. Оцевъ (Велешанецъ), Д-ръ Пжтелелиевъ, хаджи Петко, Попъ Георги и Теохаръ Икономовъ. Въ кжщата на последния се помѣщавало и училището; тя била на Орта-Мезаръ. Училищната стая била доста широка. Младата учителка заранъ ставала рано, дигала постелитѣ и завивкитѣ отъ леглото си, измита, и спалнята ѝ се превръщала въ учебна стая, вечеръ пакъ я измита, и училището ставало жилище на малката учителка!... Още на втория день отъ пристигането си Станислава събрала 102 ученички, които трѣбвало да ржководи, безъ всѣкакви помагала и пособия. Въ училището нѣмало ни чинове, ни черна дъска, ни маса, нито столъ; децата седѣли на пода, наредени около стениѣ; на самата врата заставала малката учителка и почвала обучението: клѣкала предъ всѣка ученичка и написвала имъ само по една буква, която трѣбвало да научатъ да изговарятъ и пишатъ; вечеръ преди да ги разпусне, разказвала имъ по една приказка; поради това децата оставали доволни и съ нетърпение чакали следния день за нова приказка.

Изминали се два месеца; ученичкитѣ се увеличавали отъ день на день, стигнали числото 126. Учителката се хранѣла много скромно: хлѣбъ за 10 пари и кисело млѣко за 5; но паритѣ, които майка ѝ оставила, и при тая икономия пакъ се привършили; Станислава отишла при брата си Ере-

Станислава Караиванова.

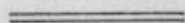
мия, когото майка ѝ оставили въ Битоля да се учи аптекарство при Д-ра Найдень Брайковъ — Виенски възпитаникъ. Той билъ много дѣтеленъ човѣкъ, но турското правителство го изпратило въ Мала-Азия и тамъ турцитѣ отъ завистъ го отровили; неговата братова снаха, Нонка Брайкова замѣстила учителката Станислава на следната година. Тя се нахранила у брата си, който отсѣтсвувалъ отъ кжщи. На другия день следъ разпуса на децата, излѣзла на разходка жадна: тукъ тя опитала вкуса на разнитѣ трезици; тъй разбрала, че люляката е горчива, чубрицата—лютива и пр. На другия день

не издържала и следъ като пуснала дѣцата, отишла у Д. Радевъ, когото не заварила; госпожата му, отъ която поискала единъ бешликъ срещу заплатата, отъ която нищо до тогава не била получила, ѝ отговорила: „Ехъ, ние сме жени; Димко го нѣматъ, посакай отъ друзиве“. Отъ Радеви отишла у Робевѣ; жена му, която я видѣла отъ балкона, запитала: „Кай вака даскала?“ — Моля Ви, рекла Станислава, дайте ми единъ бешликъ срещу заплатата ми! — „Можитъ, можитъ, ама Никола етъ на чаршия и ке си доитъ вечеръ; утре рано ела да го затечишъ овде“. Отишла у хаджи Петровѣ; жена му, цинцарка, я пресрещнала съ тоя отговоръ: „У лай, како да ти дамъ, кога Хаджията е у Солунъ; кога ке си доитъ, нека се собератъ и као шо треба да ти даетъ“. Нещастната учителка навела глава, заронила сълзи и се запжтила изъ улицитѣ на Битоля; неочаквано тя чула, че нѣкой я вика; това била г-жа Д-ръ Пжтелелиева. Тя била красива и благородна жена. Още съ влизането си въ портата, учителката се разридала. Добрата Пжтелелиева я пригърнала и утешила. Като узнала неволята ѝ, спуснала ѝ въ джеба едно бѣло междедие, а вечеръта ѝ пратила пълна тепсия съ кюфтета, суджуци, хлѣбъ и сладки. Ако и малка, Станислава не се полакомила отъ госбата, за да не развали стомаха си, който билъ съвсемъ празенъ отъ много време. Г-жа Пжтелелиева често изпращала при малката учителка благодатната тепсия. Но други неприятности ѝ предстояли: гъркоманитѣ подкупили хазяина на училището, да заяви, че ще разваля кжщата си и така наложили на общината да премѣсти училището другаде. Пренесли го въ една стая въ кжщата на хаджи Петко. Стаята била надъ единъ хамбаръ; между всѣки две дъски зѣбели трапчинки, и вѣтърътъ духалъ свободно. Късна есенъ, а печка нѣмало; настоятелитѣ купили 10 оки вжглища и не повторили; ученикитѣ едва се събирали въ стаята: мангала на нѣколко пжти се исипвалъ и предизвиквалъ цинцарката да ѝ вика. И тази училищна стая служела и за спалня на учителката: „следъ като разпущахъ ученикитѣ, помитахъ два пжти стаята, постилахъ на голитѣ дъски дюшека и юргана, натрупвахъ отгоре, колкото дрехи имахъ, сгушвахъ се, зъзнѣхъ и често плачехъ отъ студъ; късно заспивахъ, а рано ученикитѣ ми ме събуждаха: скоквахъ, прибирахъ дрехитѣ и постелкитѣ си, навличахъ фуста, надъ нея басмяна роклич-

ка и една връхна дреха безъ подплата и посрещахъ радостно ученичкитѣ си, които въ единъ гласъ ми извикваха: „Добро утро, учителко!“ Едни ме прегръщаха, други цѣлуваха ржцетѣ и азъ хвърчехъ отъ радостъ предъ чистата любовъ на тия деца къмъ менъ, която бѣхъ сжщо така още дете!“ При хубаво време изваждала децата на полето, дето прекарвали въ пѣсни и игри. Обикновено следъ обѣдъ ги обучавала по българска история.

Наближила зимата: топливо нѣмало, ученичкитѣ почнали да се простудяватъ и поболяватъ; поради това учителката побързла да направи полугодишенъ изпитъ: поканила съ билети всички видни граждани; училището се препълнило; всички стояли прави, понеже нѣмало ни чиновове, ни столове; въ срѣдата била поставена маса, на която по редъ се качвали ученичкитѣ, които трѣбовало да бждатъ изпитани. Като свършила съ българскитѣ, учителката повикала едно влахинче, което почнало да чете чисто, ясно и съ високъ гласъ по влашки; публиката се очудила; нѣкой измежду нея захълцалъ и заридалъ — това билъ най-богатиятъ цинцаринъ, 70—80 год. старецъ; той едва си пробивилъ пжтъ къмъ масата и като доближалъ учителката, казалъ ѝ: „Даскала, ясъ денеска се родифъ, оти си го чухъ языкотъ; сега и да умрамъ, не жалямъ“; извадилъ златния си часовникъ и го подарилъ на учителката. Бацитѣ на влашкитѣ ученички доволни отъ успѣха на децата си, се отказали отъ гръцката патриаршия. Изпитътъ се завършилъ при голѣмо задоволство отъ страна на всички граждани. Само учителката останала пакъ самъ-сама да се бори съ студа и нѣмотията: студътъ ставалъ все по-лютъ, ученичкитѣ намалявали и учителката едва успѣла да уведоми майка си въ Охридъ за тежкото си положение.

(Следва).

А. П. Стоиловъ.

ЕДИНЪ ДОКУМЕНТЪ ПО ЦЪРКОВНАТА БОРБА ВЪ с. ДОЛЕНЪ (Неврокопско).

Д-ръ П. Цончевъ, председателъ на Историографическото дружество „Габрово“ въ гр. Габрово, има добрината да ми даде да разгледамъ единъ документъ по църковната борба въ с. Доленъ (Неврокопско) и отъ него да си сменя преписъ. Тоя документъ, който за пръвъ пътъ печатамъ, е намѣренъ въ Габрово съ други документи. Оригиналътъ му се пази сега въ казаното дружество.

Тоя документъ е интересенъ отъ нѣколко страни. Първо и първо, той ни запознава съ ония отчаяни борби, които особено се усилиха слѣдъ издаването на фермана отъ Султанското правителство за учредяване на Българска Екзархия (28 февр. 1870 г.). Гръцката патриаршия се стресна отъ изхода по разрешението на нѣколкогодишната църковна борба между нея и българския народъ. За да не изгуби съвсемъ своитѣ позиции отъ духовното владичество надъ много български градове и села, посредствомъ своитѣ преданни духовни служители и нѣкои наивни българи, раздвои на много мѣста българитѣ на два враждебни лагери — гъркомани и екзархисти. Борбата между еднитѣ и другитѣ на много мѣста е жестока, макаръ почти въ всички мѣста гъркоманитѣ да сж били много по-малко отъ екзархиститѣ, но понеже турската власть е давала винаги подкрепа на гъркоманитѣ, его защо екзархиститѣ сж били тормозени, биени и затваряни. Доленскиятъ документъ ни дава картина отъ такава борба. Селото Доленъ съ 250 български кжци, отъ които 50—60 се обявили за гъркомани. По-богатитѣ и по-влиятелнитѣ гъркомани предъ турското правителство, измжчвали екзархиститѣ, „защото отпрѣдъ еднж годинж зехме азалжка и мухтарлжка отъ ржцѣтѣ имъ, и църквж-тж: та имъ трѣсимъ хесапъ и за двѣ-тѣ;

и защото воспрѣхме въ църквѣ да „се не продумва ни еднѣ Гръцкѣ“, както четемъ въ документа.

Водителитѣ на гъркоманитѣ били петъ души: х. Божикъ Цвѣтковъ, Ташо Цвѣтковъ Козелъ, Лазаръ Николовъ, х. Иванъ Ангеловъ Дурулия и Костадинъ Янковъ Дервишъ. Тѣ въ своята заслѣпеность клеветили своитѣ съселѣни на грѣцкия владика въ Неврокопъ, а последниятъ действувалъ предъ турскитѣ власти, първенцитѣ на екзархиститѣ да бждатъ разкарвани четири пѣти до Неврокопъ. Не стигало това, но „държали ны сѣ по петнадесетъ и до двадесетъ дена хапусъ, и си остѣнахме толкова си назадъ отъ работж-тѣ, и по толкова си разноскы направихме“. Вънъ отъ това, 5—6 души отъ тѣхъ били закарвани дори въ Сѣръ, „гдѣто Никола Михаилъ учи душманы-тѣ ни Гръкоманы-тѣ, и имъ помага“. Единъ отъ гъркоманитѣ се одързостилъ, та хвърлилъ „изъ врата-та църковны единъ камень та удари въ еднѣ икона, като не можа да погоди въ човѣка“, защото екзархиститѣ забранили на гъркоманитѣ „да не продумватъ ни еднѣ Гръцкѣ думѣ въ църквѣ“.

При такова лошо положение горкитѣ екзархисти отъ с. Доленъ Никола Тодоръ, Найдень Ангеловъ, Тонко Матовъ, Григоръ Стояновъ, Христо Стояновъ, Хаджи Мито, Иванъ Тодоръ, Тодоръ Младинъ, Димитъръ Михайловъ и Никола П. Филиповъ, чиито печати и подписи на грѣцки езикъ, само последниятъ на български, на чело съ мухтарския и на азитѣ, отправятъ молба на 28 декемврий 1871 г. до българската община въ Габрово. Въ нея екзархиститѣ молятъ общината „да ны научите какво да правимъ за да се избавимъ отъ тѣя гонители; пѣкъ и Вые отъ Вашѣ странѣ да употребите каквито срѣдства знаете и можете, за да ни помогнете да се освободимъ отъ тѣхъ наши Гръкомане: защото ные хемъ сме сиромаси, хемъ сме неопытни въ сѣдове-тѣ; пѣкъ противници-тѣ ни хемъ сѣ богати, хемъ сѣ влиятелни, хемъ сѣ и по-опытни отъ насъ въ сѣдове-тѣ: та се боимъ да ни не надвѣжатъ, та ще се посраимъ“.

Интересно е да се знае, защо доленци искатъ съветъ отъ габровската община, толкова далечна отъ тѣхното село, а не отъ нѣкоя по-близка, напр. отъ Татарпазарджийската, съ която Неврокопско е било въ преписка по църковния въпросъ. Самата молба е написана отъ Никола П. Филиповъ,

вѣроятно, тогава учителъ въ селото Доленъ. Той е знаелъ за славата на Априловската гимназия въ Габрово и убеденъ, че и общината въ тоя градъ стои на своята висота съ просвѣтнитѣ членове, излѣзли отъ тая гимназия, ще даде най-умни съвети, затова, по негово внушение, се отправя молбата къмъ нея.

Интересна личностъ е Никола Попъ Филиповъ, родомъ отъ Банско (Разложко). За него би трѣбвало да се събератъ по-вечко сведения като учителъ и общественъ деецъ, който се е подвизавалъ отъ края на първата половина на миналия вѣкъ и е билъ ученикъ на Найдено Геровъ въ Копривщица. Учителствувалъ е въ Калоферъ, Чирпанъ, Карлово, Пирдопъ, Банско и др. Когато е билъ учителъ въ Калоферъ, въ едно писмо до Найдена Геровъ въ Копривщица отъ 6 декемврий 1848 г. предлага да се измѣни и установи правописа на българския езикъ, като излага за това правила¹. Презъ 1859 г., когато е билъ учителъ въ Пирдопъ, на две ръкописни книги едновременно се подписва така: „Учителствувалъ Никола поп Филиповичъ въ Пирдопъ. въ 1859-я годинж януари 16-й день — отъ Разложко Банско родомъ“². Въ края на книга „Служба и житіе на прѣп. Иванъ Рилски съ иждивение на Иосифа, рилски монахъ, печатана въ Бѣлградъ 1835 г., на прибавенъ листъ съ ръкописна молитва на св. Мина и подъ нея бележка: „Сочинилъ ѿ написалъ ѿ любви и вѣры къ стрателницѣ минѣ азъ рабъ Бжій егѡвъ Нѣколай попъ Филиповъ, родомъ Бѣлгаринъ ѿ оучитель ѡтечествомъ ѡбласти Разлога, веси Банско“³.

Ето текстътъ на доленския докуменъ:

„Достопочетна, Родолубива и Благодѣтелна общино!
Въ Габрово

Ные отдолоподписанитѣ жителіе отъ село Доленъ [окръжіе Неврокопско], Ваши единоплѣменни братѣ Българе, вѣрнѣйше поданници на Н. Имп. Величество Султанъ-Абдулъ-Азиса, Милостивѣйшіа нашъ Царь и Бащж [Комѣго Богъ, дано дарува здравіе и долгоденствіе, благополучно и мирно царуване! и дано покори подъ нозѣтъ му всѣкой врагъ и противникъ!] като страдахме много отъ еднж годинж на-

¹ Изъ архивата на Найдено Геровъ. Книга II. София, 1914. 638 сл.

² Б. Цонев, Опис на славянските ръкописи въ Софійската народна библиотека. Том II. София, 1923. 128 и 347.

³ У менъ, Документи и бѣлѣжки изъ миналото на българитѣ въ Македония, въ „Сборникъ на Българската Академия на Наукитѣ“, кн. IX (1917) 7. — Книгата, на която е написана бележката, видѣхъ въ църквата на Банско презъ 1915 г.

самъ отъ наши-тъ Гръкоманы, които ны сж правили изаръ четири петъ пжти въ Неврокопъ; и като иматъ вліаніе прѣдъ Правителство-то, още и като даватъ рошвѣтъ [понеже сж най-богати въ село-то ни], държали ны сж по петнадесетъ и до двадесетъ дена хапусъ, и си оста-нахме толкова си назадь отъ -работж-тж, и по толкова си разноскы направихме. А сега, защото възбранихме насилно да не продумвать ни еднж Гръцкж думж въ църквж, единъ отъ тѣхъ хвърли изъ врата-та църковны единъ камень та удари въ еднж икона, като не можѣ да погоди въ човѣка; освѣнь това ны сж осторили изаръ и въ Серезъ петъ-шестина души наши, гдѣто Никола Михайлъ учи душманы-тъ ни Гръкоманы-тъ, и имъ помага; и може [както се види] да ги карать дори въ Селеникъ. Ные ги отлжчихме отъ църквж-тж: заповѣдахме на Попове-тъ да ги не кадѣтъ, да ги не миросувать, да имъ не даватъ нафорж, да имъ не ходѣтъ по кжщы-тъ, и да не имъ пѣють никаквж молитвж. И оттогава се сж разсърдили твърдѣ много сега на насъ. Хесапа селскый и църковенъ отъ четири години насамъ го недавать [за който дадохме прошеніе на Правителство-то въ Неврокопъ], нито показувать понѣ еднж парж готовж.

Наши-тъ Гръкоманіе сж петъ души: х. Божикъ Цвѣтковъ, Ташо Цвѣтковъ Козель, Лазаръ Николовъ, х. Иванъ Ангеловъ Дурулія, Костадинъ Анковъ Дервишъ, иматъ вліаніе и въ сиромасы-тъ: защото едни сж длъжни; други измамувать съ обѣщаніѣ, на други даватъ пары да се исплащатъ, а други заплашувать, и така сж подписали отъ къмъ тѣхнж странж [тарафъ] около петдесетъ-шестдесетъ кжщы; и съ това ще мжчатъ да ни съборать. Затова Ви обаждаме че сме достигнжли до крайность. — Причины-тъ, за които ны правѣтъ изаръ нашитѣ Гръкоманіе сж слѣдующы-тъ: Защото отпрѣдъ еднж годинж зехме азалжка и мухтарлжка отъ ржцѣ-тъ имъ, и църквж-тж; та имъ трѣсимъ хесапъ и за двѣ-тъ; и защото воспрѣхме въ църквж да се не продумва ни еднж Гръцкж.

Затова Вы молимъ да ны научите какво да правимъ за да се избавимъ отъ тыя гонители; пжкъ и Вые отъ Вашж страна да употребите каквыто срѣдства знаете и можете, за да ни помогнете да се освободимъ отъ тыѣ наши Гръкоманы: защото ные хемъ сме сиромаси, хемъ сме неопытни въ сждове-тъ; пжкъ противници-тъ хемъ сж богати, хемъ сж вліятелни, хемъ сж и по-опытни отъ насъ въ сждове-тъ: та се боимъ да ни не надвѣжатъ, та ще се посраимъ.

Затова Вы молимъ да се сожалите за насъ, и да ни испратите по-скоро отговоръ, за да ни наставите какво да правимъ, какъ да постжпаме въ тыѣ мжчны обстоятелста, въ които се нахождаме: защото сме на исходъ души.

1871. 10 — мврїа 28, Долень.

Вашего Родолюбїя

Искренніи доброжелатели (печати):

По турски		По гръцки			
селски печатъ на мухтара	селски печатъ на общината	Никола Тодоровъ	Найденъ Ангеловъ	Тонко Матовъ	Григоръ Стояновъ
Христо Стояновъ	Хаджи Мато	(подп.) Иванъ Тодоровъ (гр.), Тодоръ Младинъ (гр.), Димитъръ Михайловъ (гр.), Николай П. Филипповъ.			

- Да те затвѡра на кулуфѣя,¹
 5 Да те нараня съ горска пшеница,
 Да те напѣя с студѣна вода.

Слушана въ градъ Нестрамъ отъ баба Яневица и Фотовица. Въ с. Жижолце отъ Димовица 80 год.; популярна е въ цѣлото Костурско.

4. Грабена мома отъ турци.

- Месечината грѣеше,
 На свѣта горска планина
 Таму де ѣгре дѣцата,
 Дѣцата горски, планински.
 5 Грѣеше и му казваше:
 — Ей бре юнаци планински!
 Шо лѣпо ѡро ѣграте,
 Шо лѣпи пѣсни пѣете?
 Месечината грѣеше,
 10 На свѣта горска планина
 Таму де ѣгре момите,
 Момите горски планински
 Грѣеше и му казваше:
 — Ей мор девѡйки планински!
 15 Шо лѣпо ѡро ѣграте,
 Шо лѣпи пѣсни пѣете?
 Зашчо мор не ми казвате,
 Дѣка е Пѣтко юнака
 Да му ас кажа двѣ дѹми,
 20 Две дѹми тѣшки горчѣви:
 Сношчи Пѣткана дѣгналі,
 Дѣгналі турци джелати
 И далѣко я отнѣсли
 От Анадѡлу по дѡлу.

Слушана въ с. Старигони отъ баба Щеровица презъ 1913 г.

5. Хрисана.

- Върди, Яневице,
 Пцѣте² да не лаве,³
 Юнаци ке дѡйде
 За наша Рисана:
 5 Рѣса да открадне,
 Прике да му зѣве:
 Сто лара⁴ чорѣпи,
 Пѣндесет кушѹли,
 Петнаѣсет прегѣчи⁵

¹ Кафезъ. ² Кучета. ³ Лаятъ. ⁴ Чифта. ⁵ Престилки.

- 10 Дванайсет гердии¹
И три власеници²
Цѣло тѣшко прѣке.

Слушана отъ сжцата.

6. Жаль за либе въ чужбина.

- Е мор невѣсто калѣша!
Шо тѣшко ѡди за вѡда?
Дали ти тѣже стамните?
— Е море, лудо, да младо!
5 На нѣя стамни не тѣже.
Туку му тѣжи мѣрако.
Мѣрако му е момчето,
Момчето му е чужина,
Чужина пушта далѣчна:
10 От Анадолу по долу.
Книга да пушчиш, не ѡди,
Лѡпка³ да пушчиш, изгнѣва,
Дуна да пушчиш, тунѣсва.

Слушана въ с. Старигани отъ баба Клюса.

7. Желает да се види съ либето си.

- Сакам да ти дѡйда
На тѣбе на гѡсти,
Ти да ме зачѣкаш,
Кѡно да ми фѣтиш,
5 Вжтре да го тѣрниш
Гѣмо да му извѣдиш,
Гѡре да се кѣчиш,
Вѣно да ме слѣужиш (2)
С'канѡта билбилѣ,
10 Канѡта билбилѣ
Чѡша трандафѣля.

Слушана въ с. Нестеме отъ Янето.

8. Стадо безъ овчарь.

- Я излес, младо на ѡро,
Да видиш младо, шо чѣдо,
Шо чѣдо грѣди од гѡре:
Сѣлно ми стадо бес овчар,
5 Сѡмо с'малѣчко овчѣрче.

¹ Кепета. ² Черги. ³ Ябълка.

- И тос ми напре търгаше,
 Со шарен кавал свиреше
 И на кавала вѣлише:
 — Ей ти, рамна поляно,
 10 Ка̀му девойки да йгре
 Ка̀му юнаци да пу̀ле
 Да пу̀ле и да се радве?

Слушана въ с. Старичане отъ баба Ключа.

9. Мома и влахинче.

- Кой ви́де мо́ма, кой ви́де?
 Кой ви́де звѣзда по пла̀йна,
 И мо̀рска ри́ба пла̀нина,
 То́й ми го ви́де чу̀пчето,¹
 5 Со ара́ми ба̀раше,
 Со двѣ бе́ли влаше́нийшча,
 И три че́рни турче́нийшча.
 Ба̀рали, шо ми ба̀рали,
 Ба̀рали девет го́дини,
 10 По висо́ките пла̀нини,
 По широ́ките ленди́ни².
 Там мо́мци ка́мен фѣргае,
 Сви́те ми на ред фѣрлие,
 Чу̀пчето фѣрли на́й се́тне.
 15 И му пѣрсна́е елѣзите,
 Му се ви́до̀е грѣндите
 И е ви́де е́но вла́ше.
 — Бре вла́ше, бра́т да ми си,
 Шо ви́де, да не ка́жиш.

Слушана отъ баба Ключа Кирова.

10. Лудо младо спира мома на пжтя.

- Лу́до грѣди от ши́ене,
 Мо́ма, мо́ма от веза́не.
 Се сретие на срет по́то³
 На срет по́то, на бе́й бу́нар.
 5 Му е фа́ти патѣчката,
 Патѣчката, друми́шчата.
 Удри мо́ма да се мо́ли:
 Не́май лу́до, не́май мла́до!
 Пу́шчи ми патѣчката,
 10 Патѣчката, друми́шчата:

¹ Момиче. ² Поляни. ³ Пжть.

Ако ти сам написана,
 Сама дѡма ке ти дѡйда,
 На колѣне ке ти сѣна¹,
 Ке ти слѹжа рѹйно вино,
 15 Рѹйно вино, баш ракия.

Отъ сжщата.

11. Сестра отравя брата си съ змийнъ ядъ.

Прошѣта² ми Марѡйдо бѡйдо,
 По рѣмно пѡле, Марѡйдо бойдо,
 Там си нѣйде плѡча мермерѣна,
 Под плѡчата змия просѡйна.³
 5 Да е фатие, да е оморие.
 Да е обесие на ѣна ѣлха,
 Ёлхата цѹти, змията кѣпи,
 Змията кѣпи на зелѣн бѣрдак.
 Да го напие на тѣмен брат,
 10 Да го напие лѹта ракия
 Братко Иване, лѹта ракия
 Напѣ се, сѣстро, ти пѡ-голѣма.
 Напѣ се брат ти пѡ постѣнит.⁴

Слушана отъ баба Ключа.

12. Зазиждане живъ човѣкъ въ основитѣ на мостъ.

Сѡн ми сонѹва Митре майстѡрче,
 Мос ми правѣше на Стрѹма рѣка:
 Дѣня го прави, нѡшя се рѡни
 Там ми помѣна врѣпче билбилче.
 5 И тос му кѣза право и вѣрно;
 Ни да се мѹчи, ни да гѡ прави,
 Дѹрдя не клѣди чѡвек на тѣмел;
 Ка ми се збрѣе трѣста майстѡри,
 Ка ми стѡрие вѣра и клѣтва
 10 Да не му кѣже на жѣните му.
 Свѣте майстѡри свѣму кѣзѣе
 Сви му кѣзѣе на жѣнитѣ му,
 Митрѣ майстѡрче, тѡй не му кѣза,
 Тѡй не му кѣза на жѣната му.
 15 Ка ми стѣна баш Митровѣца,
 Ка ми клѣде пѣта на глѣза
 Ка ми отѣде тас нѣй нѣпре,
 Ка ми е вѣде Митре майстѡрче,
 Ка ми е вѣде нѣчкѹм ми пѣдна.
 20 Ми е клѣдѣе нѣя на тѣмел:

¹ Седна. ² Разхождамъ се. ³ Отровна. ⁴ Уморенъ.

Млѣкото тѣчи, дѣтето пла̀чи,
 Ка̀ шчо ми тѣчи тас пуста̀ рѣка
 Ка̀ шчо му пла̀чи нѣйното дѣте,
 Та̀ка да вие тас пуста̀ рѣка!

Слушана отъ баба Ключа Кирова отъ с. Старичани.

13. Змия въ пазуха — кемеръ жълтици.

- Засвирил Стоян, запла̀кал
 На ка̀ра ка̀мен планѝна:
 — Змия му влѣзе пазуха,
 Пу̀шчи, та пу̀шчи, на та̀тка:
 5 — Бързо ми та̀тко да дойдиш,
 Змия ми влѣзе пазуха!
 — Сынко ле, сынко Стояне,
 И дру̀го сине си ймам,
 Дру̀га рѣка за тебѣ нѣмам,
 10 Да ти изва̀ди змията.
 Пу̀шчи та пу̀шчи на ма̀йка:
 — Бързо ми, ма̀йко, да дойдиш,
 Змия ми влѣзе пазуха.
 Сынко ле, сынко Стояне!
 15 И дру̀ги сине си ймам,
 Дру̀га рѣка за тебѣ нѣмам,
 Да ти изва̀ди змията!
 Пу̀шчи, та пу̀шчи на либе.
 Бързо ми либе да дойдиш,
 20 Змия ми влѣзе пазуха.
 И скѣро либе отиде.
 Па му пу̀шчи рѣката,
 Рѣката на пазухата,
 Да му изва̀ди змията.
 25 Тас не му изва̀ди змията,
 Тук му изва̀ди ке́меро,
 Ке́меро кесия жълтици.

Слушана отъ А. Георгиева отъ с. Жижолце, въ Пловдивъ 1922 г

14. Живъ мъртвецъ.

- Ей Никѣла мла̀д Никѣла!
 Да напра̀ви лѐпа ца̀рква,
 Лѐпа ца̀рква срет селѣто.
 Бѐлки грѣди ѐрген Яна,
 5 Бѐлки грѣди да го ви́ди.
 Вси дойцѣе, я ви́дѣе.
 Ѐрген Яна не отиде.

- Ай Никòла, млад Никòла!
 Ай напра̀ви лèпа чèзма.
 10 Лèпа чèзма срет селòго.
 Вси дойдòе, я видòе,
 Ёрген Яна не отиде.
 — Ай сторй се сынко здраф
 За бòлен. жив за умрен,
 15 Бèлки грèди ёрген Яна,
 Бèлки грèди да те види.
 Вси дойдòе, го видòе
 И ёрген Яна ми отиде.
 На дèсна рòка кйтка,
 20 На лèва рòка свèш.
 — Ай Никòла, млад Никòла!
 Ти напра̀ви лèпа цàрква,
 Ас не дòйду да я вида;
 Ти напра̀ви лèпа чèзма,
 26 Ас не дòйду да я вида,
 А сега дòйду да те вида.

Слушана отъ баба Ключа отъ с. Старичани.

15. Зеленъ и червенъ байраци.

- Поминувам, разминувам,
 На бèл кàмен починувам.
 За Гроздàна опитвам,
 Дèка лèжи кàлеш Грòзда,
 5 Да му рèча два лафòви,
 Два лафòви, три зборòви.
 Да напра̀ви два байрèци:
 Ёдин чèрвен, други зèлен.
 Червèнийо за кау̀рите. —
 10 Ка да òде за невèста,
 Да го нòсе юна̀ците,
 Да се радве сватòвите;
 Зелèнийот за тур̀ците —
 Ка да òде силна вòйна,
 15 Да го нòсе юна̀ците.

Слушана отъ К. П. Кирова отъ с. Смърдешъ.

16. Обичъ къмъ чужденецъ.

- Посвирил юнак, заплакал,
 На кàра кàмен планина.
 Ка ми го чу девòйка
 Шо ра̀мни двòри мètеше.
 5 Со èна кйтка босильок

- И дръга китка трандѣфил —
 И на майка му си казваше:
 Ке ода, майко, ке ода,
 Ке ода, майко, да вида:
- 10 Ако е наше нашинче,
 За два три дни ке дѳйда,
 Ако е чужо, чужинче,
 За три гсдини не грѣда,
 От трите сѣтне ке дѳйда
- 15 Со мошко дѣте на рѳци
 И лѣпа чупа пред мене.

Слушана отъ сжщата.

17. Наказанъ турчинъ.

- Се пофали чандафина:
 — По лѣпа сом от чупите,
 По йтра сом от турчето,
 Де си е дѳчу клѣто турче,
- 5 Клѣто турче арнауѣ,
 Да ойде на старѳ баба
 — Ой ти бабо, старѳ бабо!
 Аска молба ке те мола
 Да ми дѳдиш жѣнска рѳба,
- 10 Жѣнска рѳба, невестинска.
 Да му дѳде старѳ баба,
 Да му дѳде жѣнска рѳба,
 Жѣнска рѳба невестинска.
 Се облѣчи клѣто турче.
- 15 Си ойде на чандафина.
 Тропна вѳкна на вратата:
 — Ай ти зѳлво Чандафино!
 Отвори ми тѣжки пѳрти,
 Мжш ме тѣра, мжш ме бѳва,
- 20 Му изгѳри мжшко дѣте.
 Му отвѳри Чандафина.
 Да се кѳчи клѣто турче.
 Го кладѳе да ми сѣди,
 Му дадѳе пѳсти чорап.
- 25 Туку плѣти неплетѣно.
 Му дадѳе пѳста фурка.
 Туку прѣди непредѣно.
 Отговѳри Чандафина,
 — Оре, чѳпи, мйли дръжки,
- 30 Ми мерѳса мжшка дѳша,
 Мжшка дѳша турчѳвина.
 Да станѳе го фатѳе.

Кой от рѡка, кой от нѡга,
 Го фърлие през пенджѣра,
 35 Го манае клѣто тѹрче.

Слушана отъ г-жа Костова въ с. Загоричани.

18. Самовили дете отгледватъ.

— Бог да бие тая нива,
 Тая нива на далѣко.
 Нѡша ѡда, нѡша грѣда,
 Забравих си мѡшко дѣте,
 5 Мѡшко дѣте, лѣпа чѹпа.
 Ка се вѣрнах, не ги найдох.
 Та си найдохъ три атѣрви
 Три атѣрви самовили:
 Голѣмата го дѣржеше.
 10 По срѣдната го люлише.
 Малѣчката го дѡеше.

Слушана отъ баба Клюса.

Йованъ и пиле соколѡво.

Разболел се Йѡван ѡвчар,
 Ни край вѡда, ни край сѣнка.
 Но се найде ѣно пиле,
 Ёно пиле соколѡво:
 5 С'криля сѣнка му дѣржеше,
 С'уста вѡда му нѡсеше.
 Ай ти пиле соколѡво!
 Шѡ дѡбро аска ти стѡри?
 Шѡ ми нѡсиш уста вѡда?
 10 Шѡ ми дѣржиш с'криля сѣнка?
 Ой ти Йѡзан, Йѡзан ѡвчар!
 Кѡга изгѡре чѣста гѡра,
 Всѣ пилѣнца изгорѣе,
 Аска пиле не изгѡри.
 15 Ти мѣ закри пот гѹната!

Слушана отъ баба Личковица 90-годишна въ Пловдивъ.

20. Св. Богородица проклева урова и явора.

Прошѣта ми се е Богородица,
 Богородица, Бѡжа мѡйчица
 По свѣто пѡле, по свѣт берѣкет.
 Ка ми е виде свѣт ми берѣкет,
 5 Прѡстум стѡна и мѹ се поклѡна.

- Проклѣти ўруф прѣстум не стана,
 Прѣстум не стана, ни се поклѣна.
 Ми го закѣлна Богородица.
 — Уруф да ми цѣтиш, рѣд да ми рѣдиш,
 10 О литургія до не ми влѣзиш!
 Прѣшѣта ми се е Богородица,
 Богородица, Бѣжа майчица
 По свѣте дѣрва, по свѣте плѣнини.
 Ка ми е видое свѣте ми дѣрва.
 15 Свѣте ми дѣрва прѣстум станѣе,
 Прѣстум станѣе и се поклоние.
 Проклѣти ѣвор прѣстум не стана,
 Прѣстум не стана, ни се поклѣни.
 Ми го закѣлна Богородица.
 20 — Ой ѣвор, ѣвор, проклѣти ѣвор!
 Ни цѣт да цѣтиш, ни рѣд да рѣдиш.

Слушана отъ баба Кюса отъ с. Старичани 1913 г.

21. Въ Рая.

- Вчѣра вѣчер не бе спѣна,
 Вѣя вѣчер ми се дрѣми
 Со тѣя ъчи шарѣни,
 Со тѣя вѣжи мешѣни.
 5 Кѣку лѣгна да задрѣма,
 Лѣпо си сѣне си вѣду,
 Со ангѣлите си приказве,
 Му посѣка ключѣвите,
 Да отвѣри парѣдисо,¹
 10 Да и вѣда умрѣлите.
 Ми дѣде ключѣзите,
 Го отвѣри парѣдисо.
 Ка да пѣла, шо да пѣла!
 Зенгѣните во тамница,
 15 Кѣмер кѣсе под колѣно.
 Сиромѣсите во светлина,
 Кандилѣта над глазите,
 Ламбѣдите во рѣцете.

Слушана отъ баба С. Янакева отъ Нестрамъ въ Ксанти, 1916 г.

22. Мома и изворъ.

Извор вѣда изворваше,
 Мѣлка мѣма наливаше
 И на стѣмните си глѣндаше.
 И со вѣдата си зборваше!

¹ Рая.

5 — Ёй ти вѡдо, извор вѡдо !
Ка сѡм тѣнка и висѡка,
Да бѣх мѧлко чѣрнаѡка,
Бих умрѣла ергѣните,
А нѧй мнѡго евдѡвците !

Слушана отъ г-жа Петрова отъ Нестрамъ въ Пловдивъ, 1922 г.,
сжщо и отъ Георгиева отъ с. Жижолце.

23. Пойди крачуна.

— Ойди пѡйди, крачу̀не —
Шо оста̀ви да нѧйди:
Свѣте ба̀би под плѡчка,
Свѣ дедѡ̀ви свѣр плѡчка,
5 Свѣ невѣ̀сти со дѣчки,
Свѣ бекя̀ри со невѣ̀сти,
Свѣте чу̀пи со момчѝна.

Слушана отъ М. Киранова отъ Нестрамъ.

ДАРЪ

отъ

МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

Проф. Л. Милетичъ.

ВЪ ПОЛУРАЗРУШЕНИЯ МЕЛНИКЪ.

(Пътни белѣжки отъ 1914 година).

Бѣше хубавъ, топълъ майски день. Заранѣта рано бѣхъ потеглилъ отъ Петричъ за Мелникъ. Въ разрушеното село Левуново престояхъ малко време, докато конетѣ отпочинатъ. То стигаше, за да видя, где е била квартирата на грѣцкия краль презъ лѣтото на 1913 година, когато грѣцкитѣ войски бѣха наближили къмъ Джумая. Стариятъ войвода Кочо Лютата бѣше въ селото си, и той ми разправи подробности за грѣцкото нашествие въ околността. На прощаване го фотографирахъ заедно съ родната му кжца, както е възпроизведено въ „Македония въ образи“ подъ № 390. Бързахъ, за да стигна по-рано въ Мелникъ, за който много любопитствувахъ да го видя, понеже много бѣхъ чувалъ за особеноститѣ на тоя грѣцки градъ въ чисто бѣлгарската Мелнишка околия, тогава вече запустѣлъ, следъ като всичкитѣ му жители по заповѣдь на грѣцкото правителство бѣха го напустнали заедно съ оттеглящитѣ се грѣцки войски. Знаехъ още, че въ него сж настанени македонски бѣжанци и че градътъ е полуразрушенъ както и че околното население още продължава да изнася изъ празнитѣ кжци, каквото може да задигне въпреки явното запрещение на властитѣ въ града.

Отдалечъ градътъ никакъ не се вижда; той е скритъ въ една съвсѣмъ завита, задънена долчинка, обиколена отъ почти отвесно издигащи се пѣсѣчни, жълто-червеникави ридове, дълбоко избраздени отъ дѣждоветѣ. По тѣхъ отдалечъ се познава, где е градътъ. Първото впечатление, когато се влѣзе въ града, е много силно: въ тѣсната котловинка изведнажъ се открива чудесенъ по своята оригинална архитектура градецъ. На първъ планъ бие на очи голѣмиятъ, много хубавъ конакъ на Муста-бей, обѣрнатъ тогава въ правител-

ствено здание. Придружаваше ме фотографътъ г. Георги Трайчевъ, и презъ време на тридневното ми престояване въ града много старателно фотографирахме чуднитѣ тия старовремски, високи — две-три етажни кжщи на тоя умиращъ градъ, повечето отъ които въ вътрешността вече бѣха съвсѣмъ разсипани безъ да се забелѣзва това и отъ вънъ. Върху архитектурата на Мелникъ струва особено и подробно да се говори. Понеже и следъ моето посещение на града нѣкои отъ по-забелѣжителнитѣ сгради сж били доразрушени, много снимки, които още пазя, вече иматъ историческа цена.

Прекараното въ града време бърже се измина въ постоянна работа, като посещавахъ многото запусѣли, интересни здания, проникването въ вътрешността на които поради изкъртенитѣ греди и подове и съборенитѣ стълби представяваше немалки затруднения. Обикаляхъ и по множеството черквици, параклиси и гробища низъ града, най-сетне посетихъ и два близки манастира, св. Никола, който е надъ града, и Роженския манастиръ, който е на четири километра далечъ. Между другото особено ме интересуваше да узная нѣщо по-вече за избѣгалото гръцко население на града, за което отъ историята твърдѣ малко се знае¹.

Не можеше да има съмнение, че отъ оная първа гръцка колония, която е дала гръцки характеръ на града, не е можелъ презъ течение на толкова вѣкове да се запази средъ българското население въ околията първоначалниятъ гръцки характеръ на гражданството поне по отношение на физическия типъ. И наистина, отъ собственитѣ имена на последнитѣ граждани на Мелникъ, чийто пълненъ списъкъ намѣрихъ запазенъ въ кметството, а тъй сжщо и отъ датуванитѣ надписи на надгробнитѣ плочи въ черковнитѣ дворища, много отъ които бѣха отъ втората половина на миналия вѣкъ,

¹ Въ XI в. населението на Мелникъ още е било българско, ала споредъ една белѣжка у Т. Акрополита мелничани на 1246 год. сами сж казвали, че всички сж гърци и че сж заселени тукъ отъ Пловдивъ. Споредъ сжщия Акрополитъ българскиятъ деспотъ Славъ следъ смъртта на царъ Калояна (1207 г.) е държалъ подъ своя власт и града Мелникъ, който е билъ добре укрепенъ градъ. Крепостъта, отъ която сж уцелѣли слаби остатъци, се е намирала на с. и. отъ входа на високия хълмъ близу до манастиря Св. Никола. Стѣнитѣ сж били градени отъ рѣчни камъне, скрепени съ хоросанъ. Сега стърчатъ части отъ тия стѣни (дебели до два метра) къмъ изтокъ и югозападъ отъ крепостъта.

ставаше явно, че градското население на тоя старъ гръцки градъ постоянно се е подмладявало съ пришелци българи отъ околията, които сж били работници въ града и които, въ пълно благоговѣние предъ културата на елинизма, сж възприемали заедно съ гръцкия езикъ и гръцки духъ. Така напр. въ черквата св. Богородица, правена на 1858 година, има надгробна плоча съ гръцки надписъ, въ който се казва, че тукъ почива „божи рабъ Яни, синъ на Стоянъ Камбура, юлий 5. 1879 година“ (*ὁ δοῦλος τοῦ θεοῦ Γιάνη, υἱοῦ τοῦ Στοιάνη Καμβούρα*). Въ черквата св. Варвара съ дата 1874 год., априлъ 4. има надгробна плоча на нѣкой си Георги Стояновъ (*Γεώργιος Στοιάνου*). На плочата по тамкашния обичай е изваянъ часовникъ, въ знакъ, че покойникътъ е билъ часовникарь. На друга плоча въ сжщата черква прочетохъ, че тамъ почива божи рабъ Емануилъ, синъ на Златко Лукуми (*ἱὸς τοῦ Ζλάτκου Λουκούμη*), починалъ на 10 октомври 1879 год. и др. подобни. Интересно е да се отбелѣжи, че на една надгробна плоча пише, че тамъ почива нѣкой си Антоний Константиновъ войвода (*Αντόνιος Κωνσταντίνου Βοιφόδα*), умрѣлъ на 13. юлий 1893 год. Трѣбва да е билъ нѣкой виденъ предводителъ на гръцки чети. Къмъ особеноститѣ на града принадлежатъ и грамаднитѣ винарски изби, на дълбоко и на ширъ изкопани въ твърдия, полуокаменѣлъ пѣсѣчникъ на мелнишкитѣ ридове. Въ тия изби особеното, тъмно-червено, гжсто мелнишко вино, при една постоянна температура, въ грамаднитѣ бѣчви спазва неизмѣнно своитѣ цѣнни качества, които сж го направили прочуто на далечъ. Посетихъ и най-голѣмата изба на Георги Апостоловъ Цинцаровъ, гъркъ, най-голѣмата бѣчва въ която побира до 30 хиляди оки вино. Нека забелѣжимъ, че вратитѣ на всички тия тунели—зимници сж малки, а грамаднитѣ бѣчви се сглобяватъ, а така сжщо и разглобяватъ вжтрѣ въ самитѣ изби. Кжщата, подъ която е издѣлбана споменатата голѣма изба, е съградена, споредъ единъ камененъ надписъ, на 1758 година. Една друга, запусѣла голѣма гръцка кжща въ ерменската махала, въ която фотографирахме и единъ интересенъ таванъ, е градена, пакъ споредъ единъ гръцки надписъ надъ вратата на стаята, на 1797 година.

II.

Казахъ, че особено ме интересуваха животътъ и нравитѣ на изселеното гръцко население на града, по-голямата частъ отъ което времето бѣ се настанила въ близкитѣ градове — Демирхисаръ, Баракли Джумая и други, останали тогава подъ Гърция.

Въ лицето на госп. Иванъ Чонтовъ, родомъ отъ гр. Велесъ (тогава 32 годишенъ), служилъ въ Мелникъ като сѣдия отъ 1909 година до войната (1912 год.), намѣрихъ много добъръ познавачъ на мелничани. Трѣбва да спомена, че Чонтовъ има пълно срѣдно образование, че десетина години е учителствувалъ по редъ въ Лозенградъ, въ Дедеагачъ, въ Струмица, въ Джумая и въ Разложко. Турцитѣ презъ хуриета назначаваха за каймаками, пристави и членове-сѣдии нѣкои такива българи-учители, та и Чонтовъ така е билъ назначенъ за членъ-сѣдия въ Мелникъ по препорѣка на Сандански, съ кого Чонтовъ се запозналъ, когато учителствувалъ въ Разлога. За времето до началото на освободителната война, до когато Чонтовъ е стоялъ въ Мелникъ, ще предамъ по-интересното отъ разказа му върху живота и нравитѣ на мелнишкитѣ гърци, както съмъ го записалъ въ белѣжника си.

Въ Мелникъ имаше около 800 гръцки и гъркомански сѣмейства, имаше 400 турски и 70 цигански кжщи, а българскитѣ бѣха до двайсетина само. Гърцитѣ въ сѣщностъ не бѣха чисти гърци, а повечето по произходъ бѣха българи отъ околнитѣ села Копатово, Хърсово, Мерикостено и други, което се вижда и по имената имъ. А въ рѣканската махала имаше до 70 кжщи гъркомани, които по носия и говоръ бѣха българи, — у дома си говорѣха български. Следъ войната (1912 год.) тѣ почти всички се признаха за българи.

Гърцитѣ имаха добри основни училища — дѣвическа и мъжка и една смѣсена прогимназия.¹ Имаха си добъръ орке-

¹ Мелникъ се е славилъ съ добритѣ си гръцки училища и въ миналото. Въ едно „Краткое политическое землеописание“ отъ Неофита Хилендарски Бозвелията и Ем. Васкидовича, печатано въ Крагуевацъ 1835 год., се казва, че Мелникъ има „едно преславное еллиногреческое училище“. Тукъ е казано още, че жителитѣ на Мелникъ сѣ „грецы и болгары и малко турцы“ (стр. 29). Знае се, че от. Неофитъ Рилски следъ 1821 г. се е училъ въ Мелникъ четири години при гръцкия даскалъ Адамъ, погърченъ цинцаринъ. Тамъ Неофитъ дошелъ до идеята

стъръ, съставенъ отъ мѣстни младежи и учители. До моята кжща имъ бѣше театърътъ, сега полусрутенъ, гдето често се даваха представления. Имаха и мъжко и женско просвѣтителни дружества.

По отношение къмъ българитѣ бѣха доста голѣми фанатици. Младежитѣ бѣха организирани въ революционенъ комитетъ, ръководенъ отъ училищния директоръ Георги Сви́ка, гъркъ отъ гр. Стачища въ Янинско. Той е билъ въ Мелникъ презъ петнайсетъ години директоръ - организаторъ. Какъвто е сега тукъ Сандански, приблизително такъвъ е билъ за мелнишкитѣ гърци този Свика, и неговата дума се почиташе. Една мелнишка гъркиня е казвала на жена ми: „Преди да дойде Свика, ние тукъ добръ си живѣхме съ българитѣ и не правѣхме разлика между българи и гърци. Той ни вдѣхна патриотизъмъ, той ни научи, що е елинизъмъ.“ Комитетътъ бѣше въ свръзка съ Сѣръ, съ гръцкия консулъ въ тоя градъ. Свика често отиваше въ Сѣръ и въ Солунъ. Имаха си наредена тайна поща. Всички суми за комитета се отпусkali само на него. А той е разполагалъ съ много пари. Младежитѣ организирани въ чета, всички подъ негово ръководство, бѣха въоръжени съ гръцки пушки, система Гра. До 1908 год. тѣхната чета е била въ връзка съ турски чети, главно съ арнаути, които, подкупени отъ гърцитѣ презъ време на революционното македонско движение преди хуриета, сж убили мнозина дейци на Организацията ни въ околията. Тѣзи арнаути сж били пждари, колджии, тютюнджии, субашии по нѣкои чифлици и др. Гърцитѣ винаги сж били ведно съ турското правителство противъ българитѣ, винаги си служили съ подкупи и разни любезности спрѣмо турцитѣ. Турскитѣ офицери често сж отивали въ тѣхнитѣ кжщи и сж намирали добъръ приемъ.

Носията на мелничани бѣше модерно-европейска. Женитѣ имъ много подѣржаха модитѣ. Въ града имаше модисти и „френк-терзии“. Подѣржаха и етикеции. Често си устройваха танцове, главно въ театъра. Правѣха си общи разходки—моми и момчета излизаха съ оркестъръ по близкитѣ манастири. Празднуваха не само голѣмитѣ празници, но и много малки празници и затваряха чаршията. Много бѣха набожни и по-

да съчини „словаръ грекоболгарски за улесненіе на учащитѣ са тогдa болгаре въ греческитѣ школы“ (вж. автобиографията на Н. Рилски).

сѣщаваха черквитѣ. Въ Мелникъ има до 72 черкви и параклиси и 4 манастира (заедно съ Роженския манастиръ). Имаха и владика. Понеже въ мелнишката епархия влизаше и Демирхисаръ, владиката, за да е по-близу до Сѣръ, повече прекарваше въ Демирхисаръ. Често мѣняваха владицитѣ по желанието на Свика; тѣ бѣха подъ негово влияние.

Главниятъ поминѣкъ на мелничани бѣше лозарството. Търговията бѣше въ тѣхни рѣце: отиваха и по селата и закупуваха памукъ, арпаджикъ, анасонъ, масло, яйца, кожи и пр. Въ св. Врачъ и въ село Катуница презъ недѣлята ставаше пазаръ, и тамъ тѣ имаха дюкяни съ манифактурни стоки и ги отваряха въ пазарнитѣ дни. Мелничани повечето бѣха имотни. Не можеше да се разбере, кой е беденъ, защото всички бѣха добре премѣнени — наконтени. Въ сѣбота си купуваха за презъ цѣлата седмица на едро, каквото е потребно за прехрана. Такъвъ имъ бѣше редътъ.

Мелничани, мъже и жени, бѣха хубави: по тѣлосложение бѣха слаби и деликатни, но красивички, повечето блѣднички. Забелѣжително е, че въ този градъ, толкова богатъ съ вино и ракия, нѣмаше пияници. Изобщо умѣрено живѣеха.

Разводи рѣдко ставаха, съпружеска обичъ сѣществуваше. Напредъ е имало и разврати, особено съ турцитѣ, но въ последно време и това бѣше спрѣно. Въ случай на разводъ цѣлото общество вземаше участие, раздѣляше се на две, — едни порицаваха, други одобряваха. Чудно е, че въ този градъ, толкова нечистъ особено поради отворенитѣ геризи по улицитѣ, нѣмаше много болести. И доживѣваха голѣма старость. Имаше две аптеки и четири лѣкаря отъ Атина, единъ отъ които бѣше само практикантъ. Имаха богата кѣщна обстановка, богати мебели, повечето старовремски, и много старовремски килими. Особено имаха много старински диамантни накити, — прѣстени, огърлици, „маргарита“, все старомодни, наслѣдени отъ дѣди и прадѣди. Годеникътъ на годеницата непрѣменно ще даде нѣкакъвъ скѣпъ накитъ.

Когато е патронниятъ празникъ на една махаленска черква, всички правятъ визита на жителитѣ на махалата. И намъ, като живѣехме при черквата „св. Антонъ“, дохаждаха на визита. Мжжетѣ никакъ не ходѣха заедно съ женитѣ си, а отдѣлно мжжетѣ, отдѣлно женитѣ. Само на коледа, на великденъ или на заговезни мжжъ и жена заедно правѣха

визита на близки роднини напр. на родители, баба, дѣдо, на тѣсть, на калитата. Мжжетъ много седѣха по кафенетата, а женитѣ не отиваха нито въ кафенета нито по градини, а отдѣлно си излизаха по разходка.

Понеже поминѣкътъ е ставалъ все по-мжченъ презъ последнитѣ години, много мелничани се изселваха въ Горна-Джумая, Демирхисаръ, Сѣръ, Петричъ, Неврокопъ, Кавала и Драма. Затова имаше и доста праздни кѣщи. По-преди е имало въ Мелникъ по-добъръ поминѣкъ. Той е билъ търговски центъръ, тука е ставалъ и панаиръ. Тогава е имало и много по-вече жители. Имало е и грѣцка гимназия, въ която следвали и момичета отъ околнитѣ градове. Мелникъ е билъ тогава културенъ центъръ на околията.

Мелничани бѣха трудолюбиви хора, но полска работа не работѣха, а само използваша бѣлгаритѣ, които сж имъ работили съ много низка надница, по два-три гроша на день. Тепърва Македонската революционна организация подигна надницата на 5 до 8 гроша, а сжщо тѣй и цѣната на вжглищата отъ 5 до 15 пари оката. Хубаво се хранѣха, постоянно си правѣха сладки.

Получаваха грѣцки вестници, всичкитѣ, които се издаваха въ Солунъ и Цариградъ, „Имера“ отъ Триестъ и нѣкои атински вестници. Мнозина бѣха абонирани на тия вестници. Имаше стари хора, които редовно си четѣха вестници. „Имера“ и атинскитѣ вестници се получаваха тайно.

Имаше циганска махала. Циганитѣ, ако и мухамедани, повече приличаха на християни.

Евреи и арменци нѣмаше.

III.

Въ първата война, презъ време на мобилизацията, на 22 септември Сандански напусна града и почна по планинскитѣ села да събира момчета. Гърцитѣ не избѣгаха, но почнаха двоелична политика спрѣмо бѣлгаритѣ и турцитѣ. Когато на 5 октомври Бѣлгария обяви войната, гърцитѣ и турцитѣ въ Мелникъ сж имали засѣдание, въ което се рѣшило да взематъ общи мѣрки противъ бѣлгаритѣ, да образуватъ мѣстна милиция за отбрана на града. Турцитѣ тогава, отъ 7 до 14 октомври, заловиха видни бѣлгари отъ околията и отъ града,

които не бѣха избѣгали, а именно архиерейския намѣстникъ, свещеникъ Стоянъ Гайгуровъ (70 год.), родомъ отъ Баракли Джумая, четиредесетъ години свещенствувалъ въ Мелникъ, единъ отъ първитѣ тукъ радетели за българщината; бившия училищенъ инспекторъ Костадинъ Ташевъ, родомъ отъ Мелникъ (45 год.), и други видни селяни отъ околията. Когато турцитѣ напуснали града на 14 октомври, извели тия нещастни българи вънъ отъ града и при турскитѣ гробища при рѣката грозно ги избили съ щикове, — всичко 28 души. Между тѣзи имало видни българи като Илия Патрончевъ отъ с. Дебрени и много други отъ селата Хърсово, Кърланово, отъ чифлицитѣ и пр. Между жертвитѣ е билъ само единъ гъркъ, Манолъ Кордопалъ (50 год.), който винаги е съчувствувалъ на българитѣ, билъ близъкъ и съ Сандански и помагалъ на Рев. организация. Помагалъ е на българитѣ и по селата, ако и да е билъ чистъ гъркъ. Гърцитѣ на два пжти устроили атентатъ противъ него, пакъ отъ страна на Свиката (1911 г.) При клането кметътъ Георги Коцевъ, родомъ отъ Дебрени, учителътъ Костадинъ Николовъ отъ с. Хърсово и двама селяни се откъснали отъ синджира и избѣгали. Тѣ ще да знаятъ подробности по това злодѣяние. Избиването е станало на 14 октомври 1912 год. Сжщия день Сандански влиза въ Мелникъ преди идването на българскитѣ войски. Свиката се скрилъ, а другитѣ гърци добре го посрѣщатъ — съ вино, гозби и пр. Тѣ се бояли че Сандански, ще отмъщава на Свика и другитѣ свои гонители. Сандански напротивъ постъпи кавалерски, нищо не имъ стори. На 17 октомври, когато влѣзла българска войска, кавалерия съ майоръ Цановъ на чело, гърцитѣ я посрѣщатъ тържествено, съ ученици, съ духовенство, съ знамена. Тогава и скрилиятъ се Свика се явилъ.

Докато г. Чонтовъ следъ 5 октомври презъ време на войната действувалъ като четникъ заедно съ Сандански вънъ отъ града Мелникъ, госпожата му Вангели Христофорова Чонтова, рсдомъ отъ гр. Радовишъ, следъ като временно била забѣгнала въ Пирина (въ Влашкитѣ колиби) до пристигането на българскитѣ войски, сетне останала въ Мелникъ, дочакала тукъ и гръцкитѣ войски презъ юни 1913 год. и стояла до края на гръцката окупация та дори била и завлѣчена отъ гърцитѣ до Демирхисаръ. Отъ нея узнахъ следнитѣ подробности върху това, което се е вършило презъ туй време въ града.

Българскитѣ власти изобщо много закриляха мелнишкитѣ гърци, и до съюзнишката война нѣмѣ никаква противугръцка афера. При все това мелничани изобщо хладно се държаха спрѣмо българитѣ. Българскитѣ офицери и войници не намѣриха добъръ приемъ у тѣхъ. Никакви безчинства отъ страна на войницитѣ не станаха. Тукъ изобщо не остана за дълго българска войска; на нейно мѣсто дойдоха български опълченци съ подпоручикъ Славчевъ на чело, старъ петдесетгодишенъ човѣкъ съ бѣли коси. Българскитѣ чиновници биваха канени отъ по-виднитѣ гръцки сѣмейства на вечери, гдето свирилъ и оркестъръ и пр. До напускенето на града всичко мина благополучно за гърцитѣ. Дори и когато нашитѣ се оттеглиха отъ града, нито косъмъ не падна отъ главата имъ. Нашитѣ си отидоха като гости, на 28 юни 1913 год. Гърцитѣ очакваха клане, сждейки, види се, по себе си, а българитѣ и не помисляха за подобно нѣщо. Преди да узнаятъ, коя войска ще влѣзе, особено се бояха отъ Сандански и четата на Василь Черкезовъ. Никой не дойде, а на 29 юни, на Петровденъ, се получава известие, че гръцка войска иде. Забиха камбанитѣ, жени и мжже, весели и празнично облѣчени, излѣзоха да я посрѣщатъ съ радостни викове „зито!“ Камбанитѣ цѣлъ день биеха. Войската—около 50 души съ трима офицери—влѣзе и право въ черква. Следъ туй отидоха въ митрополията, гдето бѣ сложена на офицеритѣ и войницитѣ богата вечеря. Нашето българско знаме го хвърлиха и го тѣпкаха подъ краката си. На улицата съ цигулки, „зито!“—играеха. Гръцкитѣ войски престояха два дни, гощаваха ги и ги развеждаха по града. Тѣ заминаха, а други дойдоха. Особено много гръцки офицери идваха, всѣки пжтъ богато гощавани. Такива гости често имаше и у нашия съсѣдъ Донка Михайловъ.

Когато гръцката войска е минавала презъ Кресна, въ Мелникъ пристигнаха около 500—600 гръцки войници, които викаха, че следъ 2—3 дена щѣли да бждатъ въ София и че населението на Дупница и Радомиръ щѣло да мине подъ ножъ, защото българскитѣ звѣрства били вече нетърпими. Тѣзи войници сжщия день заминаха на горе къмъ Кресна.

Понеже гръцкиятъ „кралъ“ бѣше въ с. Левуново, мелничани често отиваха тамъ, за да се съвѣтватъ съ краля, какво да правятъ. Тогава дойдоха и двама сръбски офицери да ви-

дять Мелникъ; разгледаха града и черквитѣ. Мелничани поднесли въ Левуново и особенъ подаръкъ на Константина — старовремски украси и единъ жезълъ, пазени до тогава въ скривалището на катедралната черква Св. Никола,¹ останали ужъ отъ старитѣ елини. Кралътъ съ благодарностъ приелъ подаръка. Почти всѣки день отиваха депутации. Въ това време гръцкитѣ войски по указанието на мелничани изгориха българскитѣ села въ околията, безчинствуваха, грабѣха.

Стана примирието. Когато мелничани узнаха, че споредъ Букурещкия миръ Мелникъ остава въ България, всички плачеха. Кралъ Константинъ билъ казалъ, че би предпочелъ да можеше да даде Кавала за Мелникъ, понеже мелничани били стари гърци. Затова той веднага имъ съветвалъ, свършено да напустнатъ Мелникъ, като имъ обещавалъ пълно съдѣйствие, за да могатъ всичко да си дигнатъ. И даде имъ: по 180 коли и по 100 коня идваха на день, а отъ шосето на долу всичко се пренасяше съ автомобили. Въ расстояние на 15 дена всако се пренесе до Демирхисаръ, всичко, и стоката отъ дюкянитѣ, свързана въ денкове. Отъ Демирхисаръ нататъкъ вече всѣки, кждѣто е искалъ, се е изселилъ. Трѣбва да се забелѣжи, че нѣкои отъ еснафа, които не сж били съмишленици на Свиката, имали съвещание и решили да не напускатъ града, понеже поминѣкътъ имъ е тукъ. „Деветъ месеца живѣхме добре съ българитѣ, пакъ ще живѣемъ,“ казали. Заплашиха ги съ щикове, никой да не остане.

Следъ Букурещкия миръ Сандански съ четата си отваря сражение при Роженъ противъ една частъ отъ гръцката войска. Тогава бѣха паднали осемъ души войници и единъ офицеръ. Видѣхъ ги, когато ги пренесоха на носило. Тогава още по-вече се ожесточиха и противъ околнитѣ български села, а мелничани се уплашиха и говорѣха, че главно поради Сандански ще бѣгатъ. Именно, когато почнаха да падатъ куршумитѣ и въ самия Мелникъ, решили да се изселятъ, та въ този смисълъ се даде заповѣдь на всички. И на мене казаха да ида съ тѣхъ, заедно съ други българи. Дадохъ ми три коня за дрехитѣ и сетне единъ автомобилъ, да ни закара до

¹ Между изобщо малкитѣ мелнишки черкви се отличава голѣмата черква — базилика — Св. Николай, съзидана въ XVIII в. (1756 г.). Порано на сжщото мѣсто имало друга, по-стара черква.

Демирхисаръ. Съгласихъ се, за да не остана сама съ гръцкитѣ войници, които четири дена наредъ продължаваха да пиятъ вино по избитѣ до пристигането на българска войска. Изкъртвали сж врати и прозорци, изгорили две кжщи и два дюкяна и най-сетне изпуснали всичкото вино, което е текло като порой по улицитѣ. Мене въ Демирхисаръ настанаха въ една кжща и ми дадоха храна. Мелничани повечето се настанаха въ Демирхисаръ, Горни Порой, Баракли Джумая, въ Съръ и Солунъ. Казвахъ, че тѣхниятъ кралъ щѣлъ да имъ направи кжщи въ разрушения Кукушъ. Следъ петъ седмици дадоха ми паспортъ и на 8 септември си дойдохъ въ Мелникъ. Мжжъ ми, който до тогава бѣше войникъ съ Сандански, бѣше въ Роженъ. Тогава почнаха да навлизатъ отъ околнитѣ, пострадали български села ожесточени селяни, на които кжщитѣ бѣха изгорѣли, и взеха кое тайно, кое явно да къртятъ и да задигатъ врати, прозорци и изобщо дървенъ материялъ изъ празднитѣ мелнишки кжщи, докато властта най-сетне не тури край на това опустошение, та все една частъ отъ Мелникъ оцѣлѣ. Но и сега още по краищата на града тайно нощемъ все още се продължава тоя грабежъ. Мжно е да се спратъ хора, останали безъ покривъ, да зачитатъ имота на тия, що станаха причина на тѣхната съсипия.

IV.

Въ Мелникъ е имало български параклисъ, българско училище и прогимназия съ пансионъ съ до 160 ученика изъ околнитѣ български села. Екзархията е давала помощъ за пансиона, а ученицитѣ си плащали кое въ натура кое съ пари. Параклисътъ е отъ 1895 година, „Св. Кирилъ и Методи“. Преди войната имало въ Мелникъ единъ дѣятеленъ архиепископски намѣстникъ, отъ Сава Поповъ. Той съ помощта на турцитѣ успѣлъ следъ хуриета да вземе едно вакъвско мѣсто за училище. Стенитѣ били вече издигнати, когато единъ день гръцкитѣ жени устройватъ протестно шествие, отиватъ при училището, съ камъне изгонватъ работницитѣ и взематъ да събарятъ материяла, да изхвърлятъ. Притекли се турски чиновници заедно съ каймаканина да потушатъ това вълнение; били сж удряни съ камъни та дори и пагонитѣ на единъ жандармерийски офицеринъ сж били скжсани. Тогава били подведени подъ сждъ повече отъ сто жени, отъ които 60

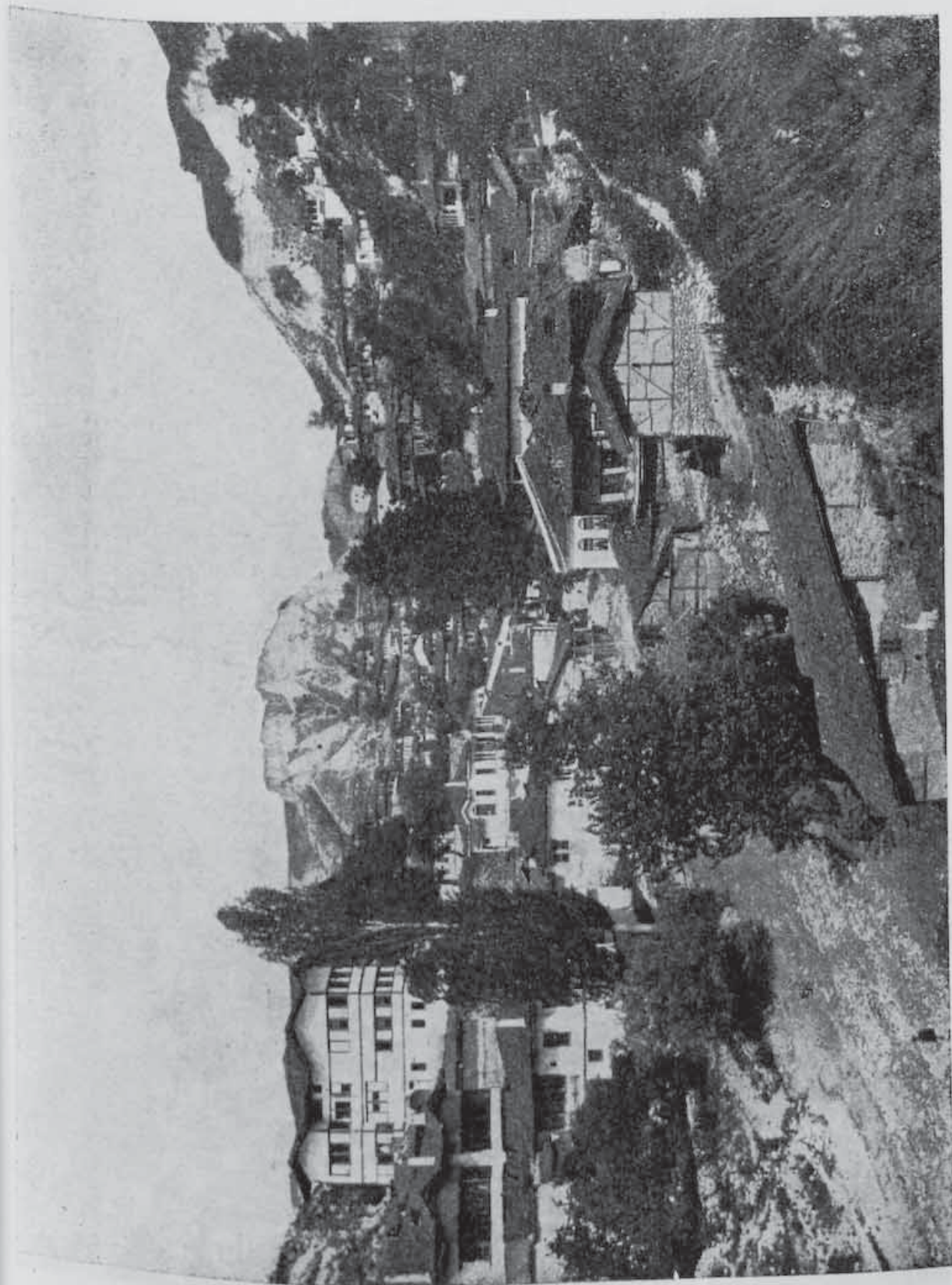
били осждени на затворъ до 9 месеца, 6 месеца и най-малко 15 дена. Пресждата се издала въ юни месецъ 1912 год. Сжденитѣ щѣли да апелиратъ, но сигурно сж щѣли да лежатъ въ затвора, ако не бѣ ги освободила войната, която се отвори презъ есенъта. Гърцитѣ преди това извадили фалшиви документи и се опитали да докажатъ, че мѣстото, избрано за училище, не било вакъвско, а гръцко. Сждали се, архиерейскиятъ намѣстникъ от. Стоянъ Гайгуровъ се сжилъ, и дѣлото българитѣ спечелили. Забелѣжително е, че и следъ тая дива нетолерантностъ на гърцитѣ, когато Мелникъ бива завладѣнъ отъ българитѣ, нищо лошо не сж имъ сторили нито българскитѣ войски нито Сандански. При толкова много черкви въ града българитѣ били принудени да се задоволятъ само съ единъ малъкъ параклисъ. Параклисътъ сега е мизеренъ, една частна кжща, приспособена криво-лѣво за черквица. Отъ своитѣ черкви гърцитѣ не сж искали ни една да отстѣпятъ на българитѣ, макаръ че българското население да имъ е работило лозята съ по два гроша надница.

Въ българския параклисъ има на стената плоча съ надписъ: „В'днитѣ на Негово Величество Султанъ Мехмедъ II-й и на Негово Блаженство Българския Екзархъ Иосифъ I-й откри се въ градъ Мелникъ българска черква св. св. Кирилъ и Методи. Първата служба на свещеникъ Стоянъ Гайгуровъ на 19 Мартъ 1895 год.“.

Посетихъ и манастиря Св. Никола, надъ града. Стенитѣ на стаитѣ бѣха надраскани отъ гръцки войници, квартирували въ манастиря, съ оскърбнително за българитѣ съдържание, което свидѣтелствува за още много низка култура и изобщо за огрубѣли нрави и жестокостъ, а особено и за голѣма надменностъ спрѣмо българитѣ изобщо.

Насрещниятъ манастиръ, високо издигащъ се надъ една урва, се нарича св. Спили (св. Пещера). Има още единъ другъ, малъкъ, на южната страна на града.

Отъ приложенитѣ тукъ четири снимки се виждатъ общото разположение на града Мелникъ както и външниятъ му изгледъ.

Къмъ_статията „Въ полуразрушения Мелникъ“

Това е единственият път за спасение на България и на Балканите. Това е единственият път за спасение на България и на Балканите.

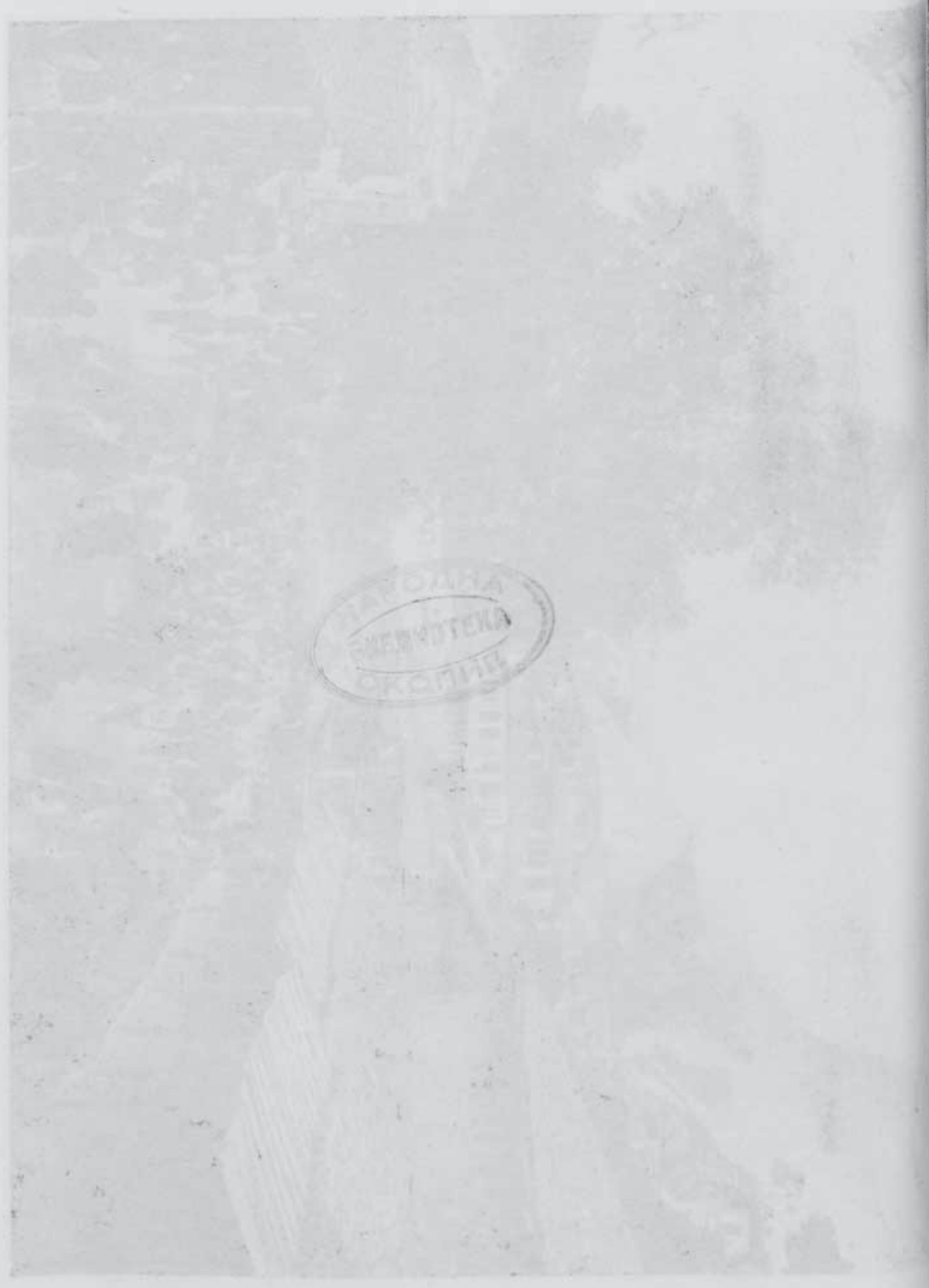
Издание на 1948 г. в издателство "Народна библиотека Скопие".

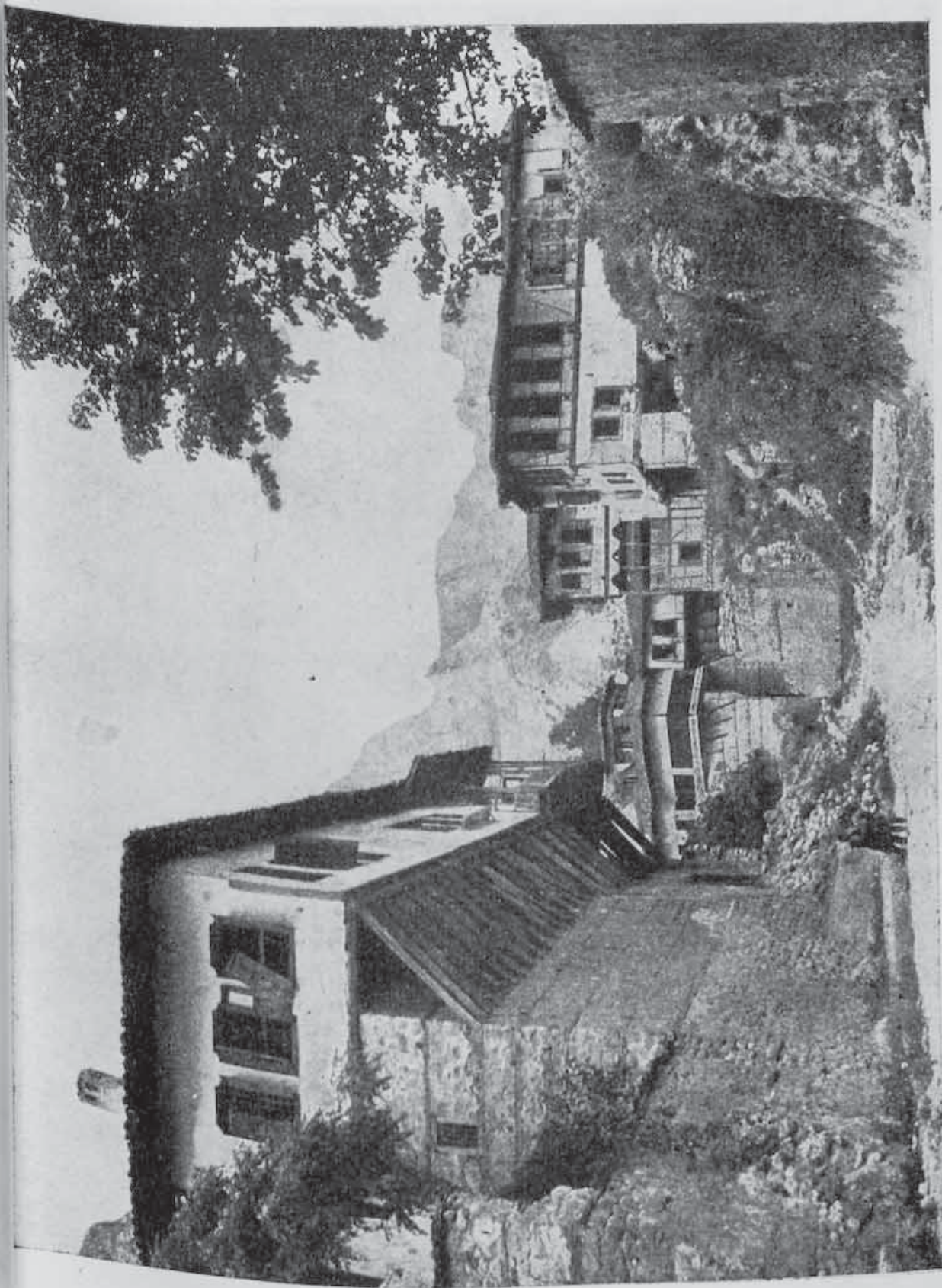

Къмъ статията „Въ полуразрушения Меликъ“

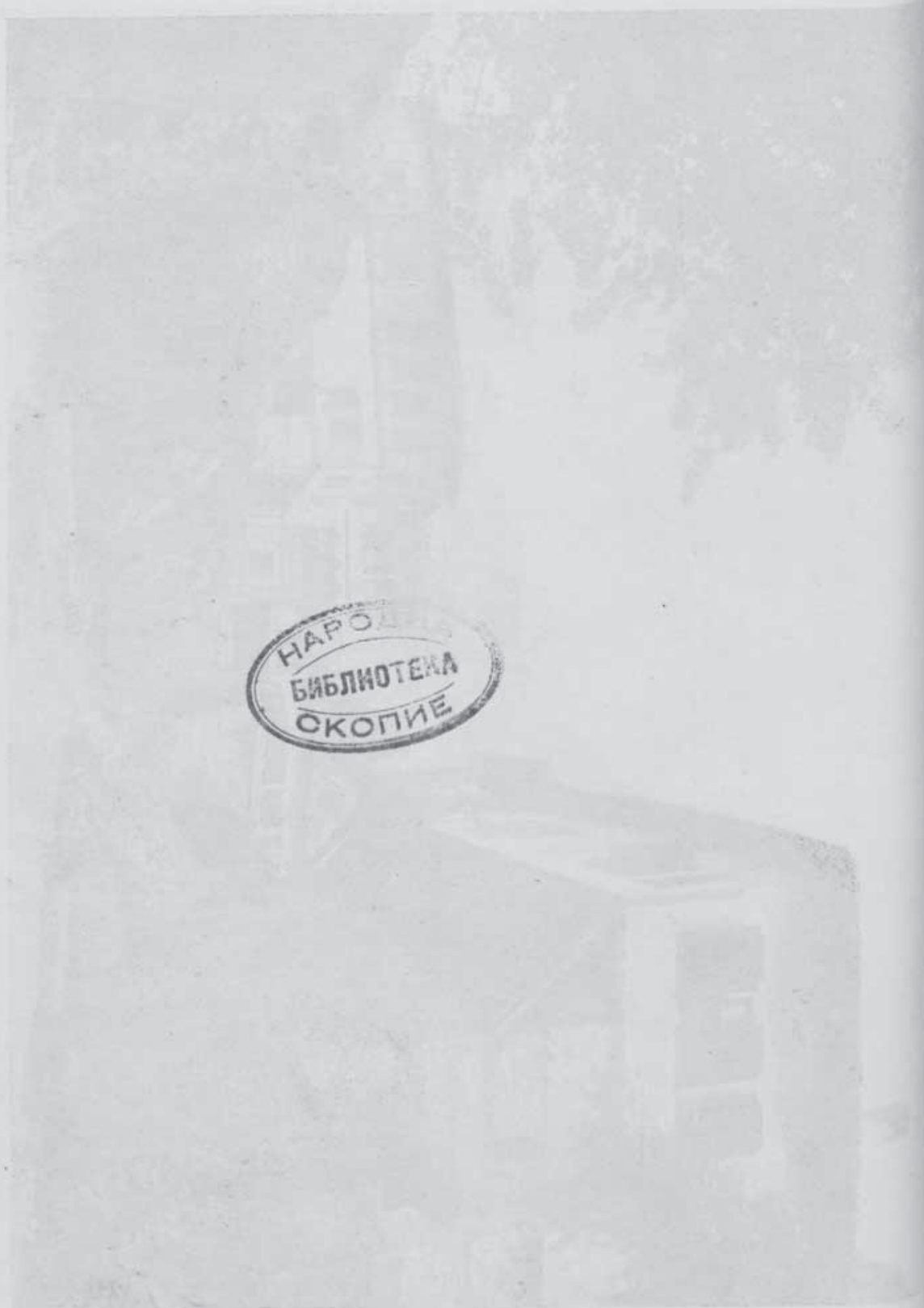
Копия с оригинала по архивному номеру.

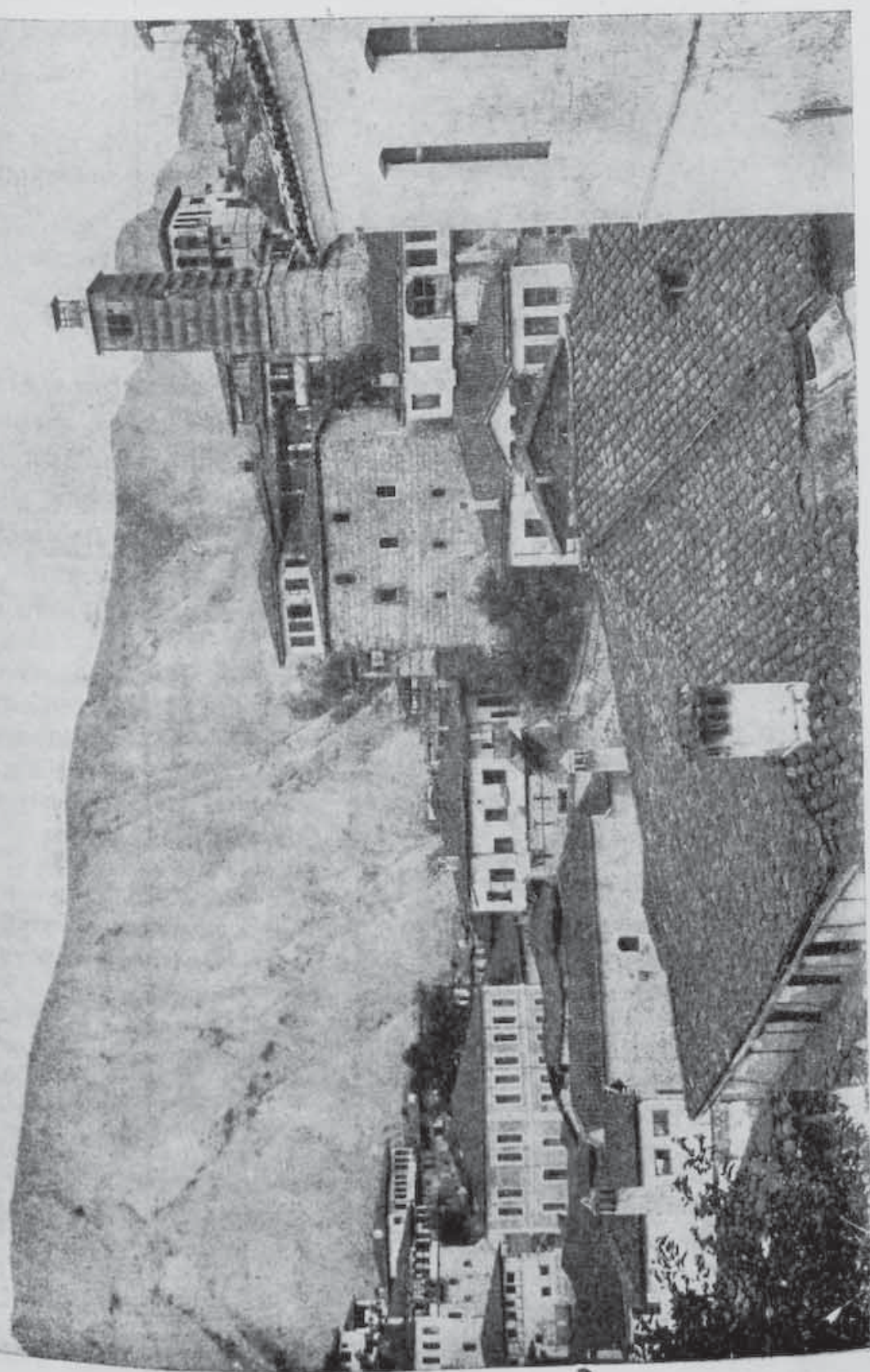

Къмъ статията „Въ полуразрушения Мелникъ“

Копия сличена с оригинала и верна,

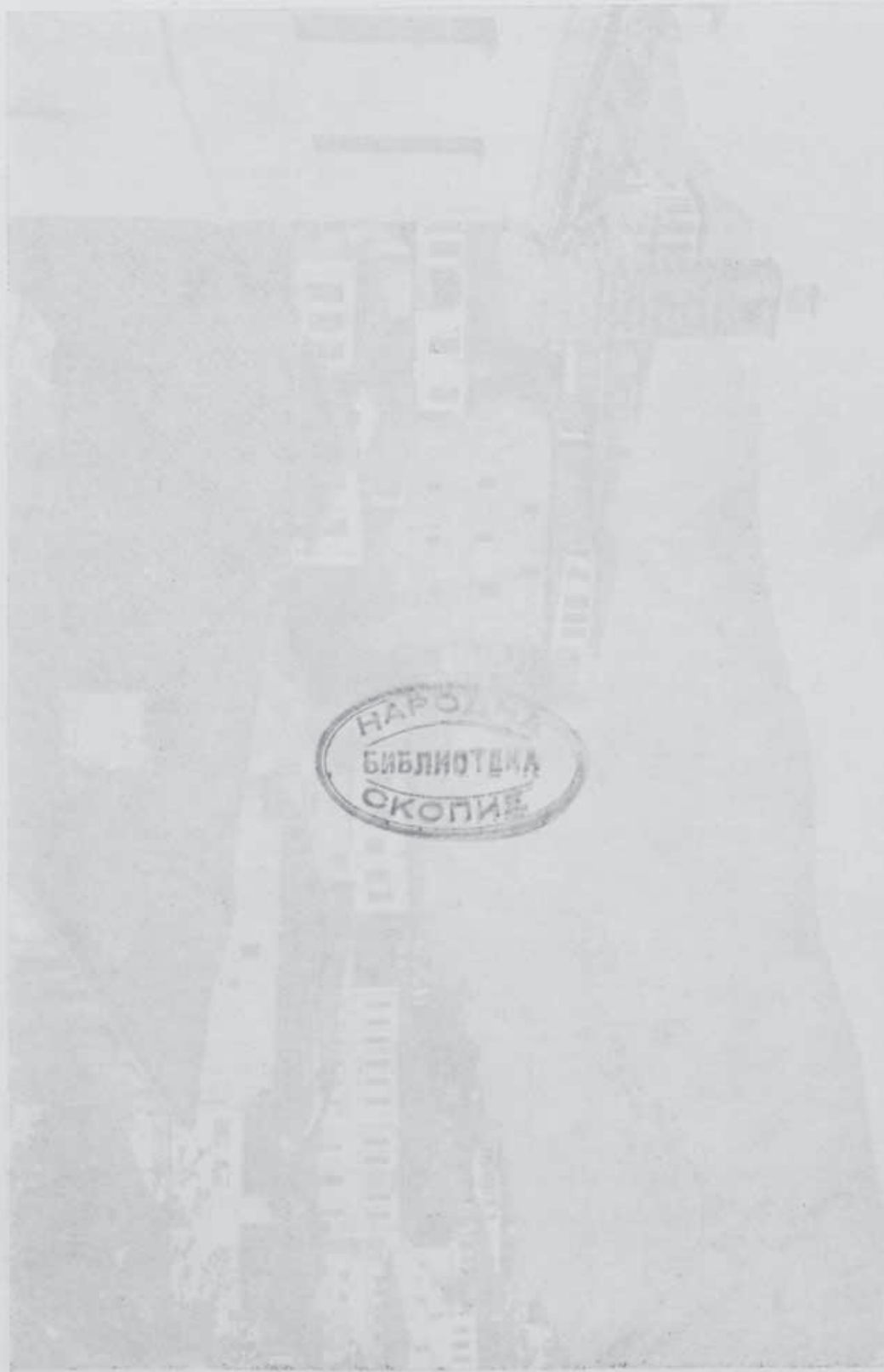

НАРОДНА
БИБЛИОТЕКА
ОКОПИЕ

Към статията „Възползувадения Мелникъ“

Улица Свободы в Скопье

Г.

за
lit
ве
к
от
ко

за
ми
ни
от
б
В
п
на
к

в
а
(
р

о
н
д
н
н
г
т
с
з

Г. Вестителѣвъ.

ГРАДЪ ВОДЕНЪ.¹

I. Описание и население.

Пътътъ, който води отъ българското село Острово² за Воденъ, минава по стария Егнатиски римски пътъ (*via militari Egnatia*), въ продължение отъ три часа, между клоноветъ на планининитъ Ниче и Дурла, по посока отъ западъ къмъ изтокъ. Между тия два планински клона се образува отъ Острово до Воденъ една тѣсна продълговата долина, която отначало се разширява, а по срѣдата си има форма

¹ Отдавна бѣхъ обещалъ на воденци да издамъ своитъ бележки за г. Воденъ и Воденско. Но поради тежкитъ обстоятелства, които сложиха щастието на живота ми, неможахъ да изпълня това си обещание. Сега, следъ нѣколкогодишно мое отсъствие, като се намерихъ отново между своитъ приятели, рекохъ да изкарамъ изъ моята разбъркана архива ония бележки, които ми се видѣха най-интересни за Воденъ, като си запазвамъ правото при сгодно за мене време да сгруппирамъ и останалитъ си бележки, та да издамъ едно пълно описание на Воденъ и Воденско съ орографията и хидрографията му и съ нѣкои други бележки, каквито имамъ. Авторътъ.

² Острово, заселено недалеко отъ едноименното езеро, къмъ североизточната му частъ, станция на желѣзницата Солунъ—Битоля, и административенъ центъръ въ турско време на едноимена нахия (малка околия) припадаща къмъ Воденската каза (околия). По подробно за него описание ще дадемъ на отдѣлно мѣсто.

Отъ Острово пътятъ за Битоля минава презъ равнината на с. отъ езерото и презъ планинската мѣстность покрай южнитъ предпланини на Ниче, после презъ седловината при с. Горничево, водораздѣлътъ между островския и битолския басейни, спуска се къмъ с. Баница ($11\frac{1}{2}$ ч.), отъ гдето по шосе се повръща къмъ с. з. по източния край на Леринската равнина, и по-нататъкъ презъ една възвишеностъ, която отдѣля последната отъ Битолската равнина и при с. Секулево по мостъ презъ едноименната рекичка и по равнината достига до Битоля. Растоянието отъ Острово до Горничево е 5 часа, а отъ Горничево до Битоля — 10 часа. А растоянието отъ Солунъ до Битоля е $35\frac{1}{2}$ часа.

на стѣсненъ басейнъ, въ чийто край се простира малкото блатисто Нисиско или Теовско езеро, и подиръ презъ селото Владово се стѣснява. Тука презъ самото село тече рѣката Вода, която извира отъ Ниче и пада шумно отъ педесетъ метра височина въ живописенъ водопадъ. По-нататъкъ пѣтьтъ следва презъ разкошни градини, лозя и малки морави, които отъ западъ украсяватъ града. Предъ самия входъ на града се образува една прекрасна и прочута мѣстность, наричана Чинарлѣкъ, презъ срѣдата на която живописно тече р. Вода, а отъ дветѣ ѝ страни има редъ високи и сенчасти платани (чинари). Тази мѣстность, споредъ турския географъ Хаджи-Калфа (отъ XVII-ия вѣкъ),¹ може да се счита за една отъ най-красивитѣ въ свѣта. Тука на едно голѣмо пространство и въ форма на полукръгъ, Дурла като взима посока къмъ югъ, а Ниче като продължава къмъ изтокъ, образува се голѣма и висока тераса, върху която, на височината отъ 300 метра отъ равнината, красиво е разположенъ при политѣ на Ниче градътъ Воденъ (нѣкогашната македонска столица Едеса и Еге), при стария римски пѣтъ *via Egnatia*, на разстояние 16 часа северозападно отъ Солунъ. Кжщитѣ му сж сгушени една до друга, като че ли всичко се е стремѣло да получи изгледъ къмъ хубавата околность и къмъ шумнитѣ водопади, които буйно се спускатъ отъ една поразителна височина въ дълбоката, прилична на земенъ рай, долина, наричана Лжгъ, дето нѣкога, споредъ свидетелството на Херодота, се намирали градинитѣ на гордиеца Мидасъ, пълни съ саморасли рози, една отъ друга по-благоуханни, и Силенъ, отивайки на ловъ, билъ заловенъ отъ македонци (*Нрод.* 7, 26, 8, 138; *Евроф.* *Авѣб.* 1, 2, 8; *Curt.* 3, 12; *Abel Make-*
don. S. 112).

Отъ това високо мѣсто на Воденъ въ ясно време се виждатъ Солунъ съ морето, свещениятъ Атосъ, висовръхниятъ и снѣжниятъ Олимпъ. Мѣстоположението на града и околностьта му сж описани отъ разни именити пѣтешественици, като Hadschi Chalfa, p. 87; Pouqueville vol. 3 p. 90; Cousinery, vol. I, p. 78; Leake, vol. 3. p. 268—72; Griesebach, vol. 2, s. 83; Hahn, Reise von Belgrad n. Salon. s. 199; Tafel, Tesselon. p. 308—9, Egnatia, p. 50; B.

¹ Hadschi Chalfa: Rumeli und Bosna, стр. 87.

К ж н ч е в ъ: Една разх. по Солунско вж. „Книжници“ (Солунъ) 1889, кн III стр. 21—23; А. Ш о п о в ъ: изъ живота и полож. на бълг. въ вилаетитѣ; Пловдивъ, 1893, стр. 188—213; Архимандр. Антонинъ: Поѣздка въ Румелию, стр. 189; *Ami Bou é, Turquie, vol. I* p. 186; *M. Delacoulonche, Rev. d. soc. sav. IV. 649* и др., отъ които най-доброто, изглежда да е описанието на англичанина *Leake*.

Градъ Воденъ, заемайки едно такова прекрасно мѣстоположение, единствено въ Балканския полуостровъ, държи вратата на горната и долната частъ на западна Македония чрезъ образуваната тѣсна долина между Ниче и Дурла, която служи за преходъ между две равнини, Солунската и Битолската. Поради това още отъ старо време той е ималъ важно комуникационно значение. Презъ него, както казахме, е минавалъ и най-важниятъ римски воененъ пѣть „*via Egnatia*“, който съединявалъ Македония съ древния Римъ. Презъ него минава днесъ желѣзницата между Солунъ и Битоля.

Воденъ, споредъ една статистика отъ 1911, 12 год. има 11,200 жители, измежду които 6170 жители сж българи и 4340 ж. турци, а останалитѣ сж власи и цигани. Етнически гърци въ Воденъ никога не е имало, но патриаршиститѣ българи отъ гърцитѣ се считатъ за гърци, като се наричатъ отъ тѣхъ българогласни елени.

Главно занятие на жителитѣ е отглеждането на свилениѣ буби, поради което всички кжщи въ Воденъ иматъ широки прустове и широки стаи, нарочно направени за хранене на свилени буби. Друго важно занятие на воденскитѣ жители е овощарството и лозарството. Воденъ е главното мѣсто, отъ гдето Солунъ се снабдява съ плодове. Тукъ се раждатъ въ голѣмо количество череши, круши, ябълки, праскови, смокини, сливи, нарове, сирки и хубаво десертно грозде. Воденъ е и главното тържище на мегленския червенъ пиперъ. На второстепенно мѣсто идатъ другитѣ обикновени занаяти.¹

Поради голѣмитѣ водни сили, които тукъ изобилствуватъ, има изгледъ да се развие хубава фабрична промишленостъ, както вече има нѣколко фабрики за брашно, сапунъ и други.

¹ Книжници (Солунски), кн. III, стр. 21—23.

II. Старото и новото название на града.

Воденъ въ най-старо време се наричалъ и Едеса, и още тогава е билъ прочутъ по напояваната си отъ води почва. Едеса е фриго-мидийско название и означава изобилие на води. Сжщо у старитѣ се споменува и подъ името Еге. И това название има сжщото значение на първото въ отношение на водитѣ.¹ Споредъ Птолемея, Едеса и Еге били два различни града; но като мавзолей на царете и като македонски Персеполъ се именува винаги Еге и никога Едеса; и двата, казва О. Abel, трѣбва да поставимъ съвсемъ наблизно единъ до други, тъй като въ старо време градътъ се продължавалъ дори до по-долната долина; по-нататѣкъ сжщиятъ авторъ, като продължава, казва, че канарата била естествениятъ акрополъ (укрепление) и поставя Едеса въ долината и споредъ Птолемея малко по-наизтокъ, а Еге върху планината. И въ прибавка на всичко това казва, че тука е била люлката на македонската сила; въ чистия планински въздухъ на това мѣсто е крепнѣлъ младиятъ народъ, и всѣки неговъ погледъ примамливо е поставялъ предъ очитѣ неговитѣ надежди и молитви. Върху канарата на Еге имали гнѣздото си орлитѣ, които съ крилата си щѣли нѣкога да обгърнатъ половината свѣтъ, което и стана при Александра Велики.

За българското название Воденъ, дадено на града още презъ срѣднитѣ вѣкове и което е преобладавало до сега, привеждаме тука нѣколко авторитетни мнения, измежду които на първо мѣсто на грѣцкия македонологъ Димица, който казва: „третото название (новото) Воденъ (освенъ Едеса и Еге) нищо друго не означава на български, освенъ каквото означаватъ дветѣ стари имена на грѣцки, сиречъ мѣсто съ изобилни води; това име е дадено отъ заселилитѣ се презъ срѣднитѣ вѣкове тука жители българи, които и рѣката, която минава презъ него, нарекли Вода; отъ тази епоха, тия нови жители, като се установили на това мѣсто окончателно, наложили му и омразния си езикъ (*καὶ τὸ γλωσσάριον αὐτῶν*), и по този начинъ старото название отстѣпило на новото, което

¹ Вж. Хомеръ Ил. 13, 21, Одис. 5,381; Hesych, въ думата *αἴγες* (егесъ), която у дорийцитѣ означавала вълни; сродни на тази дума сж латинската aqua и у германцитѣ Aachen (Aix), по аналогия на които Aquae и Aachen се образувало и името Еге.

е преобладавало презъ всички по-нататъшни вѣкове, презъ които отъ византийцитѣ се споменува като градъ укрепенъ съ стѣни и съ кули голѣми, като е билъ чрезъ тѣхъ непристъпенъ за неприятелитѣ.¹ Отъ византийскитѣ писатели привеждаме Кедрина,² който споменува българското название на града: „Крепость Воденъ, разположена върху отвесна канара, презъ гдето пада водата на Островското езеро; тази вода подъ земята тече и тамъ се скрива. «(Φρούριον δὲ τὰ Βοδινὰ ἐπὶ πέτρᾳ ἀποτόμου κείμενον, δι' ἧς καταρρέει τὸ τῆς λίμνης τοῦ Ὀστρούβου ὕδωρ, ὑπὸ γῆς κατόθεν ῥέον ἀφανῶς, καὶ κεῖσε ὑποδύμενον») Отъ което мнение на Кедрина за течението на водитѣ тукъ, както и отъ едно друго привеждано по-късно отъ Кантакузена (*Καντακουζ.* 2,453.) относно воденскитѣ води, Grisebach (В. 2. S. 101) прави своитѣ научни заключения и дѣли физическата история на Воденската долина на три периода: 1) подземното течение на водитѣ до 12-ия вѣкъ, 2) разширението на езерото дори до града отъ 13-ия до 15-ия вѣкъ и 3-о сегашното състояние на водитѣ.

Отъ новитѣ писатели за българското название на града Воденъ привеждаме за любопитство само нѣколко или ония, чиито цитати случайно ни попаднаха на ржка:

Tafel Thessal. p. 308, not. 22 „Edessamque ab hodiensis Bodinis s. Vodinis (bulgarice a bona aqua sic dictis) reapse non differe, sequens tractatio in clara luce collacabit“. Cousinery Voy. vo. 1, p. 75 „jusqu'à Edessa ou Vodina. Les Bulgares ont ainsi nommé cette dernière ville, à cause des belles eaux qui se précipitent en cascades dans la plaine“. O. Abel p. 114. „Wie also heute dem bulgarischen wort Boda, wasser auch im Alterthum von ihrer Wasser fülle Aegae“. Falmerayer, Alban. 3. Abth. p. 21. „Hauptstadt Woden, vo weiland in einer lachenden, cascaden reichen Landschaft das alte Edessa stand.“

II. Исторически прегледъ на гр. Воденъ.

Относно древната история на Едеса за жалость малко се знае до днесъ, защото отъ гръцкитѣ историци нито Херодотъ, нито Тукидитъ го споменуватъ. Споредъ издирванията на О. Abel (с. 128) градъ Едеса, столицата на областта

¹ *Δήμιττα, Αρχαία γεωγραφία τῆς Μακεδονίας, ἡρώς δεύτερον* p. 26.

² *Κεδρην.* 2,453.

Иматия, първата люлка на старото Македонско царство, е най-древния градъ на Македония и е съществувалъ преди Карана, при когото 814 год. пр. Хр. е билъ завладѣнъ и направенъ столица. Отъ негово време тоя градъ се споменува и подъ названието Еге, отъ укрепеното селище, основано отъ него върху канарата на източното планинско подножие, гдето се намира сега частъ отъ града Воденъ. Еге е служилъ за преградие или укрепление на столицата Едеса, считалъ се и мавзолей или гробница на македонскитѣ царе. Градъ Едеса е останалъ като македонска столица до царуването на Архелая (413—399 г. пр. Хр.), който премѣстилъ столицата си въ гр. Пелла, въ областта Ботиея, недалеко отъ сегашния гр. Енидже, за да бжде по-близо до морето и да може да се възползува отъ хода на междуособнитѣ войни между гръцкитѣ републики и за тѣхното по-лесно завладѣване, което и стана при Филипа и неговия синъ Александъръ Велики.

И следъ премѣстването на столицата въ Пелла, Едеса или Еге останалъ единъ отъ най-хубавитѣ градове на Македония, единъ видъ огнище на държавата и свещена резиденция на царетѣ. Тука въ Еге-Едеса македонскиятъ царъ Филипъ билъ убитъ въ надвечерието на похода си срещу Азия, когато при най-голѣмъ блѣсъкъ извършвалъ свадбенитѣ тържества на дъщеря си съ епирския царъ.

Градъ Едеса при наследниците на Александъръ Велики и особено при Антигона (274 г. пр. Хр.) е претърпѣлъ много нещастия отъ войната съ епирския царъ Пиръ, отъ чието наемни войници келти били ограбени градътъ заедно съ скъпоценноститѣ въ царскитѣ гробници, които били разровени, и коститѣ на мъртавецитѣ най-неблагодарно разхвърлени на горе на доле.

Презъ началото на римското владичество, което почва отъ 147 г. пр. Хр., градъ Еге-Едеса е билъ подъ владѣнието на римския сенатъ. Тигъ Ливий го споменува за единъ отъ виднитѣ градове (*nobilis urbs*). При междуособнитѣ цивилни войни на римскитѣ триумвири за завзимане властта въ държавата и за господството надъ свѣта, Едеса, намирайки се на главния пжтъ (*Via Egnatia*), служелъ е като мостъ за преминаване отъ едната страна къмъ другата. При първата междуособна война военниятъ станъ на Помпея се намиралъ близо до Едеса въ гр. Беръ (*Βέρροια*—Бероя). Градоветѣ Еге-Едеса,

Солунъ, Пелла и Беръ, понеже се намирали на пътя, презъ който минавали римскитѣ войски, били обявени за свободни и за нѣколко време императорски, но въ началото на царуването на Октавия Августа Едеса е станалъ пакъ сенатски, което е траяло до царуването на Тиберия (15 години следъ Христа). Тогава следъ едно оплакване отъ страна на македонцитѣ до Тиберия срещу изнудванията и грабежитѣ на разнитѣ римски чиновници, той пакъ е станалъ императорски и между друго многобройнитѣ тежки данъци се намалили. Но въ 44 г. следъ Хр. Императоръ Клавдий пакъ е повърналъ на сената областитѣ Македония и Ахаия (Гърция).

При императоритѣ, особено при Галиена (252 г. сл. Хр.) гр. Едеса е пострадалъ отъ навлѣзлитѣ въ Македония презъ Илирия и презъ Тракия готи.

При раздѣлянето на цѣлата Римска империя на четири екзархати при Диоклетиана и при Константина велики (306—336) Едеса е влизалъ въ втория екзархатъ (Илирия съ Македония). При Диоклетиана Едеса се намиралъ подъ властта на неговия съуправителъ Галерия, а при Константина Велики — на неговия роднина Далмациусъ.

По нататкъ Едеса трѣбва да е пострадалъ много отъ навлизането на готитѣ, особено на остготитѣ при императора Зенона въ 488 г., отъ двамата Теодориховци (отъ Валамира и отъ Трияревия синъ), които били на служба при византийския императоръ и разорили града съ нечувана жестокостъ. Едеса е била тогава, така да се каже, нѣщо въ роде на корпусна квартира на императорската армия. Споменуватъ се отъ историцитѣ имената на генералитѣ Сабиниянъ, Филоксенъ и Онулфъ (очевидно готъ) и още единъ висшъ сановникъ на име Адамантий като императорски намѣстникъ на цѣлиятъ Илирикъ, който временно е живѣлъ тукъ, и изглежда по такъвъ начинъ, че Едеса е билъ тогава значителенъ и вѣроятно укрепенъ градъ. Като такъвъ ние го срещаме и по-нататкъ при Самуиловитѣ войни и при превземането на града отъ сръбския кралъ Душанъ.

Отъ VI вѣкъ нататкъ гр. Едеса трѣбва да е пострадалъ много отъ навлизанията на разни народи, като хуни, славяни, анти (при Юстиниана, 527—565 г.), особено по-нататкъ отъ славянитѣ, придружени отъ българитѣ, които оставатъ за постоянни негови жители и името му преименували

въ Воденъ, което име отъ IX вѣкъ почва официално да се споменува и отъ нѣкои византийски писатели.

При царуването на Никола, както и при неговия синъ царъ Самуилъ, въ Воденъ е ималъ своя замъкъ войводата Драгшанъ. Воденъ за малко време е билъ и столица на Западното българско царство и седалище на българския патриархъ. При царя Самуила, чиято държава се простирала на югъ до Бѣло море, около Воденъ сж се водили най-ожесточени сражения между византийци и българи. Въ време на тия войни, Воденъ презъ 1003 г. преминалъ въ ржцетъ на византийцитъ следъ една силна съпротива и следъ като, както казва Скилица, самъ царъ Василий взелъ лично участие въ обсадата. Всички заробени Василий преселилъ въ Волеросъ,¹ а войводата Драгшанъ, къмъ когото той се показалъ особено милостивъ, оставилъ да живѣе въ Солунъ и го оженилъ, споредъ Скалица, за дъщерята на началника на перибатеритъ² на църквата Св. Великомжченикъ Димитри, патрона на гр. Солунъ, отъ която гъркиня, макаръ и да ималъ нѣколко деца, се опиталъ на 3 пжти да избѣга, „подбуденъ, споредъ Schlumberger, отъ дивата любовъ къмъ свободата, характеристична за всички тия български ратници;“ на третия пжтъ уловенъ билъ по заповѣдъ на царя и забитъ на колъ.³ Такива били юначеството и неукротимата енергия на тоя младъ народъ,

¹ Това мѣсто Schlumberger еднѣжъ опредѣля върху двата брѣга на р. Марица, къмъ вливането на тази рѣка въ Бѣло море (L'Épopée Byzantine, t. II, p. 223), а другъ пжтъ, както се вижда въ изложението по-нататкъ, къмъ долна Струма.

² Cedrenus, II, 454. Мжчно е да се опредѣли, въ какво се е състояла тази служба на перибатеритъ.

³ „Draxan, le commandant bulgare de Vodhena, homme de guerre consommé, obtint du basileus la permission de vivre à Salonique. Basile, toujours prompt à l'indulgence pour le courage malheureux, le maria, raconte Skylitzés, à la fille du chef des péribataires de l'église de Saint-Démétrius l'Athlophore, ainsi qu'on désignait d'habitude le glorieux mégalomartyr patron de cette cité. Cette épouse grecque donna deux enfans à Draxan. Plus tard, ressasi, lui aussi, par cet amour sauvage de la vie libre qui semble avoir été la caractéristique de tous ces guerriers bulgares il s'enfuit, abandonnant probablement sa nouvelle famille. Lui aussi fut repris. Il eut encore deux enfans de sa femme, puis, incorrigible, se sauva derechef dans sa chère Bulgarie. Une troisième fois on le ramena prisonnier. Cette fois le basileus exaspéré le fit empaler (Schlumberger, L'Épopée Byzantine, seconde partie, Paris, 1900 p. 224—225).

твърдъ и гордъ, такава е била страстта, която той е хранилъ къмъ своята свобода, казва Schlumberger, щото тази последна частъ отъ борбата трѣбваше да продължава още 15 години, докато вратътъ на последния български боляринъ билъ прегънатъ подъ тежкия кракъ на ромейския царь.¹ Подиръ малко, градътъ отново преминалъ въ ржцетъ на българитъ. Неговото многобройно население, разказва Скилица, бѣ се възбунтувало срещу императорското управление, вѣроятно следъ като избило, или поне изгонило византийския гарнизонъ сигурно въ следствие на нѣкакво предателство.

Следъ смъртта на Самуила (1014 г.), още презъ първитѣ хубави дни на пролѣтъта отъ год. 1015, Василий, следъ като си починалъ въ Солунъ отъ боя при Бѣласица, обсадилъ метежния градъ съ най-голѣма сила, щото неговитѣ защитници били скоро принудени да се предадатъ безусловно. Единъ силенъ грѣцки отрядъ билъ оставенъ въ Воденъ. Въ тоя случай, за да се избегне повтарянето на подобни инциденти, които толкова закѣснѣвали общото умиротворение, жителитѣ на нещастния градъ били вкупомъ заточени въ приморския кантонъ Волеронъ, (*Βόλερον*) при долна Струма, който бѣ вече далъ прибѣжище на толкова много победено население още отъ началото на тази страшна война.² После, за да възпре по-нататъшни български нахѣлтвания въ тѣзи страни, царъ Василий заповѣдалъ да построятъ въ защита на мрачния тѣсенъ проходъ, при изхода на който се намира гр. Воденъ, две силни укрепления (кастра), едното при самото дефиле, съ характеристикното име „Кардия“ (сърце), а другото „Св. Илия,“ вѣроятно поради нѣкаква черква или нѣкакъв мѣнастиръ тука на близо въ честь на „Св. Илия,“ този светецъ отъ Ветхия Заветъ, толкова почитанъ отъ византицитѣ. Следъ това Василий се възвърналъ изново при своята главна квартира въ Солунъ.³ Въ края на 1017 год.,

¹ „Telles étaient la bravoure, l'indomptable énergie de ce peuple jeune, rude et fier, telle était la passion qu'il professait pour son indépendance, que cette dernière partie de la lutte devait durer quinze années encore avant que la nuque du dernier archonte bulgare eût ployé sous le pied pesant du basileus de Roum (G. Schlumberger, *ibid.* p. 226).

² Виж. бѣл. 1-а отъ предната страница.

³ ... dès le printemps de cette nouvelle année 1015... Dès les premiers beaux jours, Basile, qui avait très certainement passé le reste de l'hiver à Salonique, dut en hâte faire reprendre les armes à ses trou-

безпощадниятъ водителъ срещу българитѣ нареченъ българоубийца, прекаралъ на почивка тука.

Въ края на XI-ия и въ началото на XII-ия в. (1096—1101) Воденъ се споменува отъ лѣтописцитѣ на I-ия кръстоносенъ походъ, който е ималъ своя маршрутъ презъ *Via Egnatia*.¹

Въ началото на XII-ия в. Воденъ за малко време е влѣзълъ въ владѣнията на Солунското кралство (подъ Бонифация Монферата), следъ чието унищожение императоръ Йоанъ II Ватацесъ го отстѣпилъ на экс-императора Теодора (Ангела Комнена), но следъ малко му го отнелъ, поради тайното му съучастие въ войната на Михаила (неговъ внукъ) противъ императора.

По-късно Воденъ билъ завладѣнъ отъ сърбитѣ, при Стефанъ Душана (1342), но следъ 13 години (1355) тия страни минали отново подъ властта на византицитѣ.²

При царуването на Султанъ Мурадъ Худавендикяръ Воденъ билъ завладѣнъ отъ турцитѣ, отъ пълководеца Тимурташъ паша въ год. 1382.

pes. Il s'agissait de reconquérir la forte place de Vodhëna, l'ancienne Edesse des rois de Macédoine, enlevée par les Grecs, on se le rappelle, en l'année 1003 et qui venait de leur échapper à nouveau. Sa nombreuse population, raconte Skylitzès, s'était soulevée contre le gouvernement impérial, probablement après avoir massacré, pour le moins chassé la garnison byzantine, certainement en suite de quelque trahison.

Le chroniqueur, comme toujours, ne donne aucun détail. Il dit seulement que Basile attaqua la ville rebelle avec la dernière violence et que ses défenseurs furent bientôt contraints de se rendre à merci. Pour éviter le retour de pareils incidents, qui retardaient d'autant la pacification générale, les habitants de la malheureuse cité furent en bloc déportés dans ce canton maritime de Voléros sur le bas Strymon qui avait donné asile, déjà à tant de populations vaincus depuis le commencement de cette terrible guerre. Puis, pour empêcher à l'avenir de nouvelles incursions bulgares en ces parages, le basileus fit construire, pour la défense de la sombre et étroite passe au sortir de laquelle Vodhëna est bâtie, deux forts kasta. Il donna à l'un construit en plein défilé le nom caractéristique de Kardia, à l'autre celui de Saint-Élie, probablement à cause de quelque chapelle ou monastère du voisinage, bâti en l'honneur de ce grand saint de l'ancien Testament si vénéré des Byzantins. Puis Basile regagna une fois de plus son quartier général de Salonique. (Schlumberger, *L'Épopée Byz.* Sec. partie, Paris, 1900. p. 352—354).

¹ P. Matkovic, *Putov. po Balk. pol.*, Rad. XLII, p. 88 и 95. *Notitiae episcopatum*, 12, 83, ed. Parthey, p. 241.

² Cantacuz. *Hist.* ed. Bonnae, III, p. 120—129.

Презъ кърджалийско време и при Али паша янински, Воденско, Берско, Костурско и Коженско се управлявали отъ общъ вилаетски коджа-башия, назначаванъ съ султански ферманъ. Последниятъ такъвъ е билъ Тръпко Чалъкътъ, род. отъ Воденъ, до гръцкото възстание (1821).¹

Борбитѣ, които предшествували гръцкото възстание отъ 1821 г., както и самото гръцко възстание противъ турския яремъ, били посрещнати съ голѣмо съчувствие въ Воденъ и околията му, както на всѣкжде въ Македония и по цѣлия Балкански полуостровъ. Отъ тукъ сж излѣзли борцитѣ: храбриятъ Карамидо, отъ с. Ошляни (съсипано при Негушкото възстание) и Константинъ Бино отъ Воденъ. Дѣйността на тия хора, както и на други такива отъ близки на Воденъ околии, казва Колокотронисъ, била такава,² щото Портата, безсилна да ги унищожи, трѣбвало е да влезе въ споразумение съ тѣхъ и да припознае тѣхното арматолство, или съ други думи да признае села свободни почти на всѣкжде въ Македония.³

Тукъ българскиятъ родъ на Държиловци, който живѣлъ около Воденъ и Острово и който възстаналъ още при Али-паша янински, принуденъ билъ да изгори своя главенъ пунктъ с. Държилово и да се изсели.⁴

Относно какъ охотно българитѣ отъ тия мѣста се притичали въ борбата противъ турцитѣ, свидетелствува една българска народна пѣсенъ, която чухъ да се пѣе на една свадба при учителствуването ми въ гр. Воденъ презъ учебната 1887/88 година и отъ която привеждамъ тукъ запомненія куплетъ:

¹ Синъ на Тръпко Чалъка е билъ Тръпче Стояновъ, виденъ и заслужилъ българинъ, тестъ на Георги Кандиларовъ, дългогодишенъ директоръ на Солунската българска м. гимназия, а сега пенсионеръ. Братъ на покойния Тръпче е Андрей Стояновъ, бившъ квесторъ въ I Вел. Учред. Нар. Събрание, бившъ губернаторъ видински и варненски.

² Colocotronis: La Macédoine, Paris, Berger-Levrault, 1919, 8-о р. 331/332.

³ Ibid.

⁴ Иречекъ: Исторія Болгаръ, стр. 679; Верковичъ, Описаніе быта Болгаръ, населяющихъ Македонію, Москва, 8-о 1868, стр. 28—30, 31 и прод. 45. Вж. и прѣв. на български.

Що ми е милу ле маму, хемъ драгу,
 Башъ капиданъ ле маму да бидамъ (2)
 Въ Перишорската ле маму планина (2)
 Въ Караташката ле маму дулина (2)
 Надъ сидумдесентъ ле маму юнаци (2)
 Су седумъ ле маму байраци (2)

.....

Панайотъ Наумъ отъ Воденъ е взелъ участие въ възстанието, организирано въ 1822 г. въ Македония. Той и нѣкои други се събрали въ мѣнастира на с. Добра „Пресв. Богородица“, близо до гр. Беръ, гдето очаквали, споредъ обещанието на организатора на гръцкото възстание, Александъръ Ипсиланти, да получатъ муниции чрезъ единъ гръцки генералъ отъ руската армия, като решили всѣки войвода въ своя районъ да обяви революцията, и, веднага следъ пристигането на гръцката флота отъ Напилионъ, да завзематъ мостовѣтъ на р. Вардаръ, дефилето Темпи и Костурското дефиле.¹

Ангелъ Гацо отъ Воденъ взелъ участие въ негушкото възстание.²

¹ V. Colocotronis: La Macédoine, Berger-Levrault, 1919, 8-о, p. 352

² Pouqueville, III, p. 529 sq. Zinkeisen, I. p. 465 sq. Finlay I. p. 254 sq. Gervinus I. p. 378 sq., Philippides: Insurrection et destruction de Naoussa, p. 33 sq. Вж. за тѣзи цитати Colocotronis, la Macédoine, стр. 351.

Тѣзи имена на воденски герои въ гръцкото възстание, както и имената отъ цитата подъ бел. 1-а, по единъ своеобразенъ начинъ почтениятъ авторъ грѣкъ посочва за гръци, както и всичко македонско за гръцко. А пъкъ на стр. 372, покрай друго, казва, че измежду балканскитѣ християнски народи само българитѣ, като доленъ и простъ народъ, не сж се отзовали на апела за възстание на гръцкия революционеръ Ригасъ Фереосъ, апелъ съдържаенъ въ преведената на френски отъ г. Колокотронисъ гръцка народна пѣсенъ:

Bulgares, Serbes, Albanais, Grecs,
 Insulaires ou du Continent du même élan
 Ceignons tous l'épée pour la liberté.

Г-нъ Колокотронисъ не счита тѣзи македонски юнаци за българи и иска нѣкои други да се явятъ, кой-знае отъ кжде. Това, мислимъ, е една голѣма клевета. Ние даже по-горе приведохме и една българска народна пѣсенъ отъ Воденско, относно съ каква ревностъ презъ онова време юнацитѣ отъ Воденско, пѣйки по български (а защо не по гръцки?), се събирали на чети въ Перишорската планина и Караташката долина (мѣста около г. Негушъ), за да помогнатъ на възстаналитѣ гръци християни противъ угнетителитѣ турци.

Легендарниятъ Марко Боцарисъ, или по право Марко бѣчварѣтъ, е родомъ отъ Воденъ. Той е емигриралъ въ планината Сулийо и е станалъ прочутъ въ цѣла Европа подъ грѣцкото име Боцарисъ.¹

III. Църковно-училищно и национално развитие на българитѣ въ Воденъ и Воденско.

Безъ да се знае годината или времето кога се е въвело за пръвъ пѣтъ тука християнството и се е основало първото воденско епископство, отъ църковнитѣ историци се поменува само единъ неговъ епископъ подъ име „Исидоръ най-смирени (*ἐλάχιςτος*) епископъ на едесянитѣ (*τῶν Εδессαίων*), който взелъ участие въ шестия църковенъ съборъ.“²

При царуването на Самуила въ Воденъ, макаръ за малко време, е било пренесено седалището на българскитѣ патриарси. Въ тогавашно време български патриархъ тука е билъ Германъ.³ Следъ окончателното настаняване на българскитѣ патриарси въ Охридъ и следъ утвърдението правата на Охридската българска автокефална църква отъ Василия Българоубиецъ съ хрисовулъ около 1019 г., Воденъ преминалъ подъ духовното ведомство на тази църква и подъ него се намиралъ до унищожението ѝ (1767 г.).

Отъ времето, когато е билъ Воденъ подъ Охридската българска автокефална църква, останали сж до сега нѣкои паметници, които привеждаме тукъ:

1) Единъ надписъ отъ 1619 год. на мраморенъ съсждъ за св. вода въ грѣцката митрополитска църква „Св. Богородица“:

† Δέησις τοῦ δούλου τοῦ θεοῦ Ἀγγελάκη καὶ μέγα λογοθέτα τῆς αὐτῆς (πρώτης) Ἰουστινιανῆς καὶ πάσης Βουλγαρίας ἔτους ζοκῆ Δίμος. († Моление на божия рабъ Ангелаки, великъ логотетъ

¹ „Un de ces Slaves, Botchar, né à Vodena, émigré au mont souliou, est devenu célèbre dans toute l'Europe sous le nom grec de Botzaris“ Cyprien Robert: Les Slaves de la Turquie, p. 202, вж. Colocotronis, la Macédoine, стр. 374; Иречекъ, История Болгаръ, стр. 679, вж. и българския преводъ стр. 660.

² Δήμιτος Α., Δοξαία γεωργαία τῆς Μακεδονίας, μέρος δεύτερον Ἀθήνησι, 1874, стр. 33.

³ Голубинскій, Краткій очеркъ исторіи правосл. церквей, Москва, 1871, стр. 39. гдето се споменуватъ две имена Германъ и Гавриилъ.

на Първа Юстинияна и цѣла България. Година 7127. Димо)¹.

2) Надписъ отъ 1659 год.. на сребърнитѣ кори на евангелието, пазено въ гръцката митрополия:

Воскресеніе Христово снѣ евангеліе . . . светомъ Ѳтанасіе ѿ Вохрища² манастире ктитор кир хачита поп Димъче и ктитор кир ниромонах Іакимъ и положише (500) драма сребро те имъ ста де-надесетъ хинаде аспре мастор Панајот ѿ Скопје и Іано ѿ Пазар и почеше нѣни дни 16 и се направи ісана кѣ дни ѿ Христово раздаство ахнѣ и Богородице представленіе

Отъ по-ново време имаме единъ списъкъ (въ олтаря на лѣво) на ктитора и спомощници на църквата Св. Врачъ. Църквата е поправена въ 1843 г.:

Μποζήν, Στοιάν, Στάις, Πέτρις, Μπίνο, Σφέτας, Μπίνας, Δήμιον, Δέλιον, Βελίκας, Ζλάτας и др.

Следъ подпадането на Воденъ подъ духовного ведомство на Цариградската патриаршия, той и епархията му се управлявали отъ гръцки владици, които немогли направо да се разбиратъ съ народа, защото не знаели български, за което нѣщо имаме свидетелство отъ края на XVIII-ия и отъ началото на XIX-ия в., отъ учения френець Кузинери.³

Воденската епархия, на западъ отъ Солунъ, казва Кузинери, цѣлата е населена съ българи (. . . diocèse peuplée entièrement de Bulgares). Ето защо „всички архиепископи, които дохождатъ въ Воденъ, ако и гърци по народность, казва той, сж принудени да научатъ български езикъ; тѣхната епар-

¹ По преписа у Милюкова (стр. 226 и 227 отъ кн. Български старини изъ Македония, събрани отъ Йорд. Ивановъ, София, 1908), Вж. и за другитѣ по-нататъшни преписи на старини въ сжщата книга.

² Вохрища = Въдрища въ Пазарската кааза (Пазаръ = Енидже-Вардаръ). Вж. книгата Български старини изъ Македония, събрани отъ Йорд. Ивановъ, София, 1908 г., стр. 226 и 227. По преписа у Милюкова.

³ Кузинери е билъ добъръ познавачъ на южна Македония: той е служилъ като канцлеръ въ френското консулство въ Солунъ презъ 1773 и 1779 г.; отъ 1786—1793 г. билъ титуляренъ консулъ въ Солунъ и най-сетне въ време на реставрацията отъ 1815 г. заелъ пакъ сжщата длъжность. Тогава именно отново е обиколилъ южна Македония и написалъ съчинението си *Voyage dans la Macédoine par Cousinéry*, Paris 1831, 2 vol. Ще рече неговитѣ сведения отъ края на XVII сж провѣрени съ нови данни презъ първитѣ години на реставрацията. Кузинери на всѣкжде се явява горещъ елинофилъ, но въ този случай е много безпристрастенъ спрѣмо българитѣ. (Вж. Йорд. Ивановъ, Българитѣ въ Македония, II изд. София, 1917 год. стр. 204).

хия се състои отъ 100 села и повече, чиито селяни говорятъ само тоя езикъ, а сжщо така и турски. Българскитѣ жени знаятъ само матерния си езикъ. И тъй, ако архиепископътъ знае да говори само турски и гръцки, той, при своитѣ обиколки, би билъ приетъ съ по-малко почести и приходитѣ му би били много по-незначителни".¹

Воденъ и околията му иматъ важенъ дѣлъ въ българското народностно движение. Отъ околията на тази стара българска столица сж произлѣзли Кирякъ Държиловичъ, който въ 1851 г. основалъ въ Солунъ българска печатница; Георги Динката, основателятъ на първата българска община въ Солунъ; Славка Динкова, която въ собствената си кжща откри въ 1867 г. първото българско девическо училище въ Солунъ.²

Българскиятъ църковенъ въпросъ се е появилъ въ своя разгаръ въ Воденъ въ 1863 год. при митрополита Никодима. Най-главенъ дѣецъ и водителъ на българитѣ въ онова време тукъ е билъ Георги Хаджи Гоговъ, който въ собствената си кжща е направилъ български параклисъ и българско училище; той въ 1871 година е присжтствувалъ и като представителъ отъ страна на воденскитѣ и ениджевардарскитѣ българи въ Българския народенъ църковенъ съборъ въ Цариградъ.³

Горещото желание на воденскитѣ българи и характерътъ на тогавашния гръцки владика Никодимъ ясно се изтъкватъ въ една дописка отъ Воденъ, написана на македонски говоръ и печатана въ брой 26 отъ 1867 г. на цариградския вестникъ „Македония“, гдето между друго въ дописката се казва:

„Бугаритѣ на Македоніѣ сакатъ езикотъ си въ църквите, сакатъ сколина (т. е. школи, училища) и за да поддър-

¹ „Tous les archevêques qui se succèdent à Vodéna, quoique Grecs de nation sont dans l'obligation d'apprendre la langue bulgare; leur diocèse se compose de plus de cent villages, dont les habitants ne parlent que leur langue maternelle. Or, si l'archevêque ne savait parler que le turc et le grec, il recevrait, dans ses courses annuelles, moins d'hommage publics, et ses revenus seraient beaucoup moins considérables Ibidem I, 77, вж. Йор. Иван. Бълг. въ Мак. II изд. 1917, стр. 205.

² Ministère des Affaires Etrangères: La Question Bulgare et les Etats Balkaniques, Sofia, 1919, p. 73.

³ Ibid и А. Шоповъ: Изъ живота и положението на българитѣ въ вилаетитѣ, Пловдивъ, 1894, стр. 201—203.

жатъ тыя сакатъ еднороденъ Бугаринъ владика, защо дори до овой сахатъ не салде гръцки владицы имахъ туку и фанатицы и терачи (т. е. гонители) на езикотъ, както г-нъ Никодимъ, той що повеке отъ два милиони гроша во малко казандиса отъ Бугаритѣ и за дарба имъ остави молепцуваніето на уніятството, а да се тресатъ още кутрытѣ попове да употребатъ, баремъ по-проститѣ, на литургіѣтъ Бугарскы, и що велѣжъ? нито едно „Господи помилуй“ треска го хващаше Г-нъ Никодима кога го слушаше“.¹

Отъ българската община въ градъ Воденъ запазени сѣ два печата, чиито факсимилета виждаме въ книгата на г. проф. Й. Ивановъ,² единия печатъ съ надписъ „Българска Община, 1870 г.“, а другия „Българска Църковна Община, 1870 год.“.

За стѣснителното положение на българското население въ българско просвѣтително отношение срещаеме нѣколко интересни бележки у архимандрита Антонина, настоятеля на руската цариградска посолска църква, който презъ 1862 год. е миналъ презъ Воденъ.³ Ето извлечението: . . . „Отъ церквей мы перешли въ школу. . . Все преподаваніе въ нихъ идетъ по гречески. Алфавитарій у всѣхъ на языкѣ, обѣ азбукѣ помиму нѣтъ. Кто би осмѣлился подумать, а особенно заговорить о ней, тотъ рискнулъ бы попасть на замѣчаніе сперва у владыки, а потомъ и у мудира, а затѣмъ и у паши областного и далѣе, гдѣ слѣдуетъ. . . Извѣстный Болгарскій патріотъ и школьный учитель Іорданъ за подобные беззаконные и мятежническіе помыслы не такъ давно попалъ въ тюрьму, и хорошо, что отдѣлялся одною ссылкой въ Діарбекиръ, тужа, какъ слышно всего болѣе о томъ, что сидитъ праздно безъ дѣла, тогда какъ могъ бы десятки и сотни своихъ однородцевъ научить читать и писать. И это дѣлають люди, которые осмѣливаются весьма нерѣдко называть русскихъ свѣтогасителями“ (стр. 207—208).

¹ Царигр. в. „Македонія“, 1867, бр. 26, вж. докум. № 187 отъ ин. на пр. Й. Ивановъ, Българитѣ въ Македония, 2-о изд. год. 1917.

² Вж. докум. № 203 отъ ин. на проф. Й. Ивановъ: Бълг. въ Мак. 2-о изд. год. 1917.

³ Той е напечаталъ своитѣ впечатления и научни археологически изследвания въ книгата: „Поѣздка въ Румелию, 1879, изъ Румелия въ 1886.

Преди Антонина именитиятъ руски славистъ В. Григоровичъ, който е миналъ презъ Воденъ между 1844—1845, е забелезаль, какъ въ гръцкото училище тукъ се учили само български деца.¹

Сжщото стѣснително положение заварватъ и английскитѣ филантропки Ерби и Мекензи, които сжщо презъ 1863 година минаватъ презъ Воденъ и казватъ, че българитѣ неохотно се учатъ въ гръцкитѣ училища и за да се отгърватъ отъ гръцкия патриархъ гледатъ да се възползватъ отъ римско-католическото влияние, а после да намерятъ средство да се избавятъ и отъ папата.² За римско-католическото влияние въ онова време срещахме загатване и въ дописката на воденскитѣ българи до цариградския в. „Македония въ бр. 26 отъ 1877 г., която цитирахме по-горе.

До 1869 г. нѣмаме точни сведения за имената на българскитѣ учители въ гр. Воденъ. Отъ 1869 до 1870 год. българскитѣ учители въ Воденъ сж били: дяконъ Агапий—род. отъ Кюстендилъ, Димитъръ Станчовъ отъ Одринско, Търпо Яневъ отъ село Косинецъ — Костурско, Димитъръ Македонски отъ село Емборе — Кайлярско и Славка Недѣлчева (неизвестно отъ кжде).

Презъ 1870 год. въ Воденъ е имало и българско учено-любиво читалище, на чийто печатъ фотографската снимка намираме въ книгата на проф. Й. Ивановъ съ надписъ „Българско читалище въ Воденъ“, а вътре — заловени ржце съ отворена книга и дата 1870 г.³

Отъ 1871 до 1880 г. български учители въ Воденъ сж били: Славка Недѣлкова (сжщата отъ 1870 год.), Димитъръ

¹ Григоровичъ, Очеркъ путешествія по Европейской Турции — 2-е издание, Москва, стр. 93.

² G. M. Mackenzie and P. Jrby: Travels in the Slavonic provinces of Turkey — in — Europe, London, 1867, p. 37 „In Vodena and Yenidje a Greek school is foundel... One result of this anti-nationale policy is, that the Bulgarians, elsewhere so eager to learn, are in these districts listless and duel... Some of them calculate on using Latin aid to get rid of the Patriarch, and then finding means to get rid of the Pope... In Monastir the Unionists had a school, and at Yenidje they were bulding a church.“

³ Сравни и приложенитѣ фотографски снимки отъ тия Воденски печати на стр. 334 отъ книгата на проф. Й. Ивановъ, Българитѣ въ Македония — докum. № 203.

Франго отъ с. Богданци, Константинъ П. Стефановъ отъ Търново, Константинъ Маджаровъ отъ Щипъ, Траянъ Кундураджиевъ и Петъръ Ачевъ отъ Прилѣпъ, Иванъ П. Георгиевъ отъ с. Владово и Георги Ст. Поповъ отъ сѣщото село. Следъ това класнитѣ учители сж започнали да се назначаватъ съ оказанието на училищния отдѣлъ при св. Българ. Екзархия, което е траяло до Балканската война.¹ Измежду българскитѣ учители въ Воденъ—назначени отъ св. Екзархия е и пишущиятъ тия редове, който е учителствувалъ презъ учеб. 1887/88 г.

Българското народно просвѣщение продължава натакъ все повече да се развива и високо да бжде народното съзнание. За презъ 1911/12 учил. година при пълното описание на Воденската кааза ще изложимъ и статистична таблица за броя на училищата и ученицитѣ въ Воденско.

Следъ окупирането на тия мѣста отъ гърцитѣ отъ Балканската война насамъ българското народно просвѣщение престава, тъй като презъ това време всички български училища тука по най-насилнически начинъ бидоха закрити и учителитѣ изгонени.

¹ А. Шоповъ — Изъ живота и положението на българитѣ въ вилаетитѣ, Пловдивъ 1894 г.

Хр. Коцевъ.

СТРАНИЦИ ИЗЪ СПОМЕНИТЪ МИ.¹

Обискъ въ кжщи.

Главниятъ комисаръ взе десетина стражари и тръгнаха заедно съ мене. Вървя азъ напредъ като кумъ съ сватове, тръгнали да взиматъ булката. Заведохъ ги до кжщи. Пжтната врата бѣ заключена, но преди да похлопаме, главниятъ комисаръ заповѣда на 1—2-ма стражари да извикатъ мифтарина т. е. махленския помощникъ-кметъ, който живѣеше тамъ близо до насъ и бѣше грѣкъ. До като доведатъ мифтарина, азъ преживѣхъ най-страшни минути въ живота си. Тоя моментъ бѣ най-критичния и най-опасния за менъ. Предпочитахъ да ме убиятъ, отколкото да разтревожа майка си и сестра си, които така сладко и спокойно си спѣха. Намислихъ да побѣгна, нощниятъ мракъ и кривитѣ улици ми шушнѣха: „Хайде, сега му е времето! Бързай да избѣгашъ и да се скриешъ вѣнъ отъ града въ гробищата или въ нѣкоя кжща! Въ тъмното не ще могатъ да те улучатъ съ пушките си, па и до като се прицелятъ, ти ще завиешъ въ другата уличка, отъ тамъ въ третата и четвъртата, до като ти изгубятъ дирята. Съ кой умъ си тръгналъ на полунощъ да ги водишъ въ кжщи! Не знаешъ ли, че тенекето долу въ избата е пълно съ в. „Бунтовникъ“ и съ какви не противни книги и писма? Или искашъ да имашъ другари? За писмото излъга, че си го намерилъ и че не знаешъ да го четешъ, ама, като намерятъ тенекето, не ще можешъ да лъжешъ! То ще говори вмѣсто тебе и ще предаде не само тебе, а и другаритѣ ти. Искашъ ли да ги видишъ въ сжщото положение и да туришъ кръстъ на Организацията? Не е ли по-добре да пострада единъ, за да спаси всички, както направилъ Петлеш-

¹ Виж. кн. I.

ковъ въ Брацигово? Или нѣмашъ тая смѣлость да се самопожертвувашъ? Тогазъ, защо се кле? Или ще чакашъ възстание да се дигне, та тогава съ пушка на рамо да идешъ да се биешъ? Твоето възстание е сега, сега трѣбва да викнешъ смѣло: смъртъ или свобода! и да докажешъ, че си революционеръ на дѣло и да дадешъ примѣръ на тия, които кръщавахте на думи! "... Тия нерадостни мисли бѣха толкова основателни, щото и най-страшливиятъ не би могълъ да имъ се не покори. Смъртъта не ме плашеше, на-противъ — славата, ако сполуча да избѣгамъ, ме съблазняваше по-вече и дори неволно пуснахъ веднѣжъ кракъ да побегна и пакъ спрѣхъ. Надеждада, че Даме, който ме видѣ въ участъка, е побързалъ да дойде и да дигне тенекето, ме задържаше и ми говорѣше: „Стой! Не върши излишни глупости! Непременно Даме е дошълъ, казалъ е на майка ти и сестра ти, успокоилъ ги е, прехвърлилъ е тенекето и е очисти- лъ всичко въ кѣщи. Нали знаешъ, колко е той внимате- ленъ, бързъ и притресенъ за Дѣлото?“... Такива душевни мѣки е изпиталъ, навѣрно, и И. Христосъ въ Гетсиманската градина, изправенъ между живота и смъртъта. Още недо- вършилъ мислитъ си, мифтарина съ двамата стражари се за- дадоха отсреща и азъ се намерихъ по срѣдата. Невъзможно бѣше вече да мисля за бѣгане. За втори пѣтъ азъ прекло- нихъ глава и се оставихъ на благоволенieto на слѣпия случай, който бѣ накаралъ Даме да ми даде писмото и после да за- мине по край участъка, за да ме види. „Ако не е дошълъ, грѣхътъ ще бѣде неговъ“, се успокоявахъ азъ. Мифтари- нътъ, безъ когото турцитъ не влизаха въ християнска кѣща, дойде и почна силно да хлопа на портата. Ударитъ като съ нажежено желѣзо пронизваха сърцето ми и при всѣки ударъ цѣлъ трепвахъ сѣкашъ електрическа искра минаваше презъ цѣлото ми тѣло. Изново съвѣстѣта се пробуди и почна да сипе укори върху менъ. „Страшливецъ! Предателъ! Защо не побѣгна? Или мислишъ, че ще ти бѣде по-леко като зало- вятъ и другитъ? Защо се кле, не смѣешъ да умрешъ за сво- бодата на другитъ? Мерзавецъ!... И сега не е късно да умрешъ, ама не смѣешъ. По-напредъ можеше и да избѣгашъ, а сега ти остава само да побѣгнешъ, за да те убиятъ! Хайде, до като не те е видѣла майка ти, която толкова пѣти ти е казвала: „ти ли ще управишъ свѣта? Като си нѣмалъ

сърце мъжко и юнашко, що си не стоялъ миренъ, както ти майка казваше? Сега кому ще ни оставишъ, кой ще се грижи за насъ? Синъ съмъ изучвала, за да ходя на стари год. по чужди порти!" Ще можешъ ли да изтърпишъ тия майчини укори? Срамъ и позоръ!... Азъ вече не можехъ да се удържа и шавнахъ съ кракъ напредъ, но другъ единъ посиленъ гласъ ми извика и скова на мѣстото: „Стой! Не мислишъ ли, че и да те наранятъ или убиятъ, тѣ пакъ ще направятъ обиска, за който сж дошли? Сега се само съмняватъ, че си лошъ за държавата, но тогазъ ще се увѣрятъ, че си такъвъ, защото невиненъ човѣкъ не излага живота си на рискъ и ще прекопаятъ кжщата, за да намерятъ всичко скрито. Тъкмо тогава ти ще докарашъ и другитѣ въ затворъ, а ти или ще бждешъ убитъ, или ще останешъ живъ, но сакатъ. И защо? — За да кажатъ утре, че те убили турцитѣ, не защото си искалъ да избѣгашъ и спасишъ другаритѣ, а — отъ фанатизъмъ. Турцитѣ ще се оправдаватъ и ще доказватъ, че си се опиталъ да избѣгашъ и затова сж гърмѣли подире ти. Това ще потвърди и муфтаринътъ, но българитѣ нѣма да вѣрватъ дори и тебе, ако останешъ живъ и изповѣдашъ истината. Напротивъ, и тебе ще накаратъ да обвинишъ турцитѣ, за да те представятъ като жертва и мъченикъ на турската жестокость. Тогава и малката оная слава и хубаво име, за които искашъ да се пожертвувашъ, ще останатъ съмнителни. Ако пъкъ си стоишъ мирно, може и да не обърнатъ толкова внимание, а може и Даме да е дошълъ и тогазъ нѣма да намерятъ нищо“...

Всички тия доводи за и противъ минаваха съ електрическа бързина презъ изморения ми отъ напрегнато мислене мозъкъ и още не сполучилъ да туря край на недоумѣнието, портата се отвори и майка ми се показа. Ни стонъ, ни викъ не издадоха нейнитѣ майчини гърди; но забелезахъ, че тя се залюля и едвамъ се задържа и допрѣ до стѣната, за да не падне. Азъ не смѣхъ да ѝ продумамъ нищо, за да ме не подозратъ, но чувствувахъ непреодолима нужда и дългъ да ѝ кажа нѣщо, за да ѝ дамъ малко сърце, та промълвихъ презъ жби: „Не бой се! търсятъ нѣкакво писмо“...

Главниятъ комисаръ съ сватоветѣ нахлуха въ двора и се качиха да тарашуватъ. Азъ и комисарътъ влѣзохме найнапредъ въ спалнята. Тукъ малката ми 12 год. сестричка,

ученичка въ I кл., треперѣше отъ страхъ, сгушена до кревата. Сърцето ми се кжсаше отъ жалъ, като гледахъ майка ми и сестра ми — тия две безпомощни и безсилни да ми помогнатъ души, близки и мили само на менъ — души, които отъ тозъ часъ оставаха самотни, безъ едничката подкрепа, надежда и утеха, които намираха само у менъ. Кървави сълзи капѣха на тѣхнитѣ и на моето сърце, но трѣбаше да стискаме сълзитѣ си и да не имъ даваме воля да рукнатъ. Не бѣше време сега да мисля много за тѣхъ. На масата бѣ сложена вечеря, която чакаше мене. Тѣ, горкитѣ, чакали, чакали да се върна, за да вечеряме заедно, па хапнали на двенатри и си легнали. На страна отъ паницитѣ съ ястие стоеше отворенъ романътъ „Нова Земя“ отъ Вазовъ, на външната корица на който бѣ напечатана картината — единъ бѣлгаринъ яхналъ единъ турчинъ. Само тая картина бѣ достатъчна, за да ме обесятъ. Разбрахъ, че Даме не е идвалъ и студень потъ ме изби по цѣлото тѣло. Почнахъ да треперя отъ студъ, зжбитѣ ми искаха да тракатъ, но ги стиснахъ, колкото можяхъ, за да не покажа слабостъ предъ майка ми и предъ турцитѣ. За майка ми и сестра ми ми бѣше жалъ да ги не изплаша и наскърбя още по-вече, а отъ турцитѣ ме бѣше срамъ и за да не злородствуватъ. „Каквото ще да става! Рекохъ си най-последно, все едно ми е вечъ! Единъ червей помалко. И майка ми, и сестра ми сж сжщо червеи. А дѣлото, а другаритѣ, а Македония? — Смѣшни усилия и желанія на червеи!“ . . .

Комисарътъ още щомъ влезе въ стаята, покани ме да извадя всичкитѣ си книги и писма. Тѣ бѣха наредени близо до масата. Тѣ ги прибраха всички въ два човала (вресци). Особно внимание обръщаха на всичко ржкописно. Жалъ ми е само за хубавата сбирка отъ народни пѣсни, които бѣхъ събиралъ и записалъ въ Щипъ още като студентъ. Противни книги и писма нѣмаше: бѣхъ ги пречистилъ още презъ деня. Само романътъ „Нова Земя“ бѣхъ оставилъ на масата, защото още не бѣхъ го челъ. Тъкмо тая година бѣ напечатанъ. Следъ като прибраха всичко, дигнаха възглавницата на кревата ми и намериха едно малко револверче за джебъ. Прибраха и него и почнаха да връзватъ вресцитѣ. До като тѣ вършеха това и тарашуваха, устата ми пресъхна и поискахъ отъ сестра ми да ми даде вода. Мисълта ми бѣше

постоянно при тенекето: само то можеше да потвърди, че шифрованото писмо е мое и да даде право на турцитѣ да ме биятъ и мжчатъ, до като ме принудятъ да открия шифъра. Трѣбаше въ последната минута, до като още турцитѣ не сж слѣзли да търсятъ долу, да се дигне тенекето оттамъ, но кой да стори това добро за менъ? Решихъ, като връщахъ чашата на сестра ми, да ѝ пошепна за тенекето. Тя каза на майка ми, а тя, последната, веднага слиза въ избата и се помжчила да забуга тенекето въ дупкитѣ на стрѣхата подъ пода. Обаче, тенекето не се побирало, до като най-после отмалѣла да буга тежкото тенеке, изтървало ѝ се отъ ржцетѣ и паднало въ краката ѝ съ трѣсъкъ. Тъкмо подъ насъ ставаше това. Азъ като чухъ трѣсъкътъ, нова струя отъ студена вода полѣ цѣлото ми тѣло. Изтрѣпнахъ отъ ужасъ. „Може би, нѣмаше да идатъ тамъ, но сега сами имъ обърнахме вниманието и сигурно ще се затичатъ да видятъ, що е“, си казахъ. Майка ми сжщо премалѣла отъ страхъ, но като почакала и видѣла, че не идватъ, помжчила се пакъ и най-после съ голѣми усилия сполучила да го закрепи и закрие въ стрѣхата. Комисарътъ и неговитѣ хрѣтки сжщо чуха трѣсъкътъ, но не обърнаха внимание, нито пъкъ забелезаха отсъствието на майка ми. Следъ като претърсиха спалната, комисарътъ ме запитва: „На друго мѣсто имашъ ли книги?“

— Да, въ приемната стая, отговорихъ азъ бързо, безъ да се мисля, за да му спечеля довѣрието, та, като ме пита следъ туй и му отговоря отрицателно, да повѣрва и да не накара хрѣткитѣ да идатъ и долу, въ избата.

Заведохъ го въ приемната, одето сжщо така прибраха всичко ржкописно и печатно. Тѣй бедната ми библиотека бѣ разграбена. Азъ не съжалявахъ много въ тоя часъ за нея, защото не вѣрвахъ, че ще преживѣя тая беда и че единъ день ще имамъ нужда отъ разни съчинения, отъ каквито днесъ се лишавамъ. Следъ като очистиха и приемната отъ най-малкото пърцалче писана хартия, комисарътъ се обърна и ме запитва: „На друго мѣсто нѣма ли?“

— Нѣма, отговорихъ азъ.

— Кжде ви сж дрехитѣ, въ гардеробъ или въ сандѣкъ?

— Вънъ на салона, въ долапа сж закачени.

— Я, да ги видимъ.

Отидоха и тамъ, пребъркаха въ джобовѣтъ на всички мои палта и панталони. Случайно (!?) въ едно палто намериха едно забравено писмо отъ учителя Пано Стоиловъ — сжщиятъ онзи, който бѣ предалъ на архимандрита Софроний основаването на таенъ революц. комитетъ въ Одринъ. Не помня, какво го бѣ накарало да ми пише, защото приятели близки не бѣхме, нито пъкъ ни свързваше Дѣлото, защото той не бѣ членъ на Организацията и за предателството му бѣ презрѣнъ отъ другаритѣ, които бѣхъ посветилъ въ Одринъ. Писмото бѣ писано и получено презъ зимата, преди обявяването на войната между Турция и Гърция. Между другото ми пишеше, че турцитѣ изпращали много войска и муниципии по желѣзницата отъ Одринъ-Цариградъ за Солунъ. Дори имаше и цифри: колко пехота, кавалерия, артилерия, топове и пр. преминали презъ Одринъ и за да не остане въ патриотизъмъ по-долу отъ насъ, заключаваше: „Сега е златенъ моментъ да се направи нѣщо и въ Македония“ Комисарътъ и преводачътъ-турчинъ, който четѣше писмото, намериха, че почеркътъ приличалъ на оня въ шифрованото писмо и останаха доволни, че сж открили най-после Америка. Тѣ го дадоха и на мене да го сравня и да се произнесе. Азъ, разбира се, не можехъ да бжда съгласенъ съ тѣхъ и казахъ, че има много слаба прилика. Вниманието ми бѣше, обаче, другаде: азъ не се мжчехъ да открія Америка, а да прочета и да видя, има ли нѣщо противно, за да мога да наглася правдоподобенъ отговоръ. Най-после станаха и тръгнаха да си отиватъ. Разбира се, че заедно съ тѣхъ тръгнахъ и азъ, понеже комисарътъ благоволи да ме покани на гости въ правителств. домъ. „Даскалъ ефенди! Тази вечеръ ще ни бждешъ гостъ“. Азъ се почудихъ на тая турска любезность и дори повѣрвахъ, че наистина, ме викатъ на гости. После разбрахъ, че това било проста учтивость, пълна съ ирония — учтивость, която употрѣбявали и спрѣмо вулгарни престѣпници. Наивно казахъ и на майка си, че ме викатъ на гости тая нощъ и за това не поискахъ ни постелка, ни покривка: зеръ човѣкътъ отива на гости, а не въ затворъ. Азъ се вече радвахъ не само, че ме викатъ на гости, а и за това, че не отидоха да тарашуватъ въ избата. И майка ми, и сестра ми, навѣрно, сж изпитвали тая радостъ, значението на която тѣ разбираха и която намаляваше скърбта ни, че ще се раздѣ-

лимъ за малко и ни утешаваше въ ненадейното нещастие.

На другия день азъ очаквахъ да ме повика директорътъ, но, навѣрно, сж преглеждали и пробирали съмнителнитѣ книги и писма, та не сж имали време да ме разпитватъ. За да бждѣха прегледани и прочетени всички книги и писма, не стигаше ни цѣлъ месецъ, но турцитѣ не си даваха толкова зоръ. Арестуванитѣ могатъ не съ дни и месеци, а съ години да чакатъ, и въ края на краищата, ако не намерятъ нищо противно, освобождаваха ги и имъ казваха: „Яланъшъ олмушъ!“ (грѣшка станало!). Сватоветѣ взеха булката и сега я водѣха на гости въ кжщата на момъка, дето ще трѣбаше да се срамува и говѣе, да се кланя на всички и да мълчи...

Майка ми не закъснѣ да дойде за обѣдъ да ме види живъ ли съмъ и де съмъ. Това благоволение да пуснатъ майка ми да приказва съ менъ показваше, че не гледатъ сериозно на моето престѣпление. Турнаха ме въ стаята, дето работѣха деня комисаритѣ — значи, бѣхъ подъ строгъ полицейски надзоръ. И наистина, първата седмица не пускаха никого, освенъ майка ми, да дойде при менъ. Азъ не можехъ да забравя опасността, отъ която треперѣхъ, ако бѣха намерили тенекето въ избата. Ето защо цѣла нощъ прекарахъ въ новата обстановка почти доволенъ и дори радостенъ. Предъ по-голѣмата опасностъ азъ бехъ честитъ съ малката, която ме сполетѣ. Тепърва имаше да расте и тая последната и да достигне фантастични размѣри въ моето подплашено въображение; тепърва азъ трѣбаше да се боря съ перспективата, която ме очакваше — да бжда подложенъ на бой, за да ме принудятъ да прочета писмото. Утешавахъ се, наистина, че не можаха да заловятъ и друго шифровано, за да иматъ оправдание да ме подложатъ на бой, но това не изключваше възможността и не отнемаше съвсемъ правото на турцитѣ да си послужатъ съ дървенъ господъ, до който прибѣгваха всѣкога, дори и когато имаха най-малко съмнение. Юмручното право царуваше въ държавата на азиатскитѣ диваци, турцитѣ.

Разправи ми майка ми, че Даме отишълъ въ кжщи рано сутринъ-та, дигналъ тенекето въ една вретца и го изнесълъ отъ кжщи. Това ме успокои. Погрижихъ се шепнишкомъ да успокоя и майка си, като ѝ поржчахъ да каже на Даме, че е заловено освенъ неговото и др. писмо отъ Стоиловъ, за

да му пише и да го предизвести, ако е въ Одринъ, да се спасява. Поржчахъ на тръгване майка ми да ми донесе постелка и покривка, защото изглеждаше, че моето гостуване не ще се свърши за 2—3 деня.

Пакъ предъ директора на полицията.

На втория день подиръ обѣдъ — турскитѣ високи чиновници отиваха на работа само подиръ обѣдъ — директорътъ ме извика пакъ на разпитъ. Забравихъ да кажа, че на първия день вечерята късно докараха единъ „янкеседжия“ — пладнешки апашъ, който билъ заловенъ съ една вреща брашно, задигнато отъ него. Въ съседната на моята стая се извършваше разследването. По едно време чухъ писъкъ и ревъ: „Олеле! вай анаджимъ! аманъ ярабимъ!“ А камшичните удари не преставаха да плющатъ. Представихъ си картината: легналъ по корема човѣкъ, единъ седналъ на главата му, другъ — на краката му, а трети съ камшикъ, изплетенъ отъ волски дѣтородни жили, удряше легналия съ всичката си сила по задника. Това не само покърти душата ми до просълзяване, но ме и възмути, за дето толкова безчовѣчно и недостойно се отнасятъ съ едно човѣшко същество. И си рекохъ: „Това е нарочно инсценирано за менъ, та преди да ме подложатъ на такъвъ бой, да му изпитамъ по-рано ужаса и да я не докарвамъ рботата до тамъ“. Свихъ се като куче на постелката си, обзетъ отъ страхъ и трепетъ, че това скоро ще сполети и менъ. „Ако тозъ янкеседжия ревѣше като волъ отъ болки, що остава за менъ, който имамъ по-нежна и мека натура? Ще мога ли, аджаба, да изтрая или още следъ първия ударъ ще се примоля и обещава да кажа? — Ба, първиятъ ударъ ще бжде най-болезненъ, другитѣ все по-слабо и по-слабо ще осещамъ, защото нервитѣ ще бждатъ притжпявани все повече и повече и най-после ще удрятъ като по дърво — нѣма никаква болка да усещамъ. Ако стисна зжби и изтрая първия ударъ, съ такъва сила на волята ще претърпя и втория, и третия ударъ, до като падна въ несвѣсть. Ще ме поливатъ после съ вода, за да ме свѣстятъ и ще ме оставятъ, навѣрно, да оздравѣя. Следъ туй едва ли ще ме подложатъ пакъ на сжщитѣ мъки. Може би, ще ме подложатъ на други, по-страшни, но не вѣрвамъ, защото ще помислятъ, че наистина не зная ключа на шифъра.

Па и да ме подложатъ пакъ, първиятъ изпитъ издържанъ, вториятъ, сигурно, ще издържа по-леко“. Цѣлата нощъ не можахъ да заспя: душата ми бѣ подплашена и щомъ се'за-несѣхъ въ сънъ, веднага нѣкой като да ме удряше по гърба и цѣлъ трепвахъ. Отваряхъ очи уплашенъ, ала следъ минута сънътъ още по-силно натегваше на клепачитѣ ми. Мжчехъ се да гледамъ и да стоя буденъ, но колкото повече правѣхъ усилия да не склопя клепачитѣ си, толкова по-скоро тѣ се затваряха и изново се унасяхъ сладко въ прегрждкитѣ на Морфея, но тутакси пакъ нѣкой ме удряше и азъ пакъ скачахъ като подплашенъ заекъ. Най-после съмна и азъ трѣбаше да стана, защото полицейскитѣ щѣха да дойдатъ на работа и отъ моя страна би било неприлично да се изтѣгамъ. Умрѣлъ за сънъ станахъ, омихъ се съ два прѣста и седнахъ да броя минутитѣ, които бѣха много дълги. Бѣхъ вече забравилъ оня кошмаръ, който цѣла нощъ ме мжчи, но, когато ме извикаха при директора, краката ми се подкосихв отъ страхъ. „Дръжъ се сега да те видя! Викатъ те за инквизиция! Чу ли, какъ ревѣше оня янкеседжия? Ха, да те видя!“ ми шепнѣше нѣкой на ушитѣ, а азъ едвамъ си дигахъ краката да изкача стълбитѣ, които ми се сториха високи като Айфеловата кула. Стражарътъ, който ме пазѣше долу да не избѣгамъ, ме придружаваше на всѣкъде: ще отида да се мия, той подире ми; ще ида по нужда, той на вратата на нужника чака Н. Величество да излезе живъ и здравъ. Дотѣтрихъ се най-после до кабинета на директора. Стражарътъ ми отвори вратата като кавалеръ на дама и азъ прекрачихъ прага. Влѣзохъ ни живъ, ни мъртавъ и не забравихъ да направя темане, безъ да чакамъ отговоръ на поздрава си. Знаехъ, че нѣма да ми приематъ поздрава, но, ако не поздравѣхъ, можеше да се разсърди и озлоби, а това не бѣше въ мой интересъ. Трѣбаше да се кланямъ противъ волята си и да унижавамъ не само своето човѣшко, но и революционерско достойнство, за да не предизвикамъ и личното отмъщение на своитѣ палачи. Ролята на праведникъ се нахванахъ да играя, та трѣбаше да покажа всичкото си искусство на добъръ актьоръ. Застанахъ до вратата да чакамъ директорътъ, който се приструваше, че е заетъ на масата си, да изправи глава и да ме види. На страна отъ него седѣше копятъ Жакъ и още единъ полицейски, а предъ тѣхъ единъ дебранецъ —

сжиятъ, който билъ съ Пейчиновски, кога го убили. Най-после, директорътъ дигна глава и ме повика да седна до масата. Предъ него стояха и дветъ писма: шифрованото и откритото отъ П. Стоиловъ. Стори ми се, че и дветъ писма гледатъ на менъ съ пламналитъ си букви.

— Чие е това писмо? Попита директорътъ и ми посочи отвореното.

— Отъ единъ мой другарь, учителъ въ Одринъ, го получихъ, отговорихъ азъ.

— Знаешъ ли, що ти пише?

— Не си спомнямъ всичко, защото е отдавна.

— А защо ти съобщава, колко войска заминала оттамъ и колко джепане? Що ви интересуватъ тия работи?

— Навърно, за да изкаже увѣреността си, че нашата държава разполага съ много войска и непременно ще натупа гърцитъ.

— Отъ писмото не се вижда, че е искалъ да изкаже такъва увѣреностъ.

— Навърно, е искалъ да ми съобщи новини, които бѣха отъ общъ интересъ за всички поданици на Н. В. Султана и за които всички вестници пишеха ежедневно.

— Добре, а какво значатъ думитъ: „Сега е златенъ моментъ да се направи нѣщо и въ Македония“?

— Сигурно, той иска да каже, да молимъ милостивото правителство да издаде фермани за владици въ Македония, а не само гърцитъ да иматъ такива въ Битоля, Велесъ, Дебъръ и пр.

— Не се разбира ни най малко, че той е подразбиралъ за владици, като е пишелъ това.

— Споредъ менъ само такъво значение иматъ тия думи въ писмото.

— Пекаля! (добре!) Я вижъ почерка на това писмо, не е ли единъ и сжщъ.

Азъ разгледахъ ужъ много внимателно и сравнявахъ почерка на едното писмо съ оня на другото и решително казахъ: „Малко нѣщо си приличатъ, ама една ржка не изглежда да е писала и дветъ писма“.

Напротивъ, споредъ менъ много си приличатъ.

Жакъ, който седѣше близо до директора, надникна да сравни и той двата почерка и увѣрено каза: „Една и сжща

ржка! Приличатъ си като две капки кръвъ“. Директорътъ се умори вече и ми каза: „Хайде гидѣ ашаа!“ (Хайде иди долу!). Азъ скочихъ, иаправихъ пакъ темане и си излезохъ. Стражарътъ ме заведе въ моята нова квартира. Тукъ си отдъхнахъ отъ оня страхъ, който ме бѣ обзелъ, кога ме повика директорътъ. Обаче, опасността още не бѣ минала. Подиръ малко докараха въ сжщата стая при менъ и оня дебранецъ, когото видѣхъ въ кабинета на директора и когото азъ считахъ българинъ. По бѣлитѣ шаечни дрехи го познахъ, че е отъ Дебъръ и щомъ влезе, азъ, зарадванъ, че ще имамъ другаръ, защото самотността ме измжчваше, и отъ братско съчувствие, като го видѣхъ, какъ се свива и не знае, де да се спре, поканихъ го да седне при мене на послано. Той съ благодарностъ прие и седна. Почнаха тихичко да си приказваме. Разпитахъ го, кой е и защо е арестуванъ. Отначало той скри и ме излъга, че билъ въ кръчма и тамъ се сбили съ единъ грѣкъ. По израза на лицето познахъ, че не желае да ми каже истината и безъ да подозирамъ, че той е пратенъ да ме изкушава, разправихъ му и азъ защо съмъ арестуванъ. „Едно пусто писмо намѣрихъ на улицата и за него ме задържаха. Каратъ ме да имъ го чета, ама и дяволътъ не може да го прочете!“ Надвечеръ майка ми донесе вечеря и азъ седнахъ да се храня. Поканихъ и него да хапне, понеже нѣмаше ни хлѣбъ, ни нищо. Той съ благодарностъ раздѣли моята порция. На лѣгане азъ му дадохъ една отъ моитѣ възглавници и покривка. На другия день го извикаха пакъ при директора и следъ половина часъ се върна. Азъ почнахъ да го разпитвамъ съ намерение да му помогна и да го науча, какво трѣбва да говори, за да не пострада. Той пакъ не искаше да ми се открие, но като се увѣри, че азъ нѣмамъ нищо общо съ убийството на Пейчиновски, той ми разправи, че е арестуванъ при мене, за да ме шпионира. Питали го въ какви дрехи сж били облѣчени убийцитѣ, — дали единиятъ не е билъ въ бѣли дрехи, защото азъ бѣхъ въ бѣло, лѣтно палто. Той отговорилъ, че не може да ме вземе на вратъ, защото и двамата убийци били въ черни дрехи и ако единиятъ бѣше въ бѣли, непременно щѣше да забележи, макаръ свѣтлината отъ фенеритѣ да е била слаба. Въ това се увѣрилъ още повече отъ моитѣ думи, азъ ни дума не бѣхъ му казалъ, че ме подозиратъ въ нѣкакво

убийство. Азъ мисля, че полицията го е карала да посочи мене, за да я не обвинятъ, какво не е могла да хване още на самото мѣсто убийцитѣ, нито пъкъ да влезе въ диритѣ имъ, но благодарение на предпазливостъта и сърдечния приемъ, който му направихъ, той не е пожелалъ да вземе грѣхъ на душата си. До вечеръта го пуснаха. Късно подиръ вечеря мене извикаха пакъ на изповѣдь при директора. „Сега вече ще ми напълнятъ самара съ слама“, си казахъ азъ. „Нощно време на изповѣдь е сигурно за инквизиция-Боже, Боже! Какъ сж могли първитѣ християни да изтърпятъ толкова страшни мъки, безъ да се откажатъ отъ новата си вѣра! Какъ сж могли въ срѣднитѣ вѣкове Иванъ Хусъ, Джордано Бруно и хиляди хиляди други да претърпятъ мъжитѣ на инквизицията: да имъ кжсатъ месата, да ги горятъ съ нажежени желѣза и живи на клада да ги горятъ! Нима тѣ не сж били човѣци като мене, нима тѣ не сж усещали болки, нима тѣ сж били безъ душа! Съ кремъкъ да ме дератъ, ще търпя и нѣма да призная! Ще имъ докажа, че и свободата на Македония заслужава да има своитѣ мъченици и светии“... Съ подигната смѣлость азъ влѣзохъ при инквизиторитѣ и не помня, дали направихъ темане. Директорътъ ме покани да седна и ми подаде единъ сръбски вестникъ отъ Бѣлградъ, въ който на кжсо се съобщаваше за убийството на Пейчиновски и се хвърляха обвинения върху турската полиция, че е спала и пропуснала убийцитѣ да избѣгатъ. Положението на директора на тая полиция бѣ рсзклатено и честолюбието засегнато. Той бѣ ужиленъ отъ нападкитѣ въ тоя вестникъ и искаше отъ мене да му го превода точно. За тая цель той ме накара да напиша на български тоя преводъ. Азъ разбрахъ, че той желае да види моя почеркъ и да го сравни съ оня на шифрованото писмо. Спокойно седнахъ и му преводохъ буквално писаното въ антрефилето. Следъ туй ме запита, колко езика знаа. Азъ му отговорихъ, че слабо говоря и чета турски, гръцки, сръбски, руски и френски.

— Беей! ти много ученъ си билъ! А каква заплата получавашъ?

— Сто и петдесетъ лири, отговорихъ азъ.

— Вай, вай! Сто и петдесетъ лири! Значи, ти получавашъ по-голѣма заплата отъ мене! Изказа своето очудване директорътъ, защото, наистина, 150 лири год. заплата бѣха

много пари на ония години. Самъ той едва ли получаваше повече отъ 100 лири на книга, защото турскитѣ чиновници рѣдко виждаха заплата. Тѣ се прехранваха съ рушветитѣ, които всѣкой споредъ положението си взимаше: заптието се подкупваше само съ едно кафе или съ една цигара и колкото по-високо се изкачваше по чиновнишката стълба, толкова и рушветитѣ ставаха по-голѣми — $\frac{1}{4}$ бѣла меджедия, цѣла меджедия, лира и пр. Който не разполагаше и не можеше да даде, и за най-малката работа трѣбаше да кисне и да чака съ седмици. Тежко и горко на престѣпниците, които падаха подъ ударитѣ на законитѣ! Тѣ трѣбаше съ две рѣце да даватъ на всички чиновници. Имаше случаи, когато и за най-голѣми престѣпления човѣкъ можеше да се отърве лесно, ако още ъа полицейския сполучи да намаже колата, до като още никой не е узналъ. Отиде ли въ затвора, научатъ ли се и другитѣ полицейски и чиновници, тежко му! Всѣкой ще го дърпа, до като откъсне парче отъ месата му. Евреитѣ знаеха най-добре това и свободно се ползуваха отъ тая слабостъ на турцитѣ — веднага, още въ часа на залавянето тѣ разтваряха кеситѣ си и се освобождаваха. Рѣдко евреинъ влизаше въ затворъ или и да влезѣше, скоро излизаше дори и за най-голѣма вина. Българинътъ предпочиташе да лежи въ затворъ, отколкото да се прости съ бѣлитѣ си пари, спечелени съ кървавъ потъ. Само когато виждаше зоръ, тогава и ризата отъ гърба си продаваше, за да се отърве. Преди това той все се надѣваше, че скоро и съ малко ще се отърве, та стискаше милата си парица.

Следъ туй директорътъ почна съ присторено любезенъ тонъ да ме убеждава и склонява да кажа, каквото зная.

— Знаешъ ли, че ти можешъ да станешъ голѣмъ чиновникъ на държавата и да получавашъ двойно и тройно по-голѣма заплата, ама трѣба да дадешъ доказателства, че ще бждешъ вѣренъ на царя и правителството? Виждамъ, че ти знаешъ ключътъ на това писмо, ама се страхувашъ да не бждешъ наказанъ. Турчинъ да не съмъ, въ турската вѣра да не съмъ, ако веднага, щомъ признаешъ и прочетешъ писмото, не те освободимъ и назначимъ на висока служба. Освенъ това ще имашъ и рутбе (орденъ за заслуга). Хайде, кажи, не бой се!

— Благодаря, отъ сърце благодаря, но съжалявамъ, че

не зная нищо по-вече отъ това, що Ви казахъ — съжالياвамъ, че не зная тоя дяволски ключъ, какъвъ е, за да заслужа тая честъ, която ми обещавате.

Директорътъ разбра отъ решителния тонъ на моитѣ думи, че напразно ще се мъчи да ме измами съ обещания. Ядоса се и съ грубъ, заплашителенъ тонъ почна:

— Ха, съ добро не щешъ да кажешъ, а? Грѣхътъ нека бжде твой, че ще прибѣгнемъ и до мѣрки, които ще те накарать да кажешъ всичко. Ще те смажемъ отъ бой, кокалитѣ ще ти пречупимъ и ако не кажешъ, ще те пратимъ на заточение въ Анадола, тамъ да оставишъ коститѣ си и да изгниешъ като куче, далечъ отъ майка си и сестра си! Языкъ не е ли за нихъ, да ги оставишъ тукъ да просятъ? На вратъ да ги носишъ! Языкъ и за твоята младостъ!...

— Въ рѣцетѣ съмъ Ви, каквото искате, можете да направитѣ съ мене, ама съжالياвамъ, че за права Бога ще пострадамъ. Какво да кажа, когато не зная! Нещастие съмъ ималъ да намеря това проклето писмо! Казахъ просълзенъ и разтреперанъ отъ мъжитѣ, съ които ме заплашваше.

— Заведете го долу! извика разгнѣвенъ директорътъ.

Азъ тръгнахъ като овца на заколение. „Свърши се вече изследването. Сега долу ще ми взематъ здравето“, си рекохъ на ума и съ подкосени крака слизахъ по стълбата. Тѣлохранителътъ ми, стражарътъ, ме заведе въ стаята, дето си лежахъ. Азъ отидохъ на мѣстото си и се свихъ да чакамъ страшнитѣ мъжи. Чакахъ $\frac{1}{2}$ часъ, чакахъ 1—2 часа като на тръни; най-малкиятъ шумъ ми се струваше, че сж стѣпкитѣ на моитѣ джелати, страхътъ ме измори душевно и макаръ да не смѣхъ да мигна, очитѣ ми почнаха да се затварятъ. Цѣлата нощъ прекарахъ съ заешки трепетъ въ душата. Най-после съмна, дочакахъ новия божи день пакъ живъ и здравъ, но още не смѣхъ да се радвамъ: заплашванията на директора още звучаха въ ушитѣ ми: „Не вѣрвамъ да сж ме забравили, си мислѣхъ. Трѣба нарочно да сж ме оставили да се помъча душевно и да размисля добре. Сигурно, вечеръ или утре вечеръ ще ме грабнатъ немилостивитѣ ангели, ще забодятъ душата ми на ръженъ и ще я пекатъ жива на огънь“. При все това азъ бѣхъ доволенъ, че съ нищо не дадохъ поводъ да усиля съмнението имъ. Майка ми редовно идваше всѣкой день да ме види и донесе нѣщо за ядене.

Тя ми съобщи, че сж викали и х. Николова, да го питатъ, дали наистина съмъ билъ заедно съ него на „Орфеумъ“ презъ оная фатална за менъ вечеръ, когато стана убийството. Той, разбира се, потвърдилъ моитѣ показания. Това не малко ги е накарало да повѣрватъ и другитѣ мои показания — толкозъ по-вече, че азъ държахъ все едно и сжщо и съ нищо не измѣнихъ показанията, които дадохъ най-напредъ, именно предъ копия Жакъ. Малко ако бѣхъ се подхлъзналъ, отивахъ по дяволитѣ. Азъ мисля, че майсторски си изиграхъ ролята, макаръ да бѣхъ чиракъ. Върхътъ на изкуството стигнахъ, когато ми поискаха ключътъ за шифъра и азъ веднага бръкнахъ въ джоба си да го извадя. Директорътъ, навѣрно, е помислилъ, че ще извадя искания отъ него ключъ за шифъра, ала азъ наивно му подадохъ ключъ отъ куфаръ. Тая присторена наивна хитростъ отъ моя страна го е накарала да помисли, че азъ не разбирамъ нищо е шифъръ, ни ключъ за шифъръ. Присторихъ се на съвършенъ ахмакъ и сполучихъ да го заблудя и да спася кожата си.

Полицейски шпионинъ.

Вечеръта докараха при мене единъ българинъ отъ Воденъ, по име Тръпчевъ. Той се препоръча, че билъ полицейски и че, не помна за какво, го арестували. Седнахме и се разприказвахме като стари приятели. Азъ му казахъ, че познавамъ Дим. и Ив. Тръпчеви, които ми бѣха съученици въ гимназията. Той имъ билъ братъ или братовчедъ. Това послужи като звено за сближение и приятелство помежду ни. Ако той бѣше изпратенъ да ме шпионува, за което азъ нѣмахъ съмнение, понеже по всичко личеше, че иска да ме изкушава, нѣмаше нужда да търсятъ по-глупавъ човѣкъ отъ него за тая дипломатска роль. Или тозъ, който го бѣ пратилъ, бѣ пропусналъ да го научи и дресира, какъ трѣба да се държи съ менъ и какво да говори или пъкъ не е считалъ за нужно да го учи, защото самото звание „полицейски“ е синонимъ на шпионинъ. Бѣ забравилъ поне да му каже, да се не издава, че е полицейски, за да не възбуди у менъ подозрение. И безъ това азъ не бихъ му открилъ сърцето си, особено следъ като узнахъ отъ сърбоманина, защо го бѣха пратили при мене. На плиткитѣ, прозрачни и дебелашки разпитвания, които ми задаваше новиятъ шпионинъ, азъ отговаряхъ съ

присторено съжаление, че съмъ жертва на едно дяволско писмо.

— Голѣмъ таксиратъ съмъ ималъ да го намеря и преди още да го отворя, за да видя, какво е, ме заловиха. Да бѣхъ го отворилъ, сигурно щѣхъ да го хвърля и нѣмаше сега да ме държатъ и да ме каратъ да имъ го чета.

— Тѣй ли? Ако е само за това, не бой се: съ 20—30 лири ще се свърши работата.

— Ехъ, да ги имамъ, не бихъ ги жалилъ. И 2—3 не мога да дамъ. Па и да ги имамъ, право ли е да ги дамъ, когато нѣмамъ никакъвъ кабахатъ?

— Нѣмашъ ли нѣкой приятелъ да ти ги даде въ заемъ или подъ лихва, или пъкъ да продадешъ нѣщо, ако имашъ?

— Нали знаешъ? Всички сж ти приятели, когато имашъ да ги поишъ и гощавашъ. Престанешъ ли и изпаднешъ ли въ нужда да искашъ отъ тѣхъ, всички те избѣгватъ. А пъкъ сега, като съмъ затворенъ, кой би посмѣялъ да ми помогне?

— Не само че не може да бжде увѣренъ, че ще бжда скоро освободенъ и че нѣма да му пропаднатъ паричкитѣ, но и да иска да ми помогне, не ще смѣе, за да не си навлече съмнението на властта, че и той е лошъ човѣкъ за държавата. А пъкъ нѣмамъ ни кжща, ни лозя, ни нищо друго за продаване. Колкото ми артисваха отъ заплатата, купувахъ си книги, ала и тѣхъ задигнаха. Па и кой мислилъ, че ще ми дойде до главата такъва беля? Живѣехъ си днесъ за утре на три месеца получавахме заплата. До като изтекать другитѣ три мѣсеца, паригѣ се свършили.

— Знаешъ ли, какъ казватъ турцитѣ? „Веръ та куртулъ“ (Дай да се отървешъ). Ако дадешъ, ще се отървешъ лесно; ако не, ще лежишъ, кой знае до кога.

— Дошло да се тегли. Какво да правя? Да открадна, не мога; бѣли пари нѣмамъ, жълти — хичъ, защото не съмъ мислилъ за черни дни. Една майка и една сестра имамъ, но и тѣ чакатъ отъ мене. По-хубаво отъ тукъ — въ гробищата.

Така се свърши и това ново изкушение на Исуса Христа отъ Сатаната. Оставаше още и азъ да кажа на моя новъ сатана: „Иди задъ мною, Сатано! Не изкушавай Господа Бога твоего!“ Но и безъ това на другия день той излезе и не се върна вече. Значи, мисията му е била само да узнае, дали имамъ жълтички и да си предложи услугитѣ на по-

средникъ. Азъ имахъ спестени 90 лири, но ги бѣхъ далъ на Организацията и другаритѣ отвѣнъ можеха да намерятъ и 120 лири, за да ме освободятъ, но азъ не бѣхъ увѣренъ, че ще сполуча. Страхувахъ се, да не би да ми взематъ паричкитѣ и пакъ да ме държатъ. Озвѣнъ това бѣхъ и много неопитенъ. Ако бѣхъ далъ на Тръпчевъ една бележка до х. Николовъ да депозира 20—30 лири за мене, та, ако наистина ме освободятъ, да си ги вземе, може би, веднага щѣха да ме пуснатъ; ала азъ се страхувахъ и не вѣрвахъ. После, обаче, разбрахъ, че е било възможно това да стане: работата е била още въ ржцетѣ на директора на полицията. Той е можалъ да я препрати на следователя или да я прекрати, ако види, че не е отъ сериозенъ характеръ. Отидѣше ли въ ржцетѣ на мюстентика (на следователя), и той можеше да я прекрати или да ѝ даде ходъ въ сѣда споредъ това, дали ще излезе рушвонецътъ или не и т. н. Директорътъ на полицията е изпратилъ Тръпчева, за да види, дали може да излезе нѣщо преди да ме е предалъ въ ржцетѣ на следователя, но отъ сондажа, направенъ отъ посредника му, той се е увѣрилъ, че нѣма да се облажи и тогазъ решава да ме зарѣже.

До късно тая нощъ стояхме и приказвахме съ Тръпчева. Той бѣше веселъ и съжалеяваше, че не е свободенъ, за да се напие. Той развесели и мене, особено като почна да пѣе турски манета и гръцки (паликарски) серенади, макаръ да нѣмаше съ какво да си накваси гърлото. Тая вечеръ азъ предполагахъ, че пакъ ще ме викатъ, за да ме наложатъ по турски безъ милость и ако не бѣше Тръпчевъ да ме развлича, сигурно, отъ страхъ и отъ мисль щѣхъ да се измѣча самъ. На обѣдъ не можахъ да се храня: сигурно апетитътъ ми бѣ убитъ, а отъ какъ ме заловиха 2—3 деня не бѣхъ ни ялъ, ни спалъ. Тая вечеръ се хранихъ заедно съ Тръпчева и вечеряхъ съ охота, макаръ да ми минаваше презъ ума, че душевадцитѣ ме чакатъ. Споменъ отъ тая вечеръ ми остана една гръцка пѣсенъ, която отговаряше на моето положение. Кой пѣтъ ми дойде на умъ, спомнямъ си за тая вечеръ и за онова идеално време. Пѣсенъта бѣше:

*Δὲν ἔμποδ' ἢ τ' ἀγρόδω, (Не мога да пѣя,
Πῶς τραγοῦδῶσα πρότα: както пѣхъ напредъ:
Μαράνθηκε ἡ καρδοῦλα μου (Повехна сърцето ми
Σ' αὐτὸ μαῖο χρότα. Като майска трѣва).*

Запомнихъ и друга една пѣсень, която по-живо рису-ваше положението на затворника, именно:

*Σαράντα χρόνια φήλαχη, κόρη καλομάτιανο !
Σ'τὰ σείδερα βαλμένο, σ'τα ιλῶφερα, καίμενο !
Δὲν ἔχω κάνειis να μ' ἰδεῖ, κόρη καλομάτιανο
Ἀπὸ τοῦς οἰδικὸς μοῦ συγγενίς καὶ ἐξαδελφὸς μοῦ
Μονὸν μία ἄγαπη, κόρη καλομάτιανο
Ποιλὴ γραφὴ μοῦ στέχνει, καὶ χοιρὰ μοῦ παραγγέλει*

(40 год. въ затворъ, мила моме !
Въ вериги и тегла, клетникъ !
Нѣма никой да ме види, мила моме,
Отъ моитѣ роднини и братовчеди;
Само едно младо либе, мила моме,
Ситно писмо ми изпраща и тайно ми известява).

Съ тия и съ много други български пѣсни азъ убивахъ времето, което се влечеше като парализиранъ старецъ и ме измжчваше до полуда съ своето незабелезано кретане. Който е чакалъ да дойде известенъ часъ съ нетърпение, знае, колко бавно се минава времето: колкото по-скоро желаетъ да изтече, толкова по-бавно то тече; сжщо и когато искашъ да спишъ: колкото по-вече желаетъ да заспишъ, толкова по-вече сънътъ бѣга отъ тебе. А пъкъ въ затвора това чакане е безконечно: тогазъ всѣка секунда е минута и всѣка минута — цѣлъ часъ, а часътъ — по-дълъгъ отъ день, деньтъ пъкъ — цѣла година. „День — година“ се казва за лѣтния день, а какво да се каже за затворнишкия день? — Дълъгъ, дълъгъ като пътъ прѣзъ равна и безкрайна пустиня. Ходишъ-ходишъ и пакъ тука; седнешъ, починешъ и пакъ станешъ: вървишъ, вървишъ до умора. Спрешъ, па погледнешъ напредъ, ала пакъ край нѣма. Обърнешъ се назадъ и като да не си ходилъ никакъ. Да се върнешъ, обаче, не можешъ; да не вървишъ напредъ, пакъ не можешъ и виждашъ, че си падналъ отъ умора, па се оставишъ да те носятъ вѣтрища и стихии, на кждето си искатъ. Извадишъ часовника и броишъ секундитѣ: броишъ до 60 и гледашъ на минутната стрелка — тя едвамъ мръднала. Правишъ смѣтка: 60 по 60 = 3600 секунди — единъ часъ, а 12 часа = 43200 секунди или 86400 сек. за едно денонощие, защото и нощитѣ въ затвора сж дни: неработилъ човѣкъ не може и да спи. А колко по 86400 въ годината! — 365 по 86400! Я ако е за нѣколко

години? — Па забъркашъ смѣтката и не ти се ще да мислишъ вече за това. Па току почнешъ да пѣешъ, каквото ти текне. Пѣешъ, но и пѣсенъта ти не е пѣсенъ, а ридание на жена надъ гробъ. Плаче ти се, а не можешъ и да плачешъ. Иде ти да се пукнешъ отъ мъка като въшка на жаръ и не се пуквашъ...

Така азъ прекарвахъ дългитѣ дни самъ въ затвора. Бѣха ме вече забравили, не ме викаха на следствие, не ме безпокоеха вече. Страхътъ отъ бой и изтезания по лека-лека се дигна отъ душата ми, но тжгата и неизвестността ме душеха и измъчваха още по-много. За да разсѣя и прогоня мислитѣ си, декламирахъ всичко, що знаехъ наизустъ: „Майцѣ си“, „Борба“, „На прощаване“, „Хайдути“, „Живъ е той, живъ е“, „Молитва“ и др. стихотвор. отъ Ботева. Тѣхъ бѣхъ давалъ на ученицитѣ да изучаватъ наизустъ, за да обогатятъ езика си съ хубави изрази, а главно — за да развия патриотични чувства у тѣхъ. Та по край тѣхъ бѣхъ ги изучилъ и азъ и намирахъ утѣха. Най-ми харесваше стихотвор. отъ П. Р. Славейковъ:

Нека чуе мама
Нека знае за мене!
Нѣма нищо срама
В' мойто положение!

—

Азъ не съмъ злосторникъ,
Ако съмъ затворникъ;
Нито съмъ измѣнникъ,
Прѣдатель, невѣрникъ!...

На втората седмица почнаха да пускатъ и други хора освенъ майка ми да идватъ да ме видятъ. Това показваше, че не съмъ вече подъ строгъ полицейски надзоръ и че дѣлото ми не е толкова страшно. Само нѣкои отъ моитѣ ученици идваха да ме видятъ. Хр. Силяновъ, който тогава бѣше въ V кл., идва да ме види и по тоя случай бѣ написалъ една балада, печатана въ първата му сбирка. Той ми бѣ носилъ въ кѣщи много стихове, които издаваха, че има поетска дарба и азъ го насърчихъ, като му поразправихъ нѣкои правила отъ стихосложението. Помагахъ му и парично, защото бѣше

беденъ. Неговата млада отзивчива и признателна душа е била съкрушена отъ нещастieto, което бѣ сполетѣло него-вия учитель. Това съчувствие и тая скърбъ той бѣ изразилъ въ оная хубава балада, херой на която е зель мене. Отъ другаритѣ ми никой не посмѣ да дойде. Само ми прашаха поздрави и цигари по майка ми. Азъ тогава още не пушихъ и не можехъ да намирамъ развлечение въ пушенето.

Рецензии и научни вестн.

Les parlers de Nivica et de Turija (Macédoine occidentale). Par A. Vaillant (вж. Revue des études slaves, т. IV., стр. 53—66, Paris 1924.).

Следъ книгата на проф. А. Мазонъ „Contes slaves de la Macédoine occidentale“ (1923 г.), за която подробно е реферирувано въ „Македонски Прегледъ“, кн. I, стр. 101 нт., токущо излъзлата свезка отъ IV. т. на „Revue des études slaves“ ни донася въ гореозначената студия новъ, интересенъ приносъ за изучаването на западномакедонскитѣ наречия отъ сжщата областъ. Авторътъ е използвалъ съдържанието на седемъ писма, които той е избралъ отъ купъ подобни писма, писани съ гръцки букви отъ българи-македонци, пленници въ Франция презъ 1917—1918 година. Гръцката цензура е спирала всички писма, писани съ кирилица, като е връщала на изпращачитѣ по една бѣла картичка съ белѣжка: „пишете гръцки.“ Това е означавало само, че трѣбва да се пише поне съ гръцки букви, понеже отдавна гърцитѣ сж свикнали да търпятъ въ подобни случаи «τὸ ἀλαβόμητον ἰδιόμα» сир., „българогласно“ наречие, стига само писмото да е гръцко. И така сж постъпвали нашитѣ пленници та всичкитѣ имъ писма отъ колекцията на г. Vaillant тѣй сж писани. Изцѣло той дава съдържанието само на едно отъ седемтѣхъ и то въ оригиналъ и сетне въ латинска транскрипция, придружена съ французки преводъ. Отъ сжщия Петко Петре(въ) изъ село Нивица (околия Малка Преспа) имало още две писма, адресувани до домашнитѣ му, останали въ Нивица, и едно — до нѣкои македонци въ Америка. Две други писма отъ нѣкой си Никола С. отъ с. Турия били адресувани до жена му и брата му въ сжщото село. Седмото писмо било пратено отъ нѣкой К. Х. П. отъ гр. Леринъ до братовчедитѣ му въ Америка.

Целта на г. Vaillant е, въз основа на съдържащия се въ тия писма диялектоложки материалъ — село Нивица е надъ Смърдешъ, а с. Турия е между с. Жервени и с. Невояни — да допълни студията на проф. Мазонъ, която се основава върху подобенъ материалъ отъ говоритѣ на близкитѣ села: Арменско, Невояни, Екшису, Мокрени, Вишени, Жервени и Смърдешъ.

Трѣбва да се признае, че авторътъ съ пълно научно разбиране изтъква главнитѣ особености на фонетиката и морфологията на двата сродни говора отъ с. Нивица и Турия, като се ограничава само съ даннитѣ, съдържащи се въ означенитѣ писма, писани отъ прости хора, които знаятъ само своя мѣстенъ, майчинъ езикъ. Че тѣ не сж отъ тѣзи, които чрезъ училищно влияние сж свикнали да си служатъ съ кирилица, се вижда отъ възпроизведения оригиналъ на първото писмо на Петко Петревъ, въ което е употребена гръцката азбука съ познатия вече традиционенъ въ тоя родъ българска писменостъ правописъ, въ който σ означава c и $ш$; $\xi = dz, ж$; $\tau\xi$ и $\tau\sigma = \zeta$ и $ч$, $\mu\lambda = б$ и пр. Ако може да се говори изобщо за нѣкакво външно влияние у тѣзи малограмотни наши хора, то сигурно е гръцко. И г. Vaillant съ право казва, че въ тоя край на Македония (Костурско-Корчанско) „la langue de culture est généralement le grec.“ За това въ позатънтенитѣ кжтове на тая областъ, гдето слабо е проникнало влиянието на народнитѣ български училища, не е престанало още по примѣра на Данаиловия четвроезичникъ (*Εἰσαγωγὴ διδακταλία*) да се употребя гръцката азбука; имаме българска ржкописна лигатура съ гръцко писмо отъ миналото столѣтие, числото на която още се увеличава съ нови ржкописи, които постепенно се откриватъ. По това дадохъ нѣкои подробности въ увода къмъ своето издание „Два български ржкописа съ гръцко писмо“ (вж. „Български Старини“ т. VI). Отъ официално публикуваното отъ турскитѣ власти „Кануннаме“ за Битолския вилаетъ, писано сжщо така съ гръцко писмо на битолско наречие (вж. моето съч. „Единъ документъ отъ първото време на танзимата“ въ Мин. Сбор. XV, 357—392) се вижда, доколко още въ срѣдата на миналото столѣтие изключително е господствувало гръцкото културно влияние въ югозападна Македония. Въ тоя родъ писмени документи се съдържа фонетично предаденъ чистъ

народенъ езикъ, като е отбелѣзано дори и ударението на думитѣ по приетия правописенъ обичай въ гръцката писменостъ. Такъвъ е и езикътъ на използванитѣ отъ г. Vaillant писма — чистонароденъ български, какъвто се говори въ крайния югозападъ на Македония. Добре е сторилъ и авторътъ по примѣра на проф. Мазонъ, че си е послужилъ съ такъвъ сигуренъ езиковъ материалъ, който изключва подозрение отъ страна на всички, които още даватъ ухо на заблужденията, идещи отъ Бѣлградъ, какво въ Македония нѣмало българи. А какъвъ, ако не чисто български характеръ и въ фонетиката и морфологията и въ синтаксиса па дори и отъ лексикална страна има езикътъ на писмото на Петко Петревъ отъ Нивица? Впрочемъ това всѣки може да види отъ оригинала на това писмо, което е изобщо интересно, та тукъ го възпроизвеждаме заедно съ кирилска транскрипция:

... διὰ τὸν Νικόλα Πέτκου Π. χορίον Νήβητζη.

Ποζράφ ὅτ μένε татка βη Πέτκα δὸ βὰς δέτζη σύνοβη Νή-
κοла Πάνε ἢ Χρήστο βῆ ποζραβέαμ ἢ βῆ тσέληβαμ λίτξετο ἢ
ὀτσηте. ποζράφ ἢ δὸ Петкоηтза ἢ до тевέстηте ἢ до тсούпηте...
ἢ ποζраβεаμ σφῆте μηλόσπο ὅт сáртсе. ἢ пέρβo ὀпῆтβaм ζα
ζραβηετο βάσε ἢ ζà зῆβoтa кáкo πομῆνβaте. ἢ βῆе àкὸ δà ὀпῆ-
тaте ζαμένε соύм ζράф δὸ дένес φάла μπόγou кéδeρ δà νέмaте
ζà мeнe тéргнaф μπόлeс... ἢ соύкпeр вá μπόгa сéгa соύм дóмлaг
тoύкoῦ δà μῆ πoύσтeтe àртcлaк кóкy δà сáкaтe ἢ àкὸ ὀпῆтeтe
ζa рáмлoтa νέмaмe тeскa рáмпoтa... тoῆстoтa γóлeмa σпáмeтo
вa κрéвaт сὸ ιaтaтoп. кéдeρ δà νέмaтaт... сáкaм δà вáоyтcя ὅт
ἡмaт сéдоμ мéсeтзῆ тeзвáм кáкoстe ἢ co ὀβa κпῆгa дoсéгa тсé-
тпoп κпῆгп ἡмaм πoύстeтo ἢ ὅт вáс νέмaт вкaкo. ποζράφ δáη
мou вá σфῆте пoпaтeлῆ ἢ сéлaтп ἢ ποζaβeаμ ἢ сὸ ζpaβe δà σe
βῆдῆмe пòмпeрзoῦ. ἢ ιaз Πeтpe Πeткo пῆсa.

(Ποзрaф от мeнe, тáтka ви Πeтka до вaс дeци cῖнoви
Нῖкoлa, Πáнe и Χρῖстo, ви пoзpaвeаμ и ви цéливaм лῖцeтo
и ὀчитe, пoзрaф и до Πeткoицa и до нeвeститe и до чyпитe...
и пoзpaвeаμ сфῖтe мῖлoснo от с(à)рцe и п(è)рвo oпῖтвaм зa
зpaвиeтo вáшe и зa жῖвoтa кáкo пoмῖнвaтe. и вῖe aкo дa
oпῖтaтe зa мeнe сῖм зpáф до дeнeс фáлa бòгy кéдeр дa нe-
мaтe зà мeнe т(ε)ргнaф бòлeс и шῦкῖр нa бòгa сéгa сῖм дo-
б(a)р, тῦкy дa мῖ пῦщитe àрчлaк кóкy дa сáкaтe, и aкo oпῖ-
тeтe зa páбoтa нeмaмe тeшкa páбoтa... чῖстoтa γòлeмa спà-

нъето на креват со ятаци. кедер да немате... сакам да науча оти имат седом месеци не знам како сте и со ова книга до сега четири книги имам пушено и от вас немат никако. позраф дай му не сфите приатели и селани и поздравеам и со здравје да се видиме поб(е)рзу. и яс Петре Петко писа).

Гръцкият адрес на писмото значи: „За Никола Петковъ П. село Нивица.“

Характеристиката на двата говора, която г. Vaillant дава, потвърждава напълно родствената им връзка съ говоритъ отъ групата на югозападнитъ македонски говори съ второсрично ударение. Въ приведеното писмо както и въ другитъ, използвани отъ автора, се указватъ колебания, които сочатъ, че третосричното ударение преобладава. Това се обяснява донегде и отъ по-сѣверното положение на селата Нивица и Турия. Материалътъ, съ който авторътъ е разполагалъ, по отношение на ударението е недостатъченъ и не до тамъ сигуренъ, та затова авторътъ не е можалъ нищо определено да каже относително акцента (стр. 60).

Авторътъ старателно избѣгва изрично да изтъкне българския характеръ на разглежданитъ отъ него говори, а си служи съ широкото по значение название „slave“. Той отива до тамъ, че обяснявайки турски думи (арчлъкъ, шукюръ) посочва за сравнение употребата на сжитъ думи само у бошняцитъ и сърбитъ (по речниците на Загребската академия и на В. Караджичъ), когато тѣ сж общо употребявани по цѣла Македония и България. Трѣбва да забелѣжа още, че цигуваната форма „hačluk“ съ своето окончание -лук (вмѣсто турското оконч. -лъкъ) се произнася така само у сърбохърватитъ та не е сгодна за сравнение въ случая. Думата книга съ значение писмо (epistola) се употребя главно у българитъ та не е трѣбвало на автора да казва, че била стара „сърбско-македонска“ дума (kniga à côté de pismo est le vieux mot serbo-macédonien, et pismo est le mot savant modern). Ако авторътъ се бѣ справилъ поне въ Миклошичевия староб. словарь, щѣше да види, че книга още въ старобългарския езикъ има значение и на писмо.

Интересно е съобщението на автора, че въ Корчанскитъ села Бобошица (а не „Bobošnica“!) и Дреново билъ намѣренъ единъ голѣмъ ржкописъ, писанъ съ гръцки букви на мѣстно наречие. Този ржкописъ сега билъ собственостъ на

М. Ивковичъ. Присъединяваме се напълно къмъ изказаното отъ автора желание, въ скоро време да се напечати този ръкописъ.

Л. Милетичъ.

×

×

**The Nations of To-day. A New History of the World.
Edited by John Buchan. Bulgaria and Romania.**

Издателътъ на това книжовно предприятие, John Buchan, както съобщава въ уводнитѣ бележки, поставени въ началото на всѣки томъ отъ изданието подъ заглавие „Общъ уводъ“ (General Introduction), си е турилъ за задача, въ редица съчинения да представи на по-широката публика едно достъпно изложение на историята на по-главнитѣ народи, които сж играли нѣкаква роля въ културния развой на човѣчеството, като даде и една вѣрна картина на днешното имъ състояние. Той прави това, изхождайки отъ убеждението, че сегашното състояние на отдѣлнитѣ народи и на човѣчеството е резултатъ отъ миналото и може да се разбере само, като се вникне добре въ историческото минало, като се разкрие то по възможностъ въ всичкитѣ му потѣнки и се проследи и въ най-незначителнитѣ нагледъ негови прояви.

Историята въ ново време не се схваща вече като дѣло на събитията, свързани съ живота и дѣянията на царе и държавници, съ походитѣ на военачалници и спороветѣ на партиитѣ, ами то е нѣщо далечъ по-сложно, по-дълбоко. „Нѣма съмнение, всичко това е важно, но то не е всичко, и да се настоява само върху тия страни, като се изключва всичко друго, значи да се гледа на миналото като на една неприветлива пустиня, дето едничкитѣ дѣатели сж военачалници на конь, сждии въ мантия и владѣтели въ багряница.“ Днешното схващане на историята изисква да се проникне по-дълбоко въ пружинитѣ на събитията.

Особено всемирната война повлия да се внесе по-бистъръ погледъ върху историята. Събития, случили се отдавна внезапно, станаха разрушителни сили, които разклатиха спокойствието на хората, и се видѣ, че каквото изглеждаше само една фраза въ учебницитѣ, се превърна въ сериозенъ проблемъ, за който трѣба и да се умира. И мирътъ остави редица проблеми, никой отъ които не би могълъ да се разреши, безъ да се проследятъ неговитѣ корени въ миналото. Из-

лезе наяве, че и най-отдалеченият народъ не може да се измъкне отъ влиянието на неговитѣ съседи.

Като последица отъ това вече си пробива пътъ съзнанието, че всѣки гражданинъ, отъ когото зависи общата политика на държавата, трѣба да се запознае добре съ историческитѣ събития и съ политическитѣ проблеми въ най-широкъ смисълъ, за да може да заеме правилно становище по въпроситѣ, въ решението на които е поставенъ да земе участие. Всѣки гражданинъ отъ срѣдна рѣка вижда сега, че пренебрежителното отнасяне въ тая областъ не малко е допринесло за всемирната война, и че проблемитѣ отъ външната политика сж за него отъ сжщо такъвъ жизненъ интересъ, както и въпроситѣ за тарифи и данѣчна система. Едно време се мислѣше, че една страна може да бѣде богата, когато съседитѣ ѝ сж бедни; ала днесъ и най-ограничениятъ вижда, че икономически цѣлиятъ свѣтъ е тѣсно свързанъ заедно, и че бедностъ на една частъ засѣга чувствително благоденствието на цѣлото. Единъ търговецъ вижда своитѣ печалби да намаляватъ поради падането на паричния курсъ въ една страна, която е била главниятъ му пазаръ; той намира своя необходимъ суровъ материалъ скъпъ и рѣдкъ заради това, че се е измѣстила индустрията въ нѣкоя доста отдалечена страна. Той съзнава, че никоя нация търговски не може да задоволи себе си, и се намира увреденъ не отъ сполуката, ами отъ неуспеха на вънкашнитѣ си другари. И както е въ търговията, така е и въ всичко друго. Мирътъ е главниятъ интересъ на всѣкиго, ала частиченъ миръ е невъзможенъ. Свѣтътъ е тѣй крепко скопченъ, щото единъ непокоренъ членъ може да внесе смутъ у всички други.

Ето защо неизбежно е, щото интересъ за другитѣ страни, често пѣти не твърде желанъ и противенъ, става наложителенъ за широки слоеве, които досега едва сж помисляли за тѣхъ. Разбиране на чуждестраннитѣ условия, макаръ въ първо врѣме това и да не бѣде придружено отъ особена симпатия, ни се налага отъ нуждитѣ на всѣкидневния ни животъ. А това разбиране, за да има и най-малка стойностъ, трѣба да почива върху известно познание на историята на тия страни. Така изучаването на историята става достояние на по-широкитѣ кръгове.

Но не сж само утилитарнитѣ съображения, които налагатъ

по-широко разпространение на историческото образование. Органическите предмети сж винаги нѣщо сложно и изкусно. Такова е и човѣшкото общество и държавата. Половината отъ пакоститѣ въ политиката произлизатъ отъ неразумно опростяване. Така напримеръ погрѣшни сж обикновенитѣ абстракции на понятията „политикъ“ и „икономистъ“, и тия погрѣшни понятия не даватъ възможность да се построи върху тѣхъ здрава политика. Така пруското схващане на гражданина като единъ простъ зжбецъ въ огромната държавна машина, на която той трѣба да подчини своята свобода на мислене и своето нравствено разбиране, и която не му предоставяше никакви права спрѣмо нея и обезличваше неговата личность, не допускайки да се проявятъ въ държавното дѣло никакви морални принципи, бѣше такова ограничено разбиране на държава и гражданинъ, което доведе до тирания, наистина твърде действена, но която трѣбаше да се сгромоляса при сблъскването ѝ съ сложността на човѣшката природа.

И болшевизмътъ тръгна отъ сжщия възгледъ. Той си помисли, че може да заличи съ единъ замахъ всичко писано отъ вѣковетѣ върху обществената плоча и да напише върху нея, каквото ще; че може да се образува новъ свѣтъ съ човѣшки сжщества, като че тѣ сж четвъртити камъчета въ една детска кутия за строежъ. Болшевизмътъ поиска да мине като съ гжба върху цѣлата минала история, мислейки, че може да строи, безъ да се грижи за основитѣ, създадени отъ миналото. И той е една тирания, по-лоша тирания отъ дветѣ, защото е по-неразумна. И макаръ да изглежда, че вече е на залѣзъ, той или нѣщо нему подобно пакъ ще се появи, защото представява вѣчния инстинктъ на теоретици, които пренебрегватъ историята и искатъ да механизиратъ и да опростятъ съвсемъ неумѣстно човѣшкия животъ.

Спасително средство противъ такива експерименти, които могатъ да свършатъ само съ хаосъ, е широкото разпространение на историческото схващане, споредъ което „творения, за които времето не е питано, времето нѣма да одобри“.

Историческото разбиране е сжщо тъй цѣръ противъ друдъ видъ абстракции, които водятъ къмъ употреба на пусти слова и формули безъ ясенъ и точенъ смисълъ, каквито сж изразитѣ „свобода“, „демократия“, „самоопредѣление“, „кла-

сово съзнание“, „пролетариатът“, „международна солидарност“, „популярно“, „либерално“ и пр. Изучването на историята ни прави предпазливи спрѣмо такива изрази и дава възможност, да ги разбираме въ тѣхнитѣ исторически отношения, помагайки ни да вникнемъ въ пакостното действие на фрази, които иматъ тънъкъ риторически смисълъ, но твърде малко конкретно значение.

Най-сетне историята ни учи да се предпазваме да виждаме въ днешни положения повторение на предишни събития; защото точни успоредици мжно се намиратъ въ историческото развитие на човѣшкитѣ общества, и нищо не е по-лесно отъ това да вадимъ погрѣшни заключения, които могатъ да водятъ или къмъ паника или къмъ леко самодовѣрие. Често пжти прецеденти отъ миналото сж били свързани съ пакостни последици. И презъ последната велика война въздухътъ бѣше пълненъ съ такива фалшиви прецеденти. Така при избухването на руската революция мнозина си помислиха, че тя е нѣщо много подобно на революцията отъ 1789 година, и очакваха, че новитѣ руски революционни войски ще бждатъ сжщо тѣй непобедими, както бѣха ония, които поразиха нападателитѣ на Франция. И при свършъка на всемирната война не малцина си помислиха, че ще настѣпи една съвсемъ нова ера, че земята ще се превърне въ страна на герои, напоена отъ духа на окопитѣ, страна на сътрудничество и на национална и международна добра воля. Такива безразсждни идеалисти бѣха слѣпи за уроцитѣ на миналото; и ако тѣ бѣха вникнали въ онова, което стана следъ Наполеоновитѣ войни, тѣ щѣха да намерятъ сигурно по-вѣрни перспективи. Съ удивителна точност историята на тритѣ години следъ Ватерлоо се повтаря и днесъ. И тогава настанаха сжщитѣ икономически бъркотии, настѣпи сжщото покачване на скжпотията съ сжщата невъзможност, щото заплатитѣ да вървятъ успоредно съ нея; и тогава сжщото намаление на износа съобразно съ мжнотиитѣ на паричния курсъ; сжщото катастрофално падане на земеделскитѣ цени отъ високото равнище презъ войната; сжщата враждебностъ противъ спекуланти, сжщото въставане противъ голѣмитѣ данъци и сжщата невъзможностъ, да се изравни бюджетътъ безъ тѣхъ. И тогава владѣеше сжщиятъ страхъ отъ революция. Обаче страната премина благополучно презъ тая криза и възлезе щастливо къмъ ново благоден-

ствие. Въ тоя случай историческиятъ прецедентъ не може да не ни вдъхне добри надежди за бъдещото.

Тъй историята е надъ всичко добра водачка и крепителка на единъ здравъ идеализъмъ. „Истинското минало, казва Карлайлъ, не изчезва; нищо не изчезва, което е било достойно въ миналото; никаква Истина или Доброта постигната отъ човѣка не умира или не може да умре; ами всичко е още тука, и признато или не, то живѣе и действа презъ безкрайна промѣна.“

Излизайки отъ такова схващане на историята, John Buchan е пристъпилъ да представи въ редица съчинения историята, както той я разбира, на главнитѣ народи, които иматъ какво-годе значение въ културното развитие на човѣчеството. Така сж излезли вече томове, които излагатъ историята на Велика Британия, Франция, Япония, Италия, Индия, Белгия и Луксембургъ, Британска Америка, Югославия, Балтийскитѣ и кавказски държави, Ирландия.

Въ разглеждания томъ се представя на читателя историята на България и на Румъния. България заема въ тоя томъ 180 страници, въ които е разгледана историята въ 25 глави и икономическитѣ въпроси въ четири глави; къмъ края е прибавена една кжса бележка върху войската въ днешното ѝ състояние и кратка библиография, както и общъ индексъ. Има и петъ карти: днешна България, България около 1210 година, границитѣ отъ 1876 до 1913 година и карти за военнитѣ действия въ Румъния презъ 1916. година и за операциитѣ въ Сърбия презъ 1913—1918 година.

Историята на България до началото на великата война (глава I до XI) и последната (XXV) глава, както и библиографията е написана отъ Lady Grogan, G. C. Logio е съставилъ историята презъ време на войната, и H. J. Fisher отдѣла за икономическитѣ въпроси. А цѣлиятъ томъ е излезълъ подъ грижитѣ на Lord Edward Gleichen.

Седмата глава отъ историята на България, която е посветена на Македония и на Македонския въпросъ, показва, колко добре е запозната авторката съ въпроситѣ, които разглежда. Въ не повече отъ осемъ страници тя сполучва да даде една много вѣрна картина за македонското дѣло.

Историята на България е тѣсно свързана съ сждбата на Македония. Санъ-стефанскиятъ договоръ бѣ възбудилъ на-

деждитѣ и бѣ призналъ правата на българскитѣ селяни въ Македония; обаче наредбигѣ на тоя договоръ бидоха измѣнени не въ полза на дѣлото, ами поради съображения, които нѣматъ нищо общо съ интереситѣ на заинтересуваното население. Ето защо отговорността за онова, каквото може да се нарече най-лошиятъ периодъ въ цѣлата история на Македония, пада върху силитѣ, които подписаха берлинския договоръ, и не въ малъкъ размѣръ върху Велика Британия, по настояването на която главно станаха промѣнитѣ въ договора.

Поради разни външни и вътрешни причини Македонскиятъ въпросъ не можа да се реши по подобие на източнорумелийския въпросъ. Реформитѣ, които се предвидѣха за Македония, трѣбаше да се въведатъ подъ покровителството на Австро-Унгария и Русия, които бѣха най-вече заинтересувани въ Балканския полуостровъ; ала тѣхнитѣ интереси изискваха поддържането на *status quo* въ Балканиѣ, което бѣше и главната задача на европейската дипломация.

Въ Македония селското население бѣ несъмнено българско; то броеше почти единъ милионъ жители; но покрай това население бѣха представени въ страната и всички други народности. Така по егейското крайбрѣжие и до известно разстояние по-навътре въ почти всички главни градове, както и въ села прѣснати по южна Македония имаше значително и пѣргаво грѣцко население. Сетне имаше власи, представляващи румѣнитѣ, които бѣха главно жители на планински селища или пѣтуващи овчари; албанци заимаха една опасна гранична ивица на западъ и северъ; на югъ отъ Стара Сърбия имаше сръбски села; най-сетне идѣха самитѣ турци, които бѣха правителствени чиновници, земевладѣлци и военни, главно живѣещи въ градове, ала по-бедното съсловие понѣкога сподѣляше и нѣкое село съ своитѣ християнски съседи.

Всѣка отъ балканскитѣ страни се стремѣше да се разшири и гледаше на Македония като на най-сгодно поле за това, при което историческитѣ основания на гърци, сърби и българи се взаимно обезсилваха.

Но каквото и да се казва за миналото, нѣма съмнение, че въ 1876 година, както и презъ следнитѣ трийсетъ години славянското население въ Македония се чувствуваше като българско. Добро правило е на Балканиѣ, да се смѣта човекъ за такъвъ, какъвто той самъ се чувствува, че е, и пре-

ди всичко че той е отъ такава народностъ, за каквата е страдалъ да бжде. А по физическитѣ белези, по облѣклото, обичаи, нрави и езикъ славянскитѣ селяни сж българи. Като българи тѣ въстанаха противъ турцитѣ въ 1878, 1880 и 1903 г.г.; като българи гръцкитѣ чети ги нападаха въ 1904 и въ следнитѣ години; като българи младо-турцитѣ ги покровителствуваха и сетне ги преследваха отъ 1908 година насамъ. За тия селяни не е голѣма утеха да имъ се казва, че нѣкои учени етнографи напоследъкъ сж решили, какво тѣ не сж нито българи, нито сърби, ами „македонски славяни“, и че ако и тѣ сами да се наричатъ българи, безсѣзнателно употрѣбятъ тая дума въ погрѣшенъ смисълъ.

За България при тия условия бѣ невъзможно да остане равнодушна спрѣмо онова, що ставаше въ Македония. Половината отъ населението въ София, така се твърди, е отъ македонски произходъ, и винаги е имало македонци министри въ кабинета и видни офицери въ войската. Учителитѣ въ Македония въ повечето случаи бѣха получили образованието си въ България. Когато положението ставаше несносно въ Македония, съ стотици и понѣкога съ хиляди бѣжанци минаваха българската граница и тука разказваха своитѣ страдания и предизвикваха публични митинги и вълнения. Когато нѣкоя гръцка чета извършваше клане край Костуръ, това се отекваше въ изгаряне на гръцкия кварталъ въ Пловдивъ. Изобщо страданията на близкитѣ и роднинитѣ оттатъкъ бѣха за българитѣ една отворена рана, която не можеше да заздравѣе.

Македонскитѣ българи не приеха решенията въ Берлинъ като окончателни. Въ първо време тѣ зеха сждбата си въ собственитѣ си рѣце, обаче въстанието въ Струмишката долина и въ сръдна Македония бидоха потушени съ обикновената суровостъ. Тогава за известно време македонскитѣ българи се предадоха на старитѣ методи на търпелива подготовка, повѣрвайки поддържането на националния духъ на църквитѣ и училищата.

Въ 1893 година захвана своето дѣло „Вжтрешната организация“, съставена на първо мѣсто подъ водителството на двама образовани македонци, Дамянъ Груевъ и Христо Татчевъ. И въ скоро време тая организация, която въ задачи, о бразуване, методи и влияние много прилича на синфейнската

организация, се прострѣ върху цѣлата страна. Комитетътъ гледаше да закрепи училищното дѣло, да упражнява натискъ върху българското правителство, да държи отворенъ Македонския въпросъ предъ силитѣ и евентуално да има готова въоръжена войска, която да бжде въ състояние, съ или безъ външна помощъ да смъкне турската властъ и да освободи страната, като я направи автономна областъ подъ християнски управителъ отговоренъ предъ силитѣ. Всички народи трѣбаше да се ползватъ съ еднакви права. Мисълта за присъединението на страната къмъ България бѣше по-малко популярна, макаръ и да се поддържаше тя като една алтернатива.

Следъ това се даватъ кжси посочвания върху устройството на организацията, върху финансовитѣ ѝ източници, върху подготовката на военнитѣ сили, върху строгата дисциплина.

И женитѣ бѣха запознати съ тая организация като мъжетѣ. Тѣ служеха често като пратеници и куриери, носѣха храни на скрити мѣста и страдаха повече отъ мъжетѣ, когато идваше време за наказания отъ властта. Често мъжетѣ казваха: „Ако ние не искахме да отидемъ съ четитѣ, женитѣ ни щѣха да ни накаратъ“.

Строгата борба, която се водѣше, извикваше у жителитѣ проява на качества на самопожертвуване, куражъ и преданостъ, каквито малцина биха очаквали отъ македонскитѣ селяни. Колко пжти хората сж посрещали спокойно заплахата съ мъчения и смъртъ, какъ твърдо свещеници и жени сж понасяли биене, безъ да изкажатъ нѣщо, какъ хладнокръвно войводи на чети сж застрелвали свои собствени четници съ тѣхно съгласие и после себе си, само да не паднатъ въ неприятелски ржце! По-късно борбата се усложни отъ подновяването на старата вражда между гърци и българи и стана особено жестока и свирепа.

Турскитѣ власти узнаха сигурно за организацията те първа въ 1897 година. Последваха мъчения, за да се узнаятъ съучастницитѣ и плановѣтѣ, претръсвания и преследвания, въ които особено страдаха свещеници и учители. Въ 1902 год. генералъ Цончевъ мина съ 400 души българската граница и навлезе въ Македения, дето нѣколко недѣли води партизанска война. Ала Вътрешната организация не подкрепи дви-

жението, та не стана общо въстание. Но то накара Австро-Унгария и Русия да наложатъ като пълномощници на силитѣ единъ планъ отъ реформи. Обаче крайнитѣ елементи не искаха реформи, които можеха да продължатъ турското управление. На терористически предприятия въ Солунъ управителятъ въ Македония, Хилми паша, отговори съ строги мѣрки, които се изразиха въ затваряне на училищата, кланета по села и изпълване на затворитѣ.

Тогава комитетътъ реши да подигне общо въстание, което и избухна на 2 августъ 1903 година, когато телеграфнитѣ линии бидоха пресѣчени, съобщенията прекъснати, и 5000 души въстанници държаха една доста значителна областъ противъ десетъ пѣти по-големата турска военна сила. Ала най-накрая въстанието не можа да утрае противъ турската войска, която разпрѣсна или изби въстаницитѣ и изгори селата, които бѣха зели участие въ движението. Така 70000 души останаха безъ подслонъ и се разбѣгаха по планинитѣ. Но въпрѣки голѣмитѣ страдания, морални и физически, които последваха, духътъ на народа не бѣ сломенъ. И въ Тракия, дето сжщо бѣ се разпрострѣло въстанието, около 20000 бѣжанци напуснаха огнищата си и намериха прибѣжище въ България.

Тия събития накараха обаче Австро-Унгария и Русия да съставятъ новъ планъ за реформи, който биде изработенъ въ Мюрцшегъ. Тукъ авторката дава единъ кжсъ прегледъ на тия реформи, както тѣ се прилагаха постепенно, и посочва, какъ всички тия залѣгания е трѣбало да срещнатъ почти непреодолими спѣнки отъ страна на Германия, която отъ егоистични съображения гледала да подкрепя Турция въ нейната съпротива.

Въ 1904 година минаватъ отъ Гърция чети презъ границата и се нахвърлятъ върху българскитѣ села, за да подбиятъ престижа, който българитѣ въпрѣки неуспеха бѣха спечелили. Отъ северъ пѣкъ навлезоха сръбски чети; сжщо се появиха и влашки чети; а пѣкъ албански чети имаше винаги. Къмъ тѣхъ се прибавиха най-сетне турски чети като последица отъ подигането на турското национално съзнание поради опасността, която заплашваше турската властъ въ страната отъ предложенията на съръ Едуардъ Грей за действителенъ контролъ и отъ срещата на царя и краля Едуарда въ Ревалъ въ 1908 г. Така положението въ Македония бѣ станало ужасно.

когато настъпи младотурската революция въ Солунъ на 23 юлий 1908 год. Настана единъ моментъ на силно вълнение и голѣма искрена радостъ въ Македония. Всички народи, дори и подозрителнитѣ българи помислиха за кжсо време, че ще бжде възможно да се живѣе спокойно въ новата отоманска държава, въ която вече можеше свободно да се говори въ парламента.

Презъ октомври 1908 г. България и Австро-Унгария скъсаха връзкитѣ съ Отоманската империя, които бѣха съществували, макаръ и номинално, тъй дълго време. Фердинандъ обяви независимостта на България и се прогласи царъ на българитѣ, а императоръ Францъ Йосифъ присъедини формално сръбскитѣ области Босна и Херцеговина. Германия очевидно бѣше одобрила това присъединение и бѣ готова да се застъпи за Австро-Унгария при евентуални усложнения.

Но мирътъ въ Македония трая само нѣколко недѣли. Първоначалното опиянение отъ новата ера не можеше дълго да трае, защото имаше коренна противоположностъ между идеята за обединението на всички като отомански подданици и националистичнитѣ идеи, отъ които бѣха обладани всички балкански народи. Появиха се и вътрешни смутове въ Отоманската империя, които не ѝ даваха възможностъ, да се засили. Въ Арабия избухнаха безредици, въ Албания се водѣше война противъ турскитѣ власти, а и въ Македония се появиха пакъ четитѣ, противъ които правителството захвана да прилага най-сурови мѣрки, що засѣгаха и мирното население. Положението въ Македония се влоши още повече, когато правителството захвана да настанява мохамедански бѣжанци отъ Босна и Херцеговина въ Македония, раздавайки имъ земя зета отъ българското население, което е тъй привързано къмъ земята.

Но не само българитѣ бѣха засегнати отъ тия мѣрки на младо-турското управление, макаръ тѣ да бѣха главно насочени противъ тѣхъ като най-опасната отъ всички националности. И гърцитѣ, поради събитията въ Критъ, бѣха изпаднали въ особена немилостъ, която се прояви въ икономически бойкотъ и въ мѣрки противъ тѣхнитѣ черкви и училища. Така въ две години младо-турското управление разруши всички илюзии, и стана очевидно, че трѣба да настъпи скоро чужда намѣса или война.

Следъ като накжсо, но хубаво, се дава едно изложение на Македонския въпросъ и на неговото разрешение, дето авторката показва основно познаване на тоя въпросъ въ всичкитѣ му фази, тя излага въ следнитѣ глави образуването на балканския съюзъ и първата балканска война, разтурването на съюза и международната война. Отдѣлитѣ, които идатъ подиръ това, иматъ вече за авторъ г. Лоджио, който разглежда въ тѣхъ образуването на Радославовия кабинетъ и неговата германофилска политика, избухването на великата война, опититѣ на Съглашението, да привлече къмъ своя страна България, борбата на българската опозиция противъ германофилската политика на правителството, намѣсата на България въ войната и военнитѣ действия на българската войска въ Сърбия, Македония и Добруджа, падането на Радославовия кабинетъ и съставянето на Малиновия кабинетъ, катастрофата на Добро поле и Владайска атавантюра, земедѣлцитѣ „обновители“ на работа, Ньойскиятъ договоръ и икономическитѣ му последици и най-новата история, която стига до края на месецъ октомври 1923, когато е печатана книгата.

Въ всички тия отдѣли авторитѣ се явяватъ не само като добри познавачи на материята, която разглеждатъ, вниквайки въ всичкитѣ ѣ потѣнкости, ами и като извънредно обективни и безпристрастни. Това се вижда за Lady Grogan отъ нашето изложение на главата за Македония. Що се отнася до г. Лоджио, той не пропуска да изтъкне и грѣшкитѣ, които Съглашението и неговата дипломатия направи следъ избухването на всемирната война, когато искаше да привлече България откъмъ своя страна, както и да посочи всичката несправедливостъ и неразумностъ на ньойския миръ и пакоститѣ, които нанесе той на българското племе, и които биха могли да се отклонятъ само отъ една ревизия на неговитѣ постановления, което споредъ автора непременно ще стане, защото както казва Тень: „L'iniquité est toujours malhabile; ce qui sort de ses mains n'est jamais viable.“

Проф. д-ръ Ив. Георговъ

X

X

Fritz Goebel. Eine geologische Kartierung im mazedonisch-albanischen Grenzgebiet beiderseits des Ochrida-Sees. Berichte über die Verhandlungen der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig. Math.-Phys. Kl. 71. Band, 1919 стр. 257—276.

Презъ войната германци и австрийци се бѣха погрижили и за научното изследване на земитѣ, презъ които бѣха преминали тѣхни войски. За тая цель тѣ изпращаха специални научни мисии, а освенъ това умѣха да използватъ най-целесъобразно подготовката на свикани и несвикани подъ знамената работници въ отдѣлнитѣ области на науката. Резултатитѣ отъ тѣхната добре организирана работа бѣха почнали да се появяватъ на свѣтъ още презъ време на войната, а главно следъ последната. До сега сж излѣзли голѣмъ брой както отдѣлни съчинения тѣй и множество статии въ списанията и известията на академитѣ на наукитѣ, а настѣпилата презъ последнитѣ години криза попречи да излезатъ и други работи, за нѣкои отъ които бѣха дадени само кжси предварителни съобщения.

На Македония сжщо така бѣ обърнато внимание и въ нея бѣха изпратени както научни мисии тѣй и отдѣлни учени. Освенъ това на мнозина отъ ученитѣ, дошли съ немскитѣ войски на македонския фронтъ, бѣха дадени улеснения да изучаватъ околноститѣ, въ които действуваха тѣхнитѣ части. Плодъ на тая научна дейность сж десетки научни трудове върху македонскитѣ земи: едни засѣгащи отдѣлни области отъ Македония, а други, като ценнитѣ съчинения на Doflein¹ и Kossmat¹, обхващащи по-голѣмата часть отъ тая страна.

Немскитѣ учени проявиха особенъ интересъ къмъ геологията на Македония, затова и за нея се отнасятъ и голѣма часть отъ излезлитѣ върху последната работи. Една отъ тѣхъ, която ще разгледамъ сега тукъ, е излезлата наскоро следъ войната студия на Фрицъ Гьобелъ въ известията на саксонската академия на наукитѣ въ Лайпцигъ подъ надсловъ: „Гебложко картиране въ македоно-албанската гранична областъ отъ дветѣ страни на Охридското езеро“.

Гьобелъ е изучилъ като воененъ геологъ презъ първата половина на 1918 год. една 6—12 клм. широка ивица, прости-

¹ Dr Franz Doflein, Mazedonien, Iena 1921.

¹ Dr Franz Kossmat, Geologie der zentralen Balkanhalbinsel, Berlin 1924.

раща се непосредствено задъ фронта въ Западна Македония и Албания отъ Баба планина на западъ до Брежда планина, като за геоложко картиране е използвана подробната и точна карта съ мѣрка 1:25,000, която германцитѣ бѣха издали за нуждитѣ на войскитѣ на южния фронтъ. Последниятъ по време на въпроснитѣ изучвания минаваше отъ Пелистеръ на западъ презъ северната частъ на Прѣспанско езеро, между последното и Охридско езеро презъ Малкия Томоръ, покрай Голѣмия Томоръ, излизаше при Трапезица на Охридското езеро и се продължаваше западно отъ последното презъ Мокра пл. и селището Хомешъ.

Проучената ивица минава напрѣко презъ продължаващитѣ се съ посока отъ северъ къмъ югъ източни динарски вериги. Тя засѣга 4 такива вериги и 3 включени между тѣхъ млади депресии, така че въ нея се различаватъ въ геотектоническо-морфоложко отношение 7 части, наредени отъ изтокъ къмъ западъ както следва:

1. Планинитѣ Баба и Бигла, 2. Рѣсенска котловина, 3. Галичица планина, 4. Охридски грабенъ, 5. Мокра планина, 6. Горно-шкумбенски грабенъ и 7. Брежда планина.

1. Планинитѣ Баба и Бигла. Дветѣ образуватъ дълга верига, която огражда отъ изтокъ басейна на Прѣспанско езеро. Раздѣлени сж съ Гяватска седловина (1170 м.), презъ която минава пѣтятъ Битоля—Рѣсенъ. Южната отъ тѣхъ — Баба пл. — е по-висока (Пелистеръ 2532 м.) и е изградена отъ гнайси и кристалинни шифери. Отъ западната страна на изследваната ѝ частъ се простира една около 2½ клм. широка ивица надробенъ материалъ отъ флувио-гляциаленъ произходъ. Последната постепенно прехожда въ алувиалната Рѣсенска равнина.

Простиращата се северно отъ Гяватска седловина Бигла планина е по-низка (до 1700 м.) и е изградена главно отъ палеозойски (вѣроятно карбонски) шифери, нахжсани силно отъ разседи.

2. Рѣсенска котловина. Въ тая котловина, представяща северната частъ на голѣмата Прѣспанска депресия, дискордантно на младопалеозойскитѣ шифери, които я обкржжаватъ, се протека въ дѣга дилувиална тераса, съставена отъ хоризонтални пластове чакълъ, пѣськъ и глина. Тя е нахжсана сега отъ спускащитѣ се презъ нея потоци.

Въ морфоложко отношение тая тераса се отличава съ слабо хълмистъ характеръ. Издига се на 100-на метра надъ алувиалната равнина. Забележителни по нея сж прѣснитѣ дълбоки ровини, нѣкои отъ които достигатъ до 20 м. дълбочина. Тия ровини даватъ типиченъ отпечатъкъ на мѣстността.

Покрита съ оскждна тъмно-червена глина и обсъяна съ голѣми колкото юмрукъ кварцови валяци, тая хълмиста тераса е годна само за пасище и джбовъ храсталакъ. По нейнитѣ долнища, припокрити съ по-дебелъ глиненъ пластъ, се сѣе на мѣста царевица и пшеница, а лозя има само по височинитѣ непосредствено западно отъ гр. Рѣсенъ.

Между терасата и Прѣспанското езеро се разтила алувиална равнина, която има форма на трижгълникъ, а ареалтъ ѝ възлиза на около 50 кв. клм.. Тя е равна и незабелезано се издига отъ 860 м. надъ морето при брѣга на Прѣспанско езеро до 910 м. при гр. Рѣсенъ. Рѣсенската алувиална равнина се състои главно отъ чакълъ, пѣсѣци и глина, съ които е изпълнена нѣкогашната северна частъ на Прѣспанско езеро. Тя е плодородна. Въ нея се сѣятъ пшеница и царевица. Само нѣкои нейни пѣсѣкливи и чакълести части служатъ за пасище. Подпочвената вода въ нея не е на дълбоко (0.5—2 м.). Южнитѣ ѝ краища, именно около селата Дърмени и Езерени, се наводняватъ пролѣтно време, а презъ лѣтото тамъ върлува силна малария.

3. Галичица планина. Издигаща се до 2005 м. надъ морското равнище, Галичица пл. представя продълговатъ хорстъ, прострянъ съ посока С.—Ю. между Охридската и Прѣспанската депресии. Презъ срѣдата на изследвания ѝ поясъ минава съ сжщата посока надлъжна долина, Томорското поле, което представя малка депресия. Последната дѣли планината на две успоредни вериги.

Въ основата си Галичица пл. е изградена отъ палеозойски шифери. Върху тѣхъ лежи около 30 м. дебелъ пластъ отъ пермо-триаски обагрени конгломерати, кварцовъ пѣсѣчникъ и глинести шисти. Надъ тѣхъ вече лежи мезозойски (триаски) варовикъ, който изгражда горнището на планината, отличаващо се съ карстовия си карактеръ. Този порядъкъ отъ палеозойски шифери, обагрени конгломерати и шисти и варовикъ е нарушенъ на много мѣста отъ множество надлъжни и напречни разседи. Такива се срещатъ особено много

на западната страна на планината. При с. Лахци въ шиферитъ се намира интрузиранъ гранитъ, а въ околноститъ на с. Елшани — серпентинови ганги.

Шифровата подложка на варовика показва на западната страна предимно източно, а на източната страна пъкъ предимно западно падение, така че проучената частъ на Галичица пл. между езерата представя изобщо синклиналенъ хорстъ.

Изграденитъ отъ палеозойски шифери части на тая планина иматъ леко заоблени форми и сж обрасли съ широколистна гора и храсталакъ. Останалата частъ, именно изградената отъ варовикъ, има стръмни спускове и е повечето гола, а на мѣста само е покрита съ рѣдка растителностъ.

4. Охридски грабенъ. Охридското езеро, повърхнината на което се намира споредъ нови измѣрвания 710 м. надъ морското равнище, лежи въ единъ гребенъ, заобиколенъ съ скалисти стѣни. На южния му брѣгъ, при Поградецъ, и на северния, при Вехчани, се срещатъ терциерни материяли съ каменовжглени пластове. При северния край на езерото грабенътъ се раздвоява на два клона. Западниятъ и по-голѣмиятъ отъ тѣхъ е заетъ отъ наносната Стружка равнина, а източниятъ представя малка равнина сев.-сев.-изт. отъ гр. Охридъ.

Накжсаностъта на зап. страна на Галичица пл. съ напречни и надлъжни разседи се отразява и на източния брѣгъ на езерото, именно въ неговитъ издадени и вдадени части. При Горица (южно отъ Охридъ) единъ такъвъ издаденъ полуостровъ представя причлененъ островъ, какъвто е и на отсрещния брѣгъ полуостровъ Трапетъ, причлененъ чрезъ алувиални наноси.

Брѣговетъ на Охридско езеро се характеризуватъ съ клифовитъ си форми, резултатъ на силното абразионно действие на езернитъ вълни. Последнитъ иматъ обикновено силенъ прибой и абрадираще действие. Вследствие на абразията, днешната брѣгова линия не ни показва първичнитъ краища на грабена. Последнитъ сж останали въ по-голѣмата си частъ вжтре въ езерото.

5. Мокра планина. Мокра се издига з.-ю.-западно отъ Охридско езеро до 1535 м. надъ морското равнище, или съ повече отъ 800 метра надъ повърхнината на езерото. Тя е образувана отъ грамаденъ серпентиновъ щокъ, върху който

на мѣста сж запазени остатъци отъ по-раншната му варовикова покривка. Северната граница на серпентина минава отъ Пискупати на Охридско езеро съ з.-с.-з. посока до Кадодежъ. Между тая линия и шосето Елбасанъ—Охридъ се простиратъ сиво-маслинено-зелени пѣсъчници и глиненици, размесени съ серпентинъ. Всички тия материяли се отнасятъ въ юрската формация. Само покриващия серпентиновия щокъ варовикъ е отъ кредната формация.

Мокра пл. е богата съ изворна вода, на която тя дължи и името си.

6. Горно-Шкумбенски грабенъ. Тоя 8 клм. широкъ грабенъ се простира съ посока отъ северъ къмъ югъ успоредно на Охридско езеро, отъ което отстои само на 7 клм. Тая депресия не бѣше известна по рано. Тя е изпълнена съ нѣколко стотинъ метра дебели наслаги отъ единъ клонъ на неогенското море, който е стоялъ въ връзка отъ къмъ югъ и юго-изтокъ съ северно-егейския басейнъ.

Терциернитѣ материяли, които изпълватъ грабена, се състоятъ отъ пѣсъчници, конгломерати, глиненици, пѣсъчни глини и мергелъ, пластоветѣ на които образуватъ една проста мулда, точно презъ осъта на която протича р. Шкумба. Последната се е задълбала въ тѣхъ на 200 м. дълбочина, като подъ Голикъ прави свободни меандри въ около 250 м. широка долина, и надъ това селище се стѣснява, понеже рѣката прорѣзва неогенскитѣ пѣсъчници. Долината на р. Шкумба въ тая депресия се различава морфоложки твърде много отъ следващата надолу частъ между с. Кукусъ и Елбасанъ, представляща тѣсенъ проломъ. Последниятъ е прорѣзанъ чрезъ назадна ерозия въ плиоценско и плеистоценско време, когато Шкумба е досегнала въпросната депресия близо при с. Кукусъ. Съ удълбаване на нейното легло р. Шкумба постепенно съ назадна ерозия е удължавала горното си течение и въ тоя басейнъ, придържайки се о най-низката линия на депресията: осъта на мулдата.

Неогенскитѣ наслаги въ Горно-Шкумбенския грабенъ показватъ повече платообразни форми, които се издигатъ повисоко отъ нивото на Охридско езеро: северно отъ Ращани до 765 м., а при Кърчово и Величани Мокра до 1000 м. надъ мерето. Шкумба и нейнитѣ притоци сж прорѣзали до 200 м. дълбоки долини.

7. Брежда планина. При тия изучвания сж засегнати само източнитѣ ѣ склонове, изградени отъ кретацейски варовикъ.

Къмъ работата на Гьобелъ сж дадени две Геоложки карти, нѣколко профили и скици, а сжщо и две фотографически снимки на абразионни брѣгови форми отъ Охридско езеро.

К. Д-въ

ПОПРАВКА. Въ студията на г. Г. Вестителевъ — Градъ Водень — да се чете III. Исторически прегледъ на гр. Водень и IV. Църковно-училищно и национално развитие на българитѣ въ Водень и Воденско (стр. стр. 109 и 117).

Les articles de la Revue en résumés en français

Prof. V. N. Zlatarski. — De l'histoire de St Naoum en Macédoine. (pp. 1—14).

L'étude est consacrée à une nouvelle extraite d'un ouvrage volumineux en langue slave sur la vie et l'œuvre de Saint Naoum, qui fut le disciple de l'apôtre slave Saint Méthode. La nouvelle date du XVIe siècle et se rapporte à la fondation du couvent. Elle décrit l'endroit où il est bâti. On sait que le monastère s'élève sur la rive méridionale du lac d'Ochrida. Enfin, on y trouve des renseignements sur l'érection et la bénédiction de l'église du couvent. En confrontant la nouvelle en question avec les données fournies par deux autres ouvrages traitant également de la vie et de l'œuvre du saint, à savoir 1) un ouvrage en slavobulgare du Xe siècle et 2) une édition grecque parue à Moscopol en 1740 ainsi qu'avec les résultats fournis par l'étude concernant l'église du monastère, l'auteur a pu établir les faits suivants :

1) La nouvelle se base sur les inscriptions gravées sur une plaque commémorative découverte dans l'église du couvent. Cette plaque avait été conservée jusqu'au début du siècle écoulé (1806); elle a été détruite dans la suite en même temps qu'une antique fresque par le supérieur du couvent d'origine grecque nommé Stephan ;

2) Le couvent a été fondé par St Naoum et l'église a été bâtie en l'an 900 sur l'ordre du prince bulgare Michel-Boris et de son fils — le souverain bulgare — Siméon qui fournirent les fonds nécessaires ;

3) Le premier marguillier du couvent a été le prince Michel-Boris ce qui est corroboré aussi par le fait que de nos jours encore on voit son portrait à l'intérieur de la muraille à gauche de l'entrée de l'église. En outre l'église avait été dédiée à l'Archange Michel que le prince avait choisi pour patron.

4) L' église actuelle, au point de vue de la conception du plan et de certains détails d'architecture, est identique à l'église antique du IXe siècle. Toutefois au cours du XIIIe siècle ou au début du XIVe, elle a subi des modifications (l'aile occidentale a été parachevée, tandis qu'on la surmontait d'un dôme).

Prof. J. Radeff. — La Macédoine au point de vue géographique et ethnographique. Centre de la péninsule (pp. 15—38).

Parmi les grands traits géologiques qui caractérisent la péninsule balkanique, il faut distinguer en premier lieu le massif central des Rhodopes et puis deux zones périphériques celle des Alpes Dinariques et du Vieux Balkan (Stara-Planina). Ces traits exercent une influence toute particulière sur la péninsule et donnent un aspect caractéristique à la configuration de son sol. Les grands massifs montagneux entrecoupés de plaines et de vallées plus ou moins étendus constituent généralement le trait commun des régions balkaniques.

Le contour maritime de la péninsule est également très varié. Dans certains endroits il s'allonge parallèlement à la chaîne des montagnes et par ailleurs la coupe pour atteindre dans plusieurs endroits les grands contreforts extrêmes du Massif Central des Rhodopes. En dehors de cette variété du contour maritime, il faut distinguer la différence qui exista entre les diverses eaux au point de vue physique et géographique. La mer Noire se trouve dans la sphère de l'Europe continentale, tandis que la Marmara, l'Egée et l'Adriatique font partie de la sphère méditerranéenne ou plus exactement constituent cette sphère.

La variété du sol au point de vue géologique et morphologique dans les diverses régions de la péninsule de même que celle qui existe entre les diverses mers qui constituent le contour maritime de la péninsule, au point de vue physique et géographique, comme la différence au point de vue morphologique du littoral font que dans la péninsule l'on rencontre fréquemment des régions qui jouissent de nombreuses particularités au point de vue géographique.

La Macédoine, en tant que notion géographique, offre toutefois nombre de traits communs. Dans l'antiquité, cette notion se rapportait à une contrée beaucoup moins étendue qui en-

globait les montagnes entourant les plaines de Salonique et le golfe du même nom. Toutefois au Moyen-Âge à cette contrée on adjoignit aussi les vallées environnantes de sorte que sous Philippe la Macédoine avait atteint les frontières d'un pays offrant des traits identiques au point de vue géographique. À ce point de vue sous l'appellation de Macédoine on entend :

1) *La Macédoine (antique) de Philippe et Alexandre.*

2) *Les plaines de Serrès et de Drama.*

Comme première ceinture de ces contrées ont servi :

1) *La vallée de Nevrocop* y compris la plaine de Zarnévo ;

2) *La vallée de la Strouma* qui comprend les territoires depuis le défilé de Rupel jusqu'aux cols dominant Gorna-Djoumaya.

3) *La Péonie* qui comprend les vallées de la haute et de la basse Brégalnitsa depuis Démir-Kapou (Presseka) jusqu'au col de Taore, donnant accès dans la plaine de Scopié.

4) *La Pélagonie* qui comprend les plaines de Bitolia et de Prilep.

5) *L'Anassélitsa* composée de la région de Kostour.

Une seconde ceinture se forme dans la vallée de la haute Strouma, du Vardar, du Tcherni-Drin y compris les dépressions d'Ochrid et de Prespa. Cette ceinture se répartit comme suit :

1) *La dépression* qui comprend les vallées d'Ochrid et de Prespa ;

2) *La Dardanie* qui comprend la vallée du haut Vardar jusqu'au col de Toare

3) *La plaine de Kotcharinovo* jusqu'aux défilés du Rilo et de l'Ossogova planina.

Les vallées et plaines citées plus haut offrent des traits identiques avec une dépression commune vers la mer Egée. Ces terres sont en outre en liaison avec l'Albanie comme avec la partie continentale de la péninsule balkanique par l'intermédiaire du triangle balkanique ou la Haute-Bulgarie.

Au point de vue climatérique elle se trouve en partie ou en totalité sous l'influence de la Méditerranée, principalement par l'intermédiaire de l'Egée et à l'ouest par celui de l'Adriatique

En raison de ses particularités géologiques et morphologiques, comme en raison de la situation centrale qu'elle occupe au milieu de la sphère méditerranéenne et par suite des avantages que lui procure les liens de l'arrière-pays balkanique avec l'Egée, la Macédoine offre une entière cohésion au point de vue

géographique, elle forme un pays qui peut avec raison être dénommé le centre des *Balkans*.

C'est au centre de la péninsule des Balkans qu'agissent les multiples facteurs qui donnent au pays sa physionomie géographique. Les réalités géographiques agissant les unes sur les autres fournissent les éléments biologiques au sol. Dans la catégorie de ces derniers on doit classer aussi les éléments humain et culturel qui découlent des habitants de la contrée. Ils ont été formés au cours des siècles selon l'action des forces en présence. De la sorte, tous ces éléments ont pris un caractère tel que la notion géographique devint une notion ethnique.

La Macédoine forme au point de vue géographique et ethnique une unité dont les diverses parties sont en complète harmonie. Il s'ensuit que les deux éléments fondamentaux dans l'établissement de la notion géographique sont toujours *le territoire et la population*. La frontière d'une contrée est fixée par des considérations géographiques, tandis que son caractère ethnique dépend de la population que forme la majorité de ses habitants. Or, le caractère ethnique de la Macédoine est bulgare, car la majorité de sa population est formée par les Bulgares de Macédoine. La solidité et la situation centrale dans les Balkans de la région macédonienne sont corroborées par une foule de faits. *La possession du centre des Balkans est la plus solide garantie de la domination sur toute la péninsule des Balkans.*

Ce centre ne peut assurer des avantages au point de vue social et économique qu'à l'Etat qui a le même caractère ethnique que la Macédoine.

Actuellement les territoires macédoniens sont compris dans la sphère de quatre Etats qui ressentent également la nécessité d'entretenir avec cette contrée des relations tant au point de vue culturel qu'au point de vue commercial et économique. Ces Etats sont la Bulgarie, la Yougoslavie, l'Albanie et la Grèce. En raison des conjonctures économiques et politiques, la Macédoine se trouve partagée entre les Etats mentionnés plus haut. Cependant, il est de toute nécessité de reconnaître son indépendance politique. Une Macédoine unie géographiquement peut uniquement assurer les conditions d'une vie stable au point de vue politique.

Une Macédoine autonome et indépendante aura pour la péninsule des Balkans l'importance qu'a la Suisse pour l'Occident.

L'unité politique de cette contrée assurée, elle deviendra le nœud des Balkans. De la sorte on pourra arriver à la solution d'un des problèmes les plus ardues du Proche Orient.

*

Chr Chaldeff. — La ville de Prilep pour ses écoles.
Suite du livre II. (1878—1888). II. (pp. 39—51).

Au lendemain de la déclaration de la guerre russo-turque en 1877-78, la vie scolaire de Prilep fut dominée par une réaction qui caractérisa toute la décade. Les instituteurs capables furent chassés par les autorités turques qui les considéraient comme les premiers coupables des malheurs qui s'étaient abattus sur l'empire. D'autre part, la Bulgarie affranchie du joug étranger ne tarda pas à attirer nombre des fils macédoniens originaires aussi de Prilep, car ils jouissaient de meilleures rétributions et avaient une situation stable. Toutes ces raisons firent au cours de l'année 1877/78, diminuer fort sensiblement le nombre des instituteurs; ils étaient en tout 6 (six) personnes et leurs appointements variaient entre 400 et 4000 piastres.

En dépit de toutes les difficultés, le comité scolaire et la communauté décidèrent de rechercher un personnel convenable pour lui confier la direction des écoles. Dans ce but le comité scolaire saisit la communauté de la question de déléguer un de ses membres en Bulgarie avec la mission de choisir un *instituteur principal* de valeur. Néanmoins, la communauté fut d'avis que les candidats devaient être recherchés dans le pays même en Turquie. On s'adressa à l'Exarchat qui nomma deux instituteurs ayant parachevé leurs études à Robert College. L'influence de ces deux instituteurs ne tarda pas à se faire sentir et l'organisation des établissements fut assise sur des bases solides. L'école qui ne comptait que deux classes proprement dites en eut en 1886 quatre et le nombre des élèves qui la fréquentaient fut porté à 765. Les instituteurs étaient au nombre de neuf dont les rétributions annuelles étaient de 37,000 piastres. Bientôt l'établissement scolaire qui avait quatre classes proprement dites fut dénommée *gymnase de Prilep*. Au cours de l'année scolaire 1885—86 fut fondé aussi un séminaire dont le cours avait une durée de deux ans. Les prêtres de Macédoine y venaient parachever leur instruction. Mais l'administration turque ne pouvait pas souffrir un foyer semblable de culture. Aussi en ordonna-t-elle la fermeture après une existence

d'une année. Les efforts déployés par la communauté en vue de réorganiser les écoles devaient être enfin couronnées de succès. En 1888/89 on vit placer à la tête des établissements de Prilep M. A. Naoumoff qui réforma complètement la méthode d'enseignement. A partir de ce moment commence pour les écoles de Prilep une époque de prospérité qui fera l'objet d'une étude que nous ferons paraître dans le prochain livre. . .

V. Doumeff. — Extrait des mémoires de deux institutrices en Macédoine (pp. 52—66).

La première institutrice bulgare en Macédoine a été M-me Nédélia (née en 1826 et décédée...). En 1866/67 et 1867/68 elle avait été institutrice à Prilep où l'on avait choisi un bâtiment pour école de filles et fourni les manuels indispensables. En outre, l'institutrice touchait régulièrement ses appointements. Les seuls obstacles qui entravaient l'activité de l'institutrice provenaient de l'opposition des Valaques grécisants et de l'évêque grec Benoît, car le problème religieux bulgare n'avait pas été encore résolu. En 1868/69, M-me Nédélia fut invitée à venir enseigner à Ochrid. L'automne de la même année, sa fille Stanislava fut nommée à Bitolia. La jeune institutrice avait à peine quinze ans et elle devait travailler dans des conditions bien pénibles. Ainsi elle devait loger dans la salle de classe où durant toute la journée étaient réunies ses élèves au nombre de 12. Mais grâce au zèle de ses élèves qui l'entouraient de tous leurs soins, Stanislava put vaincre toutes les difficultés et la misère ne put avoir raison de son courage. Dans ses notes, elle décrit en détail sa vie et ses occupations à Bitolia. La population bulgare en était contente, car les enfants acquerraient rapidement l'art de lire et d'écrire. Jusqu'alors ils avaient été obligés de fréquenter des écoles grecques et d'apprendre à lire et à écrire dans une langue qu'ils ne comprenaient pas.

L'école de Stanislava était aussi fréquentée par des élèves valaques et elle leur enseignait à lire et à écrire dans leur propre langue. Un Valaque, père d'un de ses élèves, ayant entendu que son fils lisait en roumain en fut tellement émerveillé qu'il fit don de sa montre à l'institutrice. C'est à une institutrice bulgare que revient l'honneur d'avoir inauguré l'enseignement en langue valaque en Macédoine.

A. P. Stoïloff. — Un document relatif à l'époque de la lutte ecclésiastique à Dolen (Région de Nevrocop) (pp. 67—70).

Le document en question est une lettre portant les signatures de plusieurs notabilités du village de Dolen ainsi que du maire et des membres du conseil communal et recouverte de sceaux privés. Elle est adressée à la communauté bulgare de Gabrovo et porte la date du 28 décembre 1871.

A sa lecture on est édifié sur les luttes désespérées contre le Patriarcat œcuménique de Constantinople qui avaient revêtu une acuité particulière au lendemain du firman impérial instituant l'Exarchat Bulgare (28 février 1870). Le patriarcat grec avait été effrayé de l'issue que la lutte entreprise par le peuple bulgare avait eue. Dans le but de ne pas se laisser déloger de ses positions antérieures qui lui garantissaient la suprématie spirituelle, il chercha à gagner, par l'entremise du clergé, certaines âmes naïves parmi la population bulgare, afin de provoquer des discordes en créant deux camps opposés celui des Bulgares exarchistes et celui des Bulgares patriarchistes (grécisants).

La lutte entre les deux camps a été âpre quoique le nombre des grécisants fût insignifiant. Mais comme les autorités turques leur prêter constamment leur appui efficace, les exarchistes durent endurer maintes tortures : ils étaient poursuivis et emprisonnés.

C'est une lutte semblable que retrace le document en question. Cette lutte se livrait entre 200 familles bulgares et 50—60 familles patriarchistes (grécisants).

P. Tchileff. — Une lettre de Constantin Miladinoff à l'archimandrite Chryssanthe (pp. 71—73).

Constantin Miladinoff est originaire de Strouga. En compagnie de son frère Démètre, il recueillit nombre de chansons populaires bulgares en Macédoine et les fit publier dans un recueil en collaboration avec l'archevêque croate Strosmyer (1861) Constantin Miladinoff, étudiant à l'Université de Moscou, adressa à l'archimandrite Chrysanthe à Kiev une lettre enthousiaste que M. Tchileff reproduit en entier. Nous en extrayons les passages suivants :

Notre cher Vassil Tcholakoff est parti pour notre pays

natal, afin de répondre au vœu de notre jeunesse qui veut s'instruire. Je me réjouis que ma patrie aura à accueillir un homme instruit et très utile qui avec dévouement fera tous les sacrifices pour le bien du pays. Il est déjà parti dans le but de faire une tournée dans le pays et visitera surtout les localités qui savent apprécier nos hommes dans les circonstances actuelles très favorables à la renaissance de notre (bulgare) philologie. Cette tournée sera très utile, car elle promet de fournir des données très précieuses.

Plus cette tournée sera élargie, mieux elle pourra être utilisée. Le désir de M. Tcholakoff est de voir un plus grand nombre de localités macédoniennes. . .

Vassil Tcholakoff est l'auteur du Recueil National bulgare édité à Belgrade en 1872.

*

Chansons populaires bulgares de la région de Kostour (Castoria) recueillies par Kaitcho Déliakoff (pp. 74-84).

M. Déliakoff a noté un grand nombre de chansons populaires bulgares de la région de Kostour. Le présent livre de la revue en contient vingt-trois. Les chansons ont été recueillies et notées sous la dictée de vieilles femmes originaires de diverses localités de la région de Kostour notamment de Starioni, Nestiam, Nestémé, Staritchéni, Jajoltzé, Smardéj, Zagoritchani. La plupart ont été notées en 1913 et d'autres en 1916 et 1922.

*

Prof. L. Miletitch. — Devant les ruines de Melnik (Impressions de voyage de 1914) (pp 85—104).

La ville de Melnik (Macédoine orientale), attribuée à la Bulgarie, au lendemain de la guerre turco-bulgare en 1912, a été au cours de la seconde guerre balkanique occupée par les troupes grecques, qui en vertu du traité de Bucarest, évacuèrent la ville pour la remettre aux autorités bulgares. La population, qui à l'exception de quelques familles, était d'origine grecque, préféra alors s'expatrier et, avec l'aide des troupes grecques en retraite, alla s'établir à Demir-Hissar, Barakly-Djoumaya, Serrès, Drama. Les témoignages de l'histoire établissent que la ville de Melnik, qui au début avait été peuplée de Bulgares, (fait établi par des témoignages datant du XIe s) a été ensuite abandonnée aux Grecs. Une remarque de l'Akropolite établit, en effet, qu'en 1264 les habitants de Melnik, étant d'o-

rigine grecque, avouaient qu'ils avaient été installés dans cette localité après avoir abandonné Plovdiv. Depuis cette époque jusqu'à nos jours la population avait conservé la langue et la mentalité grecques, en dénationalisant, au cours des siècles, les Bulgares des villages environnants qui quittaient la campagne pour venir se fixer dans la ville.

Curieux de pouvoir contempler la ville qui abonde de vestiges d'une architecture antique, l'auteur a voulu recueillir des renseignements sur la vie et les mœurs des Grecs expatriés. C'est pourquoi, il a visité la localité en mai 1914. Les données qu'il a pu recueillir sur place établissent que la population de Melnik, comptant environ 800 familles dont 70 familles bulgares (grécisants) et 20 familles exarchistes, était à un niveau culturel relativement élevé. La localité possédait des établissements scolaires pour garçons et filles assez bien organisés. La musique était fort goûtée. En dépit de leur aisance relative et de l'abondance de vin, car Melnik est depuis longtemps un centre viticole renommé, les habitants ne semblaient nullement portés à l'intempérance. Leur moral était conservé et leurs liens familiaux solides. Au point de vue physique, ils étaient plutôt chétifs et appartenaient à un type assez remarquable par sa beauté. La plupart d'entre eux s'occupaient de commerce et n'étaient pas enclins aux travaux champêtres. Les vignobles étaient généralement confiés aux soins de la population bulgare des environs que l'on payait très médiocrement. La ville de Melnik entretenait des relations très suivies au point de vue culturel et économique avec les centres grecs comme Serrès et Salonique, et, d'ailleurs, avec la Grèce. Jusqu'à la fin du siècle écoulé, les Grecs de Melnik vivaient en très bons termes avec les Bulgares de la ville et des environs. Sous le régime ottoman, ils recevaient clandestinement des journaux d'Athènes et de Trieste. La propagande politique grecque était dirigée d'Athènes, par l'intermédiaire principalement du consulat de Grèce à Serrès. On réussissait de la sorte à inculquer à cette population un patriotisme fanatique et une haine implacable contre les Bulgares. Un certain Svika fut le principal agent de cette propagande. En qualité de directeur d'école, ce dernier avait organisé clandestinement une bande qui avait pour but de contre-carrer en Macédoine le mouvement qui avait déjà pris un certain essor en faveur de la renaissance bulgare.

L'éditeur donne des détails concernant les événements lors de la première guerre balkanique en 1912. Les Turcs avec lesquels les Grecs de Melnik avaient été jusqu'alors toujours en accord se livrèrent à des atrocités inouïes sur la population bulgare, en massacrant 28 notables de Melnik au moment de leur retraite. Néanmoins après l'occupation de la localité par les troupes bulgares, les autorités bulgares observèrent une attitude irréprochable à l'endroit des Grecs de Melnik et firent preuve d'une grande tolérance. Lors de la seconde guerre balkanique, au moment où le roi de Grèce avait choisi la localité de Livounovo pour établir son Etat-Major, les Grecs de Melnik, profitant de ce que le souverain grec se trouvait si près de leur ville, avaient à maintes reprises chargé des délégations de lui remettre des présents et lui présenter les hommages de la population ! Le traité de Bucarest, qui restitua Melnik aux Bulgares, fut une surprise bien désagréable pour les Grecs de Melnik. Le Roi Constantin lui-même avait recommandé à la population d'émigrer en ordonnant aux autorités militaires de prêter leur concours aux réfugiés.

Puis, l'auteur s'arrête sur certaines étapes de la lutte que sous la domination ottomane, les Bulgares exarchistes durent mener contre les Grecs, afin d'obtenir leurs propres écoles et églises. Les Grecs, qui disposaient de 70 églises, ne voulaient pas en céder même une seule aux Bulgares qui durant des siècles ont été l'objet d'une exploitation éhontée de la part de la classe commerçante. Après bien des souffrances, les Bulgares réussirent à se procurer un terrain pour construire une église. Or, les ouvriers travaillant à la nouvelle construction se virent un beau jour exposés à une attaque inattendue de la part des femmes grecques de la ville. Les autorités turques parvinrent non sans peine à rétablir l'ordre. Une centaine de femmes furent condamnées à l'emprisonnement allant de 15 jours à six mois. La guerre balkanique qui éclata le 5 octobre 1912 les empêcha toutefois de purger leur peine.

Les troupes grecques, au moment de leur retraite, ont mis le feu à plusieurs maisons. D'autre part, la population bulgare des villages environnants que l'armée grecque avait livrés aux flammes ne tarda pas à s'adonner à des représailles en démolissant les maisons abandonnées par les Grecs, afin d'utiliser le matériel à la reconstruction de ses propres habita-

tions. Les autorités bulgares arrivèrent à temps pour sauver la ville de Melnik d'une complète ruine. On put ensuite y installer des familles de malheureux réfugiés de Macédoine que les Grecs avaient chassées. Les gravures qui accompagnent le texte permettent de se faire une idée de l'aspect de la ville.

*

G. Vestiteff. — La ville de Vodena (pp. 105—122).

Vodena portait dans l'antiquité le nom d'Edessa, appellation phrygienne ou médique provenant de l'abondance des eaux dans la contrée. On la désignait aussi sous le nom d'Egée qui a exactement la même signification que l'appellation précédente. Après que les Bulgares se furent établis en Macédoine (VI et VII) la ville a reçu le nom de Vodéna. La signification en est toujours la même.

Edessa avait été la capitale de l'ancien royaume de Macédoine jusqu'au règne d'Archée (413—399 Av. J. C.) qui transféra sa capitale à Pella.

Le chapitre III est consacré par l'auteur à un aperçu historique sur la ville et le chapitre IV (chapitres qui par erreur portent les indications II et III) traite du progrès réalisés par la population bulgare dans le domaine de l'enseignement.

En 1911—12 Vodena comptait une population de 11,200 habitants dont 6170 Bulgares et 4340 Turcs.

La monographie de M. Vestiteff contient des données puisées aux œuvres des auteurs de l'antiquité, comme à celles des auteurs et explorateurs modernes. L'auteur nous fournit des données particulièrement précieuses qu'il emprunte à Cousinery *Voyage dans la Macédoine Paris 1831 2 vol* et à G. Schlumberger *l'Épopée byzantine Paris 1900*.

*

Chr. Kotzeff. — Extraits de mes mémoires (pp. 122 — 142 *).

Le vieux révolutionnaire macédonien Christo Kotzeff, originaire de Chtib, fut le camarade de Gotzé Deltcheff, Damé Grouëff, Péré Tocheff et Christo Matoff. Arrêté à la suite d'un assassinat parce qu'on avait découvert sur lui une lettre chiffrée, l'auteur raconte ses souffrances. La police le conduisit dans son domicile où une perquisition fut opérée. Pendant que

*) Voir livre I.

les agents étaient occupés à perquisitionner, Kotzeff réussit à prévenir sa mère qui descendit dans la cave pour y dissimuler une boîte en fer blanc contenant les archives de l'organisation révolutionnaire, car si cette dernière avait été découverte par la police, tous les siens risquaient d'être condamnés en même temps que lui-même.

Puis il fut emprisonné et subit un interrogatoire de la part du directeur de la police de Salonique. Comme Kotzeff continuait à affirmer qu'il avait trouvé par hasard dans la rue la lettre incriminée, le directeur de la police le menaça de tortures, mais sa menace ne fut pas suivie d'actes. Kotzeff réintégra sa cellule où le lendemain et le surlendemain, sous prétexte qu'ils étaient arrêtés, deux defectives lui tinrent compagnie afin d'essayer d'en obtenir des aveux.

Cependant, le révolutionnaire rusé saisit le but poursuivi par ses compagnons et protesta de son innocence. Le second détective lui exigea même 20—30 livres turques en guise de rançon contre la promesse, de le mettre en liberté, mais Kotzeff déclina l'offre disant qu'il n'avait pas d'argent.

Au cours des longues heures passées dans la prison, l'auteur employait ses loisirs à chanter. Il reproduit dans ses mémoires quelques — unes de ses chansons favorites...

Comptes-rendus.

Les parlers de Nivica et de Turija (Macédoine occidentale) par A. Vaillant (*Revue des études slaves* t. IV, pp. 53—66. Paris 1924. (Compte-rendu par le professeur L. Milétitch (pp. 143—147).

Pour compléter les *Contes slaves* que le professeur Mazon a publiés, il y a un an, M. Vaillant nous annonce des renseignements d'un grand intérêt qui caractérisent les parlers de Nivica et de Turija voisins de la contrée étudiée par le professeur Mazon en Macédoine du sud-ouest sise entre Lérine et Kostour. M. Vaillant a étudié le langage de sept lettres écrites en caractères grecs dans l'idiome en usage dans les deux villages cités plus haut. Les lettres sont écrites par des gens de la région presque incultes qui avaient été retenus en France en 1917 et 1918 comme prisonniers de guerre. Ils ont fait usage de l'alphabet grec parce que le censure grecque ne laissait pas

passer des lettres à l'alphabet cyrilien. C'était d'autant plus facile pour eux que, cédant à une vieille tradition conservée dans le sud-ouest de la Macédonie, nombreux sont ceux qui se servent de l'alphabet grec. L'existence d'une littérature bulgare de ce genre tant en manuscrit qu'en imprimé témoigne suffisamment de ce fait (Voir la préface de l'ouvrage du prof. Miletitch intitulé: Deux manuscrits bulgares aux caractères grecs. Edition de l'Académie Bulgare des (Sciences 1920). M. Vaillant manie les textes bulgares avec une extrême facilité. Le choix d'un dialecte que l'on ne saurait considérer comme influencé du dehors offre des avantages incontestables pour les recherches de ce genre. Du texte original des lettres reproduites ailleurs, le caractère bulgare du langage des „slaves“ macédoniens, comme s'exprime M. Vaillant, ressort d'une manière frappante.

L'auteur de l'étude s'associe au désir exprimé par M. Vaillant de voir bientôt publier le texte bulgare, de même en caractères grecs, d'un plus grand manuscrit découvert aux villages Bobotchitza et Drénovo, aux environs de Koritsa, et qui actuellement serait entre les mains de M. Ivčovič.

*

The Nations of To-day. A New History of the World. Edited by John Buchan. Bulgaria and Romania. Compte-rendu par le Prof. Iv. Guéorgoff (p. p. 147—157).

L'éditeur de la maison John Buchan a eu l'idée de présenter, dans une série de publications, un exposé destiné à un public cosmopolite et traitant de l'histoire des principaux peuples qui ont joué un rôle quelconque dans le domaine de la civilisation ainsi qu'un tableau caractéristique de la situation qu'ils occupent actuellement.

Le volume dont nous proposons d'occuper le lecteur est une histoire de la Bulgarie et de la Roumanie. La Bulgarie fut l'objet de l'étude que l'on trouve à la page 180; cette étude consacre vingt-cinq chapitres à notre histoire et quatre autres aux problèmes économiques. A la fin on trouve une remarque succincte sur l'armée bulgare et l'état où elle est réduite actuellement. L'auteur a ajouté à son ouvrage une courte bibliographie ainsi qu'un index général. En appendice, cinq cartes à savoir 1) la Bulgarie actuelle, 2) la Bulgarie aux environs de 1210; 3) la Bulgarie de 1876 jusqu'en 1913 et deux autres

représentant le théâtre des opérations militaires en Serbie (1913—1918) et en Roumanie (1916) complètent le texte.

L'histoire de la Bulgarie jusqu'aux premiers jours de la grande guerre (chapitre I chapitre XI) et le dernier chapitre (XXV) qui contient la bibliographie sont dus à la plume de Lady Grogan, M. G. C. Loogio est l'auteur de l'histoire de la guerre et M. H. I. Fisher de la partie concernant les problèmes économiques. Le volume a paru sous les soins de Lord Edward Gleichen.

Le chapitre VII de l'histoire, qui est consacré à la Macédoine, indique que l'auteur est très bien versé dans les questions qu'il traite. Dans moins de huit pages, on réussit à retracer un tableau fidèle de l'œuvre macédonienne.

L'histoire de la Bulgarie dit Lady Grogan est étroitement liée au sort de la Macédoine. Le traité de San-Stefano avait éveillé des espoirs concernant la reconnaissance des droits des paysans bulgares de Macédoine, mais les dispositions de ce traité furent modifiées dans un sens opposé aux intérêts de la population. C'est pourquoi la responsabilité de ce qui peut être appelé la pire époque de l'histoire de la Macédoine retombe sur les puissances qui ont signé le traité de Berlin et en grande partie sur la grande Bretagne qui insista tout particulièrement sur les modifications du traité antérieur.

En raison de considérations d'ordre intérieur et extérieur, la question macédonienne ne put être résolue à l'instar de celle de la Roumélie-Orientale. Les réformes qui avaient été prévues pour la Macédoine devaient être introduites sous la protection de l'Autriche-Hongrie et de la Russie qui étaient les puissances le plus directement intéressées aux affaires balkaniques, mais leurs intérêts commandaient le maintien du statu quo dans les Balkans, but auquel tendaient aussi les efforts de la diplomatie européenne.

En Macédoine, la population paysanne était incontestablement bulgare; elle comptait environ un million d'habitants. Mais on rencontrait dans le pays des représentants des toutes les autres nationalités.

Toutes les puissances balkaniques tendaient à agrandir leurs possessions territoriales aux dépens de la Macédoine qui était considérée comme un champ propice aux visées d'expansion.

sion nourries par Grecs, Serbes et Bulgares. Toutes ces tendances se contrecarraient mutuellement.

Quoi que l'on puisse dire du passé, il est hors de doute qu'en 1876, de même qu'au cours de la période qui a suivi, la population slave de Macédoine se sentait bulgare. Il est de bonne règle dans les Balkans de considérer l'homme tel qu'il se sent lui-même et d'admettre qu'il appartient à la nationalité à laquelle lui-même a voulu s'incorporer au risque d'endurer des souffrances. Or, au point de vues de leurs mœurs, de leur structure physique, du costume et de la langue les paysans slaves sont des Bulgares. C'est en cette qualité qu'ils s'insurgèrent contre les Turcs en 1878, 1880 et 1903. C'est toujours en cette qualité qu'ils étaient exposés en 1904 et au cours des années qui suivirent aux attaques des bandes grecques. De même cette qualité leur a valu d'abord la protection et ensuite la persécution des Jeunes-Turcs depuis 1908. Ces paysans n'éprouvèrent pas une consolation quelconque d'entendre dire que certains ethnographes étrangers auraient décidé récemment qu'ils ne sont ni Bulgares, ni Serbes, mais des *slaves macédoniens* et que malgré qu'eux-mêmes se disent Bulgares, ils emploraient cette appellation dans un sens erronée.

En ce qui concerne la Bulgarie, il lui était impossible de demeurer indifférente à l'égard des événements de Macédoine. La moitié de la population de Sofia, affirme-t-on, est d'origine macédonienne et le cabinet bulgare a toujours compté des ministres et l'armée d'officiers macédoniens. Les instituteurs de Macédoine ont généralement reçu leur instruction en Bulgarie. Toutes les fois que la situation devenait difficile en Macédoine des centaines de milliers de réfugiés franchissaient la frontière pour raconter leurs souffrances dans des réunions publiques et des meetings. Quand quelque bande grecque s'adonnait à des excès sur la population de la région de Castoria, un quartier grec de Philippopoli était livré aux flammes en guise de représailles. En général, les souffrances des proches et parents de l'autre côté de la frontière constituaient une plaie qui ne pouvait pas cicatriser.

Les Bulgares de Macédoine n'acceptèrent pas définitivement les décisions de Berlin. En premier lieu, ils prirent leur sort en leurs propres mains. Les insurrections de la vallée de la Strouma et du centre de la Macédoine furent néanmoins ré-

primées avec une cruauté inouïe. Les Bulgares de Macédoine durent alors pour un certain temps avoir recours aux vieilles méthodes de préparation patiente, confiant le soin de l'entretien de l'esprit national aux églises et aux écoles.

En 1893 entreprit son œuvre l'Organisation Intérieure placée d'abord sous la conduite de deux Macédoniens éclairés Damian Grouëff et Christo Tatartcheff. Bientôt cette organisation, qui d'après ses buts, ses statuts, ses méthodes et son influence rappelle celle des *sinn-feiner*, eut ses ramifications dans tout le pays. Le comité tendait à consolider l'organisation scolaire, à exercer une pression sur le gouvernement bulgare pour tenir toujours ouverte la question macédonienne auprès des chancelleries européennes et une armée prête pour parer à toute éventualité, afin de pouvoir le cas échéant déposséder les autorités turques et affranchir le pays qui devait être érigé en province autonome avec un gouverneur qui serait responsable devant les grandes puissances. Toutes les nationalités jouiraient de droits égaux. La pensée d'une annexion de la Macédoine à la Bulgarie était peu populaire quoiqu'elle fût admise alternativement.

Puis on lit des données succinctes sur les statuts de l'organisation, ses ressources et la discipline qui y règne.

Les femmes elles-mêmes y étaient admises au même titre que les hommes. Elles servaient souvent d'envoyées et de courriers et transportaient des vivres dans des endroits cachés. De même elles étaient beaucoup plus exposées que les hommes quand il était question de représailles. Souvent les hommes disaient: „Si nous n'allions pas rejoindre les tchétras, nos femmes nous auraient châtiés.“

Enfin l'auteur s'arrête sur l'insurrection populaire de 1903; les réformes de Murzteg; la lutte révolutionnaire; la révolution jeune-turque et la guerre balkanique.

M. Loogio parle de la participation de la Bulgarie dans la guerre mondiale pour la Macédoine et fait observer que le problème macédonien n'a pas été résolu par le traité de Neuilly qui est une œuvre peu raisonnable et injuste. L'auteur est d'avis qu'il est indispensable de procéder à sa révision, car, dit-il, l'iniquité est toujours malhabile, ce qui sort de ses mains n'est jamais viable.

Fritz Goebel. — Eine geologische Kartierung im mazedonische Grenzgebiet beiderseits des Ochrida—Sees. **Berichte über die Verhandlungen der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig. Math-Phys Kl. 71 Band 1919 pp. 257—276.** Compte-rendu par le D-r K. Drontchiloff (pp. 158—163).

Au cours de la guerre des savants allemands et autrichiens avaient eu soin de se livrer aussi à des recherches scientifiques dans les contrées traversées par leurs troupes.

La Macédoine attira l'attention de ces missions scientifiques. Ainsi Fritz Goebel, en qualité de géologue militaire, put, au cours de la première moitié de 1919, effectuer certains essais sur un terrain mesurant de 6 à 12 km. et situé à l'ouest de Baba planina jusqu'à Bredja. Cette bande coupe les chaînes dinariques et s'étend sur quatre d'entre elles dont trois en font totalement partie et contiennent des terrains de formation récente. De la sorte, le terrain étudié comprend sept couches différentes au point de vue géologique et morphologique s'allongeant dans la direction de l'est à l'ouest comme suit: 1) Les montagnes de Baba et de Bigla; 2) La vallée de Ressen; 3) La montagne de Galitchitza; 4) La chaîne d'Ochrid; 5) La montagne de Mokra; 6) La chaîne de la Haute Scoumbi et 7) La Bredja.

M. Goebel en fixe l'origine géologique. Il fait accompagner son ouvrage de deux cartes géologiques, de quelques profils et croquis de même que deux photographies prises sur les rives du lac d'Ochrid.

